

IBADULLAYEVA SHAROFAT
NURULLAYEVNA

TA'LIM KLASTERI ASOSIDA INKLYUZIV
TA'LIM SAMARADORLIGINI
OSHTITISH

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI**

IBADULLAYEVA SHAROFAT NURULLAYEVNA

**TA'LIM KLASTERI ASOSIDA INKLYUZIV TA'LIM
SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

**mavzusidagi
MONOGRAFIYA**

Chirchiq - 2024

UO'K 373.5;376
KBK 74.202;74.3
I - 12

Ibadullayeva Sh.N. / Ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish / Monografiya, Chirchiq.: "Osiyo tur". – 2024. 128 b.

Ma'sul muharrir:

Qodirova F.U. – Pedagogika fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

R.F.Teshaboyeva Qo'qon davlat pedagogika instituti maxsus pedagogika kafedra mudiri v.b, p.f.f.d dotsent

S.G.Abdullayeva. Chirchiq davlat pedagogika universiteti maxsus pedagogika kafedrası, p.f.d., prof. v.b dotsent

Ushbu monografiyada umum ta'lim maktablaridagi inklyuziv boshlangich sinflarida tahsil oluvchi imkoniyati cheklangan o'quvchilarning boshqa sog'lom bolalar qatorida teng huquqlilik asosida bilim olishidagi samarali omillarni aniqlash va ulardan foydalanishni ta'minlash, ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'limni joriy etishdagi aniq maqsad va mohiyatni imkoniyati cheklangan bolalari bor oilalarga to'g'ri etqazishda mahalla faollarining ishtirokini ta'minlash, ta'lim muassasalaridagi ma'sul mutahassislarning o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan hamkorligini to'g'ri tashkil qilish bosqichlari tahlil qilinib amaliyotga joriy etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi Ilmiy Metodik kengashining 26.12.2023-yildagi 5-sonli yig'ilish qarori bilan ma'qullangan va nashrga tavsiya etilgan.

UO'K 373.5;376
KBK 74.202;74.3

ISBN 978-9910-9392-3-5

© Ibadullayeva Sh.N., 2024 y.

© «Osiyo tur», 2024 y.

KIRISH

Mustaqilligimiz poydevorini mustahkamlash hamda O'zbekistonni buyuk davlatga aylantirishda ta'lim tarbiya ishlarini oqilona yo'lga qo'yish, yoshlarni zamonaviy ilm fan madaniyat texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyevning qabul qilgan "2017-2021- yillarda Maktabgacha ta'lim muassasalari tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida" gi qarori yosh avlodni ma'nan va jismonan komol insonlar qilib tayyorlash yo'lidagi muhim qadam bo'ldi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur qarorni amalga oshirish jarayonida bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun barcha zarur shart-sharoitlar yaratiladi. Maktabgacha ta'lim muassasalalari uchun pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish o'quv reja va dasturlarini zamonoviy pedagogik texnologiya va metodlarini inobatga olgan holda takomillashtiriladi.

2017 yil 1- avgustdagi "Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab -quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoyishi nogironlarni davlat tomonidan qo'llab - quvvatlash, ularni to'laqonli ta'lim olishi, jamiyat tomonidan qo'llab - quvvatlanishi, ularni sog'lomlar qatorida jamiyatga uyg'unlashib, ijtimoiy hayotda moslashib ketishiga oid chora-tadbirlarni takomillashtirishni ko'zda tutadi¹.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishni beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ning to'rtinchi ustuvor yo'nalishida "aholini ijtimoiy himoya qilish, nogiron, aholining boshqa ehtiyojmand toifalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi "ni kuchaytirishga alohida e'tibor berildi². Maktabgacha yoshdagi bolalarni qobiliyatlarini rivojlantirish, tarbiyalash va maktab

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 avgustdagi "Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoyishi–T., 2017.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. – B.39.

ta'limiga tayyorlashda "Ilk qadam" dasturi zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalar asosida olib boriladi. Ushbu qaror bilan belgilangan kompleks tadbirlarning amalga oshirilishi natijasida yuqori sifatli maktabgacha ta'limning ta'minlashga, bolalarni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilashga hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga muqobil dasturlari joriy etilishiga erishiladi 2017-2021 - yillarda qarorda belgilangan barcha yo'nalishlardagi ishlar Davlat maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Uzluksiz ta'limning ilk bosqichi sifatida maktabgacha ta'limga e'tibor bevosita shaxs rivoji, kamolotiga, baxtli farzandlarni voyaga yetkazishga g'amxo'rlik sifatida ifodalanadi. Shunday ekan ushbu qaror asosida amalga oshirilajak ishlar maktabgacha ta'lim tizimini, yanada takomillashtirib, samarali va zamonoviy ko'rinishga olib chiqadi. Zero taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan yetuk irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan, muayyan kasb hunarga ega bo'lgan yuksak salohiyatli kishilar hal etadi. Shu o'rinda alohida qayd etish zarurki, yurtimizda yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash voyaga yetkazish borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim-tarbiya islohoti haqida gapirar ekanmiz, uning mazmunini lo'nda qilib ifoda etish mumkin: bizga bitiruvchilar emas, maktab ta'limi va tarbiyasini ko'rgan shaxslar kerak. Barkamol avlod deganda, avvalo, sog'lom nasl tushuniladi. Shu bois o'tgan yillar mobaynida yoshlarimizda nafaqat yuksak intellektual salohiyat, mustaqil fikr, keng dunyoqarashni shakllantirishga, balki ularni jismonan chiniqtirishga, ommaviy sportni rivojlantirishga, mamlakatimizning barcha hududlarida, xususan chekka qishloqlarda ham zamonaviy sport majmualari bunyod etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.³ Kelajagi buyuk davlatda yashayotgan xalqni har tomonlama komil insonlar bo'lishi talab etiladi. Shaxsning komilligi deyilganda aqliy, axloqiy, ruhiy,

³O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" Qonuni / Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori - T.: Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1997.

jismoniy va estetik jihatdan kamolotga erishgan kishilar tushuniladi. Bunday sifatlarga erishish uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, ko'pgina omillarga bog'liqdir.

Shaxs kamolotining eng asosiy omillari sifatida irsiyat (biologik), ijtimoiy muhit, ta'lim va tarbiya hamda faollik tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni bilan Harakatlar strategiyasini "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturining "Ijtimoiy sohani rivojlantirish" deb nomlangan to'rtinchi yo'nalishida⁴ maktabgacha ta'lim muassasalarini qulayligini ta'minlash, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'lim sifatini yaxshilash hamda ularni rivojlantirish chora tadbirlari turadi. 2017-yilda amalga oshiriladigan tadbirlar tufayli O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat test markazi zimmasiga aholining ijtimoiy nochor qatlamlarining sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha kompleks chora tadbirlar ishlab chiqarish topshirildi.

Vazirlar Mahkamasining shu boradagi qarori loyihasida quyidagi amaliy natijalar nazarda tutilgan:

- Nogiron bolalarni zarur maxsus adabiyotlar va o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlashni qamrab oluvchi inklyuziv tizimni yanada rivojlantirish;
- Inklyuziv ta'lim tizimi o'qituvchilariga imtiyozlar berish;
- Jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarining oliy o'quv yurtlarida ta'lim olish imkoniyatlarini yanada kengaytirish;
- Nogiron bolalarni uyda o'qitadigan pedagoglarning ishini

⁴O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni

rag'batlantirish.⁵

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

Jumladan, maktabgacha ta'lim qamrovining oshishi, 11 yillik umumiy o'rta ta'lim tizimining joriy qilinishi hamda oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash ko'lamining kengayishi munosabati bilan yuqori malakali mutaxassislariga nisbatan yuzaga kelayotgan ehtiyojni o'z vaqtida ta'minlash maqsadida so'nggi yillarda pedagog kadrlar tayyorlashga ixtisoslashgan 1 ta xorijiy va 4 ta mahalliy oliy ta'lim muassasasi faoliyati yo'lga qo'yildi, mazkur ta'lim sohasi bo'yicha xorijiy davlatlar bilan qo'shma ta'lim dasturlari tashkil etildi.

Shu bilan birga, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari uchun yuqori malakali kadrlar yetkazib berish borasida o'tkazilgan tahlil natijalari avvalo ta'lim sohasi uchun kadrlar tayyorlash sifatiga e'tiborni kuchaytirish, sohada ilg'or xorijiy tajribani keng joriy etish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash zarurligini ko'rsatmoqda.

Pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar yetkazib berish, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarin joriy etish hozirgi kun talabi hisoblanadi.⁶

⁵O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturini o'rganish bo'yicha ilmiy- uslubiy risola.

⁶O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son qarori

1 BOB INNOVATSION TA'LIM KLASTERI ASOSIDA INKLYUZIV TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

1.1 Ta'lim klasteri manfaatli hamkorlikning innovatsion mexanizmi sifatida

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar asosida jamiyatda o'qituvchilik kasbining mavqeqini yanada mustahkamlash, sohaga ilg'or xorijiy tajribalar va innovatsiyalarni jalb qilish, ta'lim-fan-ishlab chiqarish izchilligini ta'minlash, ta'limning asosiy va yordamchi tuzilmalarini zamonga mos holda takomillashtirish, ta'lim jarayonida o'zini namoyon qila olgan o'quvchilar bilan ish tizimini rivojlantirish kabi yo'nalishlarni qamrab olgan.

Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri ushbu islohotlarni amalga oshirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu ilmiy-pedagogik muammo o'zining innovatsion xarakteri, xorijiy tajribalardan muvaffaqiyatli o'tgani va ta'lim turlari shu jumladan, ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro manfaatli hamkorlikni ta'minlay olishi bilan ham mamlakatimiz ta'lim tizimiga mosligi bilan ahamiyatlidir.

Bugungi kunga kelib, jahonda yangiliklarga va asl texnologik yechimlarga bo'lgan talab tobora ortib bormoqda. Shuni inobatga olgan holda, integratsiyalashuv jarayonining yangi, zamonaviy usullaridan biri sifatida ommalashib borayotgan klaster yondashuvining ilmiy-pedagogik jihatlarini tahlil qilish, uning samarador usul ekanligini ilmiy-nazariy asoslab berish, amaliyotga joriy etish yo'llari bo'yicha takliflar ishlab chiqish bugungi kun pedagogikamizning bosh masalalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu borada xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tizimli ishlar ushbu tushuncha muayyan subyektlarning o'zaro hamkorlik aloqalarini tizimli shakllantirish va ma'lum maqsadlarga erishish yo'lida birgalikda faoliyat yuritadigan yagona tashkiliy

tuzilmaga birlashishini anglash jarayonini takomillashtirishni ko'rsatmoqda.

Klaster doirasida bir qancha subyektlarni o'zaro hamkorligini ta'minlash murakkab, ko'p tarmoqli ilmiy-amaliy jarayon. O'zaro bog'liq bir qancha faoliyat turlarini umumiy maqsad atrofida yig'ish aniq hisob-kitoblarni va ilmiy yechimlarni, yakuni kafolatlangan loyihalarni talab qiladi va shu bilan klaster subyektlarining ishonchini qozonadi. Klaster byurokratik va ma'muriy yo'llar bilan amalga oshirib bo'lmaydi.

Klaster muayyan obyektlarning bir maqsad yo'lida birlashish jarayoni hisoblanadi.

Tadqiqotchilar klaster haqida fikr bildirib, unda "...butun qismlar yig'indisiga teng emas, u qismlar yig'indisidan ko'p ham, kam ham emas, bu sifat jihatdan farq qiladi. Shuningdek, qismlarni uyg'unlashtirishning yangi prinsipi ham mavjud bo'lib, bu unga kiritilgan qismlarning umumiy rivojlanish sur'atini aniqlashdan iborat. Tashkilotning evolyutsiyasida ijtimoiy, geosiyosiy yaxlitlashuvni yaratish uchun to'g'ri yondashuvlarni ishlab chiqish katta ahamiyatga ega"⁷, deydi.

Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy va amaliy yechimini topishni o'zining asosiy strategik tadqiqot yo'nalishlarini ishlab chiqish zarur. Bu vazifalar pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqishni talab qiladi. Shuningdek, pedagogik ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi mavjud bo'lgan muammolar va ularga yechim topishda fan va ta'lim bo'g'inlari o'rtasidagi tarqoqlik bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta'limni klaster rivojlanish modeliga o'tkazish zaruratini talab etmoqda.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari miqyosida ta'lim klasterlarini tadbiq etishning ilmiy-nazariy asoslari, shu bilan birga, kasbiy ta'lim klasterini

⁷ U.N.Xo'jamqulov Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi. Chirchiq 2020. 19-bet.

⁸ Кривых, СВ., Макареня, А.А. Педагогическая антропология. Педагогика жизнедеятельности. - СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2003. - 360 с.

takomillashtirish

A.Leontyev, B.Pugacheva, G.Muxametziyanova, faoliyat olib borish va pedagogik loyihalash nazariyasi V.Davidov, B.Lednev, G.Ibragimov, V.Slastenin ta'limda uzluksizlik konsepsiyasi B.Gershunskiy, V.Goremiko, A.Novikov, kasbga yo'naltirishda ta'lim tizimining shaxriylik hamda menejment bilan bog'liq muammolari P.Anisimov, V.Panasyuk, Ye.Korchaginlar ishlarida o'z aksini topgan.

Xorijiy tadqiqotchilar orasidan M.Porter, A.Marshall, O.Solvell C.Ketels, G.Lindqvist, kabi olimlarning izlanishlarida ta'lim tizimida ta'lim klasteri bir nechta qismlarning o'zaro sherikchilik hamda yagona maqsad asosida birlashish bilan bog'liq jarayon sifatida ta'kidlangan.

Bugungi kunda Respublikamizda ham pedagogik ta'lim innovatsion klasterini ilmiy-nazariy asoslarini o'rganib chiqqan va amaliyotga tadbiq qila olgan tadqiqotchilarimiz talaygina.

Pedagogik ta'lim klasteri bo'yicha Toshkent viloyati tajribasi sifatida e'tirof etilayotgan keng qamrovli ilmiy-amaliy loyihaning pirovard maqsadi hududda maktabgacha, xalq ta'limi, oliy ta'lim va xalq ta'limi tizimining salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan. Pedagogik ta'lim klasteri bo'yicha Toshkent viloyati tajribasi sifatida ommalashayotgan innovatsion loyiha hududdagi ta'lim subyektlarining salohiyatidan unumli foydalanish, ta'lim tizimi, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, o'zaro nazorat tamoyiliga asosan ish yuritishni nazarda tutadi.

Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri uzluksiz ta'lim tizimidagi ta'lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot joylari, ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalarning bir butunligi bo'lib, ularning birgalikdagi vazifalar taqsimlangan faoliyati pedagogik ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi jihatini ochib beradi. Jumladan, klasterning asosiy maqsadi o'z tarkibiga kiruvchi ta'limiy-ilmiy-innovatsion salohiyatni nafaqat yuqori kasbiy layoqatlilik darajasi bilan, balki raqobatbardoshligi, yangiliklarni qabul qila olish qobiliyati, yangi ta'lim dastur va texnologiyalarini loyihalash

jarayonida amalga oshira olish qobiliyatiga ega zamonaviy ta'lim mutaxassislarini tayyorlash uchun birlashtirishdir.

Shuni ta'kidlash joizki, jamiyatimizning bugungi taraqqiyot bosqichida pedagogik ta'lim innovatsion klasteri ta'limda ichki va tarmoqlararo aloqadorlikni ta'minlaydigan, ilmiy tadqiqotlar, ilmiy-metodik tashkilotlarda to'plangan tajriba va erishilgan ilmiy yutuqlarni ta'lim hamda ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalarida namoyon bo'lishini samarali amalga oshiradigan yaqin kelajakdagi eng muhim tizim sifatida ko'rilmogda. Bunda ta'lim tashkilotlari va jamiyat boshqa manfaatdor tomonlarining o'zaro uzviy va uzluksiz hamkorligini ta'minlash, ta'lim jarayonining mahsuli – har tomonlama yetuk pedagog kadrlarni tayyorlash va jamiyatga foyda keltirishi uchun ilmiy, ijodiy, ma'naviy, iqtisodiy imkoniyatlar yaratish maqsadga muvofiqdir. Chunki kadrlar bilim saviyasi va raqobatbardoshligini iqtisodiy tashkil etish, sanoat, qishloq xo'jaligi va jamiyatning boshqa sohalari taraqqiyoti va raqobatbardoshligining asosi hisoblanadi.

Pedagogik ta'lim klasteri sharoitini Respublikamizda joriy qilish yuzasidan ilk bor G.I.Muhamedov tomonidan g'oyalar ilgari surildi. G.I.Muhamedov ta'kidlashlaricha klaster tizimi har biri alohida faoliyat yuritayotgan subyektlarni umumiy maqsad atrofida birlashtiradi va ushbu hamkorlik asosida har bir subyekt umumiy maqsaddan kelib chiqqan holda xususiy manfaatdorlik asosida ish jarayonini tashkil etadi. Klaster tizimi subyektlari bir-birini qo'llab-quvvatlaydi va o'zaro bir-birlarini nazorat qiladi, har biri alohida klasterning ma'naviy va intellektual maydonini yaratadi, ijtimoiy ta'siri hamda mohiyatini kengaytiradi.

U.N.Xo'jamqulov tomonidan, pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari hamda ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash yuzasidan tadqiqot ishlari olib borilgan va bu asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarini klaster tizimidagi yondashuvi asosida shakllantirish bo'yicha pedagogik oliy ta'lim muassasalarining ilmiy va amaliy yo'nalishlarda faoliyat samaradorligini oshirishga erishilgan. Shu bilan birga yurtimizda pedagogik

ta'limga qo'yilgan talablarga ustuvorlik berish asosida ishlab chiqilgan pedagogik ta'lim innovatsion klasteri milliy modeli (subyektlar aloqasi, yo'nalishlar tavsifi, amalga oshirish jihatlari, natijalarning samaradorligi) g'oyasi va ta'lim tashkilotlarining klaster hamkorlik tamoyillari bo'yicha ilmiy xulosalardan ta'lim tashkilotlarida loyihalash metodi ("Dyui usuli") asosida klaster aloqadorlik dasturlarini ishlab chiqishga muvaffaq bo'lgan. Natijada, viloyat maktabgacha ta'lim muassasalari, xalq ta'limi va oliy ta'lim tashkilotlari aloqasini klaster vositasida rivojlantirish usullari takomillashtirishga erishgan. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslarini o'rganmay turib, o'z tadqiqot ishimiz mazmun mohiyatini ochib bera olmaymiz. Shu sababli bu ishni o'rganish biz uchun muhim hisoblanadi.⁹

G.N.Sharipova tadqiqotlariga ko'ra, talabalarning o'zini o'zi aqliy, ma'naviy-axloqiy va faoliyatli amaliy rivojlantirish kompetensiyani tashkil etuvchi komponentlari (motivatsion-qadriyatli, shaxsga yo'nalganlik, kognitiv va refleksiv) innovatsion ta'lim klasteri subyektlari faoliyatining uzluksizligini ta'minlash orqali ehtiyojlarning iyerarxik modeli (Maslou piramidasi) ga tayangan holda takomillashtiriladi. Innovatsion ta'lim klasteri sharoitida talabalarda o'zini o'zi rivojlantirish malakalarini takomillashtirishning integrallashgan o'quv-metodik taminlanganligi (adaptiv, kognitiv, integrativ-faoliyatli) bosqichlari mohiyati (didaktik, mantiqiy, pedagogik kompetentlik tamoyillariga ko'ra) shakllantiriladi.

G.N.Sharipova tomonidan, kadrlar tayyorlash sifati yaxshilash uchun talab etilayotgan kompetentli yondashuv talablari asosida auditoriyadan tashqari holatlarda ham emotsional-obrazli, intellektual-ijodiy va korreksion-rivojlantiruvchi xarakterdagi mashg'ulotlarni tashkil etish orqali takomillashtiriladi. Innovatsion ta'lim klasteri sharoitida talabalarning o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasini shakllanganlik bosqichlarini (o'zini o'zi anglash, hissiy

⁹ U.N.Xo'jamqulov Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi. Chirchiq 2020. 19-bet.

barqarorlik, yetuklik, produktiv, reproduktiv, qismanizlanishli, ijodkorlik) diagnostika qilishning tahlil, loyihalash, anketa va bashoratlash komponentlari funksiyalarini integrativ barqarorlashtirish orqali obyektiv baholash imkoniyatlari ochib berilgan. Shu bilan birga, pedagogik ta'lim klasteri sharoiti va muhiti, kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni kreativ fikrlash va ularda o'zini o'zi rivojlantirish malakasini shakllantirishga qaratilgan ijodiy mashqlar va amaliy topshiriqlar tizimini shakllantirishga muvaffaq bo'lgan, innovatsion ta'lim klasteri sharoitida bo'lajak o'qituvchilarda o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish modeli va uni amaliyotga tatbiq etishning ilmiy o'quv-metodik ta'minoti ishlab chiqilgan.

Izlanishlar natijasida, innovatsion ta'lim klasteri muhitida bo'lajak o'qituvchilarning o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasining shakllanganligi bosqichlarini diagnostika qilishning tahlil, anketa, loyihalash va oldindan ko'ra bilish komponentlari funksiyalarini integrativ barqarorlashtirish orqali obyektiv baholashga oid metodik tavsiyanomalar ishlab chiqilgan. Yuqorida sanab o'tilgan kompetentli yondashuv talablari bo'lajak defektologlarni inklyuziv ta'limga tayyorlash jarayonida ham muhim o'rin egallaydi.¹⁰

D.E.Qarshiyeva tadqiqotlari asosida innovatsion ta'lim klasteri vositasida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish maktab malakaviy amaliyoti misolida o'rganilgan. Izlanishlarga ko'ra, talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari bo'lajak o'qituvchilarning motivatsion va aqliy, o'quv-bilish faoliyatini malakaviy amaliyot bilan integratsiyalash kategoriyalari hamda kompetentlikka asoslangan holda ko'p bosqichli malakaviy amaliyot mexanizmlarini pedagogik ta'lim o'quv jarayoni mazmuniga izchillik, ketma-ketlilik, uzviylik va uzluksizlikni ta'minlagan holda singdirish asosida takomillashtirilgan, bu bilan birga, talabalarning malakaviy amaliyot vositasida kasbiy

¹⁰ G.N.Sharipova Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi. Chirchiq 2021. 20-bet.

kompetentligini shakllantirishda Yevropa "maktab klasteri" (European "School cluster" structure - ESC) dan foydalanishning matnli, audio orqali, yordamchi, modeli didaktik imkoniyatlari pedagogik ta'lim innovatsion klasterining tabiiy hamkorlik, yo'naltirilganlik, umumiy maqsad sari birlashish kabi tamoyillarini maktab malakaviy amaliyot jarayonida variativ asosda qo'llash orqali ochib berilgan.

Pedagogik ta'lim innovatsion klaster yondashuvi vositasida kasbiy kompetentlikka asoslangan maktab malakaviy amaliyoti modeli va uning kasbga yo'naltiruvchi-adaptiv, integrallashgan tashkiliy komponentlari talabalar kognitiv faoliyatining tanishuv-bilish, tushunish-qo'llash, tahlil-umumlashtirish, refleksiya-baholash algoritmik darajalarini tizimlashtirish va muvofiqlashtirish asosida ishlab chiqilgan. Sanab o'tilgan har bir bosqichlar bo'lajak logopedlarni tayyorlash tizimiga ham daxldordir. Shu bois muallif tomonidan amaliyotga tavsiya etilgan takliflardan shakllantiruvchi tajriba sinov ishlarimizda foydalanish maqsadga muvofiqdir.¹¹

A.X.Boymurodov tomonidan, umumiy o'rta ta'lim tizimida informatika va axborot texnologiyalar fanini o'qitishning innovatsion klaster modeli ishlab chiqilgan. Bu modelga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fani mohiyatini klasterli yondashuv asosida takomillashtirish orqali zamonaviy ta'lim texnologiyalarini aloqadorlik, uzviylik, ketma-ketlilik, izchillik, vorisiylik, zamonaviylik, yo'naltirilganlik, manfaatdorlik tamoyillari asosida tatbiq etish imkoniyatlari aniqlangan, umumiy o'rta ta'lim tizimida "Informatika va axborot texnologiyalari" fani yuzasidan innovatsion klasterlarni tashkil qilish shakllari sifatga ta'sir ko'rsatuvchi omillarga ustunlik berish asosida ishlab chiqilgan, umumta'lim tashkilotlarda "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishning o'quv-metodik ta'minlanganligi ya'ni (elektron darsliklar, video va audio vositalar, testlar, fanga oid qo'shimcha adabiyotlar)

¹¹ D.E.Qarshiyeva Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi. Chirchiq 2021. 20-bet.

Kontentlarni Boshqarish Tizimining (CMS-controm management system) virtual o'quv muhitini tashkil etish imkoniyatlaridan keng foydalanish (klaster loyihalari, forumlar, elektron kutubxona, elektron jurnallar) asosida shakllantirilgan. Ushbu tadqiqotlar natijasida, umumta'lim tashkilotlarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fani yuzasidan ta'lim sifatini oshirishda klaster yondashuvini amaliyotga tadbiiq etish orqali erishish, umumiy o'rta ta'limda fanni o'quv jarayonini tashkil etishda zarur pedagogik shart-sharoitlar bilan ta'minlash maqsadida ilmiy metodik ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqilgan, hududiy ta'lim klasterini shakllantirish maqsadida SMC (controm management system) tizimida "Informatika va axborot texnologiyalari" fani yuzasidan va oliy ta'lim tashkilotlari professor-o'qituvchilari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, fanga doir tajriba almashish, o'quvchilar bilim darajasini aniqlashda, onlayn testlar, audio, video, didaktik materiallar bilan ta'minlash, metodik yordamni tashkil etish maqsadida pedagogik dasturiy vosita (on-line platforma www.tvcluster.uz) ishlab chiqilgan va bundan amaliyotda foydalanib kelinmoqda. Bugungi kunga kelib axborot texnologiyalar jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda va innovatsion g'oyalarni shakllantirish uchun har bir bo'lajak pedagog ushbu jarayonda ishtirokchi bo'lishi muhimdir. Inklyuziv ta'lim tizimiga logopedlarni tayyorlash jarayonida ham axborot texnologiyalarni bilish muhim, chunki inklyuziv sinflarda o'qituvchi variativ yondashgan holda dars jarayonini olib borishi talab etiladi. Buni inobatga olgan holda ushbu tadqiqot ishini o'z izlanishlarimizga daxldor deb hisoblaymiz. Masofaviy ta'lim elementlaridan hamda mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning o'quv-tarbiyaviy trayektoriyasini natijaga yo'nalgan holsa tashkil etish shakllaridan bo'lajak logopedlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon axborot kommunikatsiya texnologiyalarisiz amalga oshmaydi ¹²

¹² A.X.Boymurodov Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi. Chirchiq 2021. 18-bet.

S.A.Toshtemirova klaster yondashuvi asosida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini oshirish yuzasidan o'z tadqiqot ishlarini olib borgan. Izlanishlar asosida maktab va oliy ta'lim o'rtasidagi klasterli yondashuv asosida ta'lim sifatini oshirish borasida o'z fikrlarini bildirib o'tgan. Ta'lim klasterida ijtimoiy buyurtmani belgilash shartligi borligini, shu bilan birga, ijtimoiy buyurtma modelini ishlab chiqqan. ¹³

Respublika hududida oliy ta'lim tizimida fanlarni o'qitish jarayoniga dunyoning mashxur tendensiyalarini namoyon etish, ugunsiz ta'lim tizimida o'zaro manfaatdor tomonlarning hamkorligini kuchaytirish, maqsadlarni umumlashtirish, ta'lim jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etishning me'yoriy asoslari yaratildi.

Buning natijasida, Chirchiq davlat pedagogika universitetining markaziy ilmiy tadqiqot faoliyati Pedagogika ta'lim innovatsion klasterini amaliyotga maqsadli, mazmunli tadbiiq etishga yo'naltirildi. Natijada innovatsion klaster muhitida oliy ta'lim tizimida modullarni o'qitish sifatini yaxshilashga mo'ljallangan o'quv-amaliy mashg'ulotlarni tegishli tashkilotlarda tashkil etish orqali amalga oshirish, bo'lajak defektologlarni kasbiy faoliyatga iloji boricha erta va samarali tayyorlash, maxsus ta'lim tashkilotlarida bolalar bilan ishlashning moddiy texnik, didaktik ta'minotini yaratishga keng imkoniyatlar yaratiladi.

Ma'lumki, inklyuziv ta'limda maxsus ta'lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga ma'lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta'lim aqliy, jismoniy tashqi ko'rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko'ra belgilanadi. Maxsus ta'lim o'qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o'qitilsa, inklyuziv ta'lim bolaga yo'naltirilgan va moslashtirilgan, yo'riqnomali, barchaga mo'ljallangan o'quv dasturi asosida o'qitiladi.

Inklyuziv ta'limning o'ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o'qituvchi bir birlaridan o'rganishadi hamda muammolarni

¹³ S.A.Toshtemirova Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi. Chirchiq 2021. 18-bet.

birgalikda hal etishadi. Bu ta'lim bir tomonlama bo'lmasligi kerak. Imkoniyati cheklangan bolada o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish, ko'nikma va qobiliyatini rivojlantirish, yoshligidan o'rganishni rag'batlantirishda oila ishtiroki muhim. Inklyuziv ta'lim jarayonida ota-onalar bilan ishlash ham muhim. Ta'kidlash joizki, alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo'lagi bo'lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak.

Yana bir sifat – hamkorlikni yo'lga qo'yish. Chunki o'qituvchilar uchun hamkorlik va o'zaro fikr almashish muhimdir. O'qituvchi o'z faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalar aro guruhlar bilan samarali ishlashi uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo'llash, muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yo'lga qo'yish kabi xislatlarga ega bo'lish kerak. Mamlakatimiz ta'lim tizimida bu masalaga alohida e'tibor qaratadi.

Rivojlangan mamlakatlar AQSH, Yaponiya, Xitoy, Fransiya, Germaniya, Singapur, Rossiyada bo'lajak defektologlarni, ota-onalarni, tor mutaxassislarni korreksion va inklyuziv ta'lim amaliyotiga tayyorlashda interfaol metodlar, adaptiv o'quv vositalaridan samarali va o'rinli foydalana olish, maktabgacha va maktab ta'limi mazmuniga kommunikativ - motivatsion, refleksiv-rivojlantiruvchi talablarni joriy etishning didaktik ta'minotini yaratish, mentor-o'qituvchi, mentor-talaba, hamkor-oila faoliyatiga talabalarni tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash texnologiyalarini tizimlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim mazmunini xalqimizning milliy qadriyatlari, tarixiy obidalari xususidagi ma'lumotlar bilan boyitish, ilg'or pedagogik texnologiya va axborotlarni kiritish kabi bir qator chora-tadbirlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish davr talabi ekanligi davlatimiz tomonidan aniq belgilandi. O'tgan qisqa vaqt mobaynida mamlakatimizning barcha jabhalarida ta'lim islohotlari izchil va tezlik bilan amalga oshirilib, ko'plab

ijobiy natijalarga erishildi. Bu **o'rinda** jamiyatimizning bir qismi bo'lgan ijtimoiy himoyaga muhtoj imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim-tarbiya olishi uchun qulayliklar yaratish davlatimizning alohida e'tiborida bo'lib kelmoqda. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning 23-moddasiga binoan psixik va jismoniy muammolari bo'lgan bolalar va o'smirlarni ta'lim olishi va sog'ligini muhofaza qilish uchun qulay shart-sharoit yaratish maqsadida maxsus ta'lim muassasalari tashkil qilingan.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlar ta'limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta'limning 8 yo'nalishi (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko'rishida va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar) bo'yicha korreksion ta'lim tashkil etilgan. Maxsus ta'lim tizimi va mazmunini takomillashtirish, moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, maxsus ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiya, axborot vositalarini qo'llash, o'quv-metodik asoslarini yaratish, dastur va darsliklar bilan ta'minlash borasida keng qamrovli ishlar olib borilmoqda. Qonunchilik tomonidan ma'lum toifadagi bolalar uchun o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirishda imtiyozlar belgilangan. Shuningdek xalqaro miqyosda ta'lim islohotini demokratlashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoharashi o'zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o'zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta'lim sohasining rivojlanishini qayta ko'rib chiqish siyosati amalga oshirila boshlandi. Ko'plab mamlakatlar «Segregatsiya» ta'limidan voz kechib, imkoniyati cheklangan bolalarga integratsion ta'limni tadbiq qilishni lozim topdi. Bizning mamlakatimizda asosiy e'tibor imkoniyati cheklangan bolalarni tabaqalashtirilgan maxsus ta'lim muassasalarida o'qitishga qaratilgan bo'lib, ushbu ta'lim tizimi rivojlangan. Keyingi 10-15 yil davomida O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimiga kiritish integratsiya na inklyuziv usulida o'qitish, tarbiyalash masalasi ham amalga oshirib kelinmoqda. Integratsiya va inklyuziv ta'lim strategiyasi ilimga jalb qilinmagan bolalarni umumta'lim muassasalari ga

to'laqonli maxsus yoki inklyuziv ta'lim tizimiga integratsiya qilish, korreksion ta'lim muassasasi bolalarning turar joyidan uzoqligi sababli o'zi yashab turgan hududlaridagi ta'lim muassasalariga kiritib o'qitishdan iborat.

Shuni ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim sharoitida bola sog'lom tengdoshlari orasida bo'lib, oilasidan ajralmagan holda ta'lim-tarbiya olishga muassar bo'ladi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ'ibot qilinayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi, ya'ni rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash masalasi O'zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Respublikada inklyuziv ta'lim siyosatini keng joriy kdpishga qaratilgan chora-tadbirlar, xalqaro va milliy ish tajribalarini o'rganish davlat va nodavlat tashkilotlarning hamkorlik loyihalari, jumladan: Xalqaro UNESCO, UNICEF, Osiyo Taraqqiyot Banki, Osiyo mintaqasi Yaponiyada joylashgan UNESCOHHHr madaniy markazi (ACCU), US AID, «MERCY PROJEKT», «OPERATION «MERCY» nodavlat tashkilotlari, «Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi» (RBIMM), «Sen volg'iz emassan», «Ijtimoiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash fondi» (ITKKF), Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining pedagogika yo'nalishidagi institutlari, xalq ta'lim xodimlarini malakasini oshirish, qayta tayyorlash va milliy nodavlat jamoa tashkilotlarining hamkorlik loyihalari asosida respublika va xalqaro seminar, konferentsiya, forumlarni o'tkazish, targ'ibot-tashviqot ishlari asosida amalga oshirib kelinmoqda.

Tajriba shuni ko'rsatdiki, «Inklyuziv ta'lim»ni joriy qilishning o'ziga xos xususiyatlarini, ya'ni mamlakatimizning ijtimoiy, siyosiy, madaniy rivojlanishini, milliy qadriyatlarimizni e'tiborga olishimizni taqozo etadi. Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy qilishning maqsad, vazifalari, ta'limni tashkil etish usullarini ommaga tushuntirishda hali qator muammolar ham mavjud. 2006-2009 yillar mobaynida O'zbekiston Respublikasi Fan va texnologiyalar markazining davlat granti asosida Maxsus ta'lim bo'limining mutaxassislari tomonidan:

umumta'lim standart talablari va modernizatsiya qilingan

dasturlar asosida ko'zi ojiz bolalar maktablarining boshlang'ich sinflariga moslashtirish bo'yicha 9 ta fandan tavsiyalar va 5 ta fandan korreksion davlat talablari yaratildi. Zaif ko'ruvchi bolalar maktablarida ta'lim jarayoni umumta'lim standartlari asosida amalga oshiriladi;

eshitishida muammosi bo'lgan (kar) va zaif eshituvchi bolalar maktabining boshlang'ich sinflari uchun 8 ta fandan, 4 ta korreksion fandan davlat ta'lim talablari va o'quv dasturlari yaratildi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar 6-sinf dan boshlab umumiy ta'lim dasturlari va Davlat ta'lim standartlari asosida o'qitiladi. O'quvchilarning eshitish qobiliyati darajasi yosh va psixofizmoniy xususiyatlarini hisobga olgan holda umumiy ta'limning modernizatsiya qilingan va takomillashtirilgan DTS va dasturlarini moslashtirish asosida 14 ta o'quv fanidan korreksion davlat ta'lim talablari va dasturlari yaratildi;

Yordamchi maktab o'quvchilarining rivojlanish darajasi, individual xususiyatini e'tiborga olgan holda, ular uchun korreksion ta'lim davlat talablari tabaqalashgan tarzda (engil, o'rta, og'ir darajadagilar uchun) ishlab chiqilmoqda. Yengil darjadagi aqli zaif bolalar uchun 2004 yilda 13 ta o'quv fanidan 30 nomda korreksion ta'lim davlat talablari va o'quv dasturlarining loyihalari ishlab chiqildi;

O'quvchilarning bilish faoliyatidagi nuqsonlarini va jismoniy faoliyatidagi yetishmovchiliklarini, xulq-atvoridagi buzilishlarini korrektsiyalashga qaratilgan davolash gimnastikasi, ritmika, logopediya, ijtimoiy hayotga yo'naltirish mashg'ulotlari uchun o'quv dasturlari ishlab chiqildi;

Jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni korreksion uslubda o'qitish va tarbiyalash maxsus ta'limning asosiy vazifasidir. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, maktab-internatlarning moddiy-texnik bazasining mustahkamlanishiga va imkoniyati cheklangan o'quvchilardagi mavjud kamchiliklarni tuzatish, ularning ta'lim olishi, davolanishi hamda kasbga yo'naltirish ishlariga davlatimiz tomonidan katta mablag'lar ajratilmoqda. Bu toifadagi bolalar va o'smirlarni ta'lim-tarbiyasini takomillashtirish, maxsus ta'lim jarayonida yangi innovatsion pedagogik va axborot

texnologiyalarni kiritish, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning ta'lim-tarbiyasini to'g'ri tashkil etish, ulardagi nuqsonlarni ilk yoshidan aniqlash va korrektsiyalash (bartaraf etish), ijtimoiy jamiyatga to'laqonli moslashtirish ta'lim tizimining muhim va ajralmas qismidir.

Imkoniyati cheklangan bolalarga kasb-hunar o'rgatish kasbiy mahoratini rivojlantirishga yetarli sharoitlar yaratish, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, o'z o'rnini topib jamiyatni to'laqonli a'zosi bo'lishiga gumanistik yondashuvni amalga oshirishga davlatimiz tomonidan jiddiy e'tibor berilmokda. Qolaversa, ushbu masala bugungi kunning dolzarb muammosidir. Ta'lim mazmunini takomillashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida o'quv dasrurlari ta'lim standartlari va talablari qayta ko'rib chiqilib, ular asosida darslik va o'quv qo'llanmalarining yangi avlodi yaratilmokda, ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar joriy qilinmokda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ixtisoslashgan (maxsus) ta'lim muassasalarida bolalarni o'qitish jarayoniga moddiy, texnikaviy yordam ko'rsatish, sog'ligini tiklash maqsadida bir qator samarali ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Ixtisoslashgan maktab-internatlarni kerakli asbob-uskunalar bilan ta'minlash jarayoniga chet el investitsiyalari va homiyar mablag'lari keng jalb etildi. Jumladan «MERCY PROJEKT» xalqaro nodavlat xayriya tashkilotining mehr loyihasi 1997 yildan boshlab 2008 yilga qadar tibbiyot sohasining mutaxassisleri, ToshPTIning ko'z kasalliklari shifokorlari va Xalq ta'limi vazirligi RTM maxsus ta'lim defektologlari bilan hamkorlikda respublikadagi barcha ko'zi ojizlar maktab-internatlari bolalarini ko'z kasalliklarini aniqlash va jarroxlik yo'li bilan davolash ishlarida samarali natijalarga erishildi. «Katarakta» loyihasi davomida 500 dan ziyod bolalar ko'rish baxtiga muvaffaq bo'ldilar. Bu tashkilot Brayl usulidagi darslik va badiiy adabiyotlarni chop etishda, texnik vositalar bilan ta'minlashda ham hamkorlik qilib keldi.

Shuningdek UNISEF, UNESCO, «MERCY PROJEKT», «OPERATION MERCY» tashkilotlari, nodavlat notijorat

tashkilotlar assotsiatsiyasi, «Lukoyl Opereyting Kompani» tashkilotlari orqali mablag'larni maxsus ta'lim muassasalariga yo'naltirish natijasida darsliklar, o'quv qo'llanmalar, badiiy adabiyotlar, texnika vositalari, axborot vositalari bilan ta'minlanishi yuqori darajaga ko'tarildi.

Maxsus ta'lim muassasalarini ta'lim-tarbiya jarayoni umum va maxsus korrektsion ta'lim talablari asosida o'quv reja, korrektsion dastur va darsliklar asosida amalga oshiriladi. Dars jarayonida har bir bolaning individual xususiyati, qobiliyati va imkoniyati e'tiborga olinadi. (yuqorida qayd etilgan nuqson turi bo'yicha tashkil etilgan o'quv muassasalarida mutaxassis defektologlar (logoped, tiflopedagog, surdopedagog, oligofrenopedagog) faoliyat ko'rsatadi. Ta'limning maqsad va vazifasiga ko'ra bolalar, o'smirlarga umumiy ta'lim bo'yicha bilim berish bilan bir qatorda ularda mavjud bo'lgan nuqsonlarni bartaraf etishga oid korrektsion fanlardan mashg'ulotlar o'tkaziladi. Maxsus darslik o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlash masalasi XTV, Respublika ta'lim markazi tomonidan shakllantirilgan tajribali soha mutaxassisleri: amaliyotchi metodist, olimlar ishtirokidagi mualliflar guruhi tomonidan yaratiladi.

Maxsus maktablarni davlat tilida darsliklar bilan ta'minlash masalasi mustaqillikka erishganimizdan so'ng bir muncha faollashdi. «Ijtimoiy himoya yili» Davlat dasturi asosida 2007 yilda 59 nomdagi darsliklar, «Yoshlar yili»da rejalashtirilgan 36 nomdagi darsliklar nashr etilib, joylarga yetkazildi. Hozirgi kungacha maxsus maktablar uchun 200 dan ziyod nomdagi darsliklar nashr etildi. Darsliklarni yaratishda xalqaro xayriya nodavlat tashkilotlardan «MERCY PROJEKT» homiyligida ko'zi ojiz bolalar maktablari uchun 10 nomdagi darslik va qo'shimcha badiiy adabiyotlar davlat tilida Brayl usuliga o'girib chop etildi.

Shuningdek maxsus maktablar uchun 100 dan ziyod nomdagi metodik qo'llanma, tavsiya va dasturlar chop etildi. «Ijtimoiy himoya yili» Davlat dasturida belgilangan chora-tadbirlar maxsus ta'lim sohasini moddiy-texnikaviy bazasini takomillashtirish, maktablarni rekonstruktsiya qilish,

defektolog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, davlat ta'lim standartlari talabi va SanPiN14 normalari asosida darsliklarni yaratishda samarali ishlar olib borishga asos soldi. Maxsus maktablarning darsliklar bilan ta'minlanish holati quyidagi jadvalda ko'rsatildi. Maxsus ta'limning uzluksiz tizimining rivoji mutaxassis kadrlar bilan ta'minlashga bog'liq. Bu borada defektolog kadrlarni tayyorlash masalasiga davlatimiz tomonidan jiddiy e'tibor berilmoqda.

Maxsus ta'limning ijobiy tomonlari shundaki:

- ta'lim muassasalarida kompleks tibbiy-pedagogik yordam ko'rsatilib, ular to'liq davlat ta'minotida bo'ladilar;

- defektolog pedagoglar bolalarning maxsus ehtiyojlarini to'liq qondirish maqsadida korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni amalga oshiradilar;

- o'quvchilar, tarbiyalanuvchilar maxsus o'quv dasturi, darsliq o'quv-metodik va texnik vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar;

- sinflarda o'quvchilar soni 12-16 nafardan oshmaydi va individual yondashuvni to'liq amalga oshirish imkoni mavjud;

- darsdan oldin va darsdan keyin tevarak-atrofdagi yo'naltirish, nutqiy muloqotni shakllantirish, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish kabi maxsus ko'nikmalarni shakllanishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan;

Maxsus ta'lim va tarbiyaning korreksion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ayrim muammolar paydo bo'ladi. SHu bois imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning yoshi-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishi ko'plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olinib, inklyuziv ta'lim siyosati qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu o'rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: «Maxsus maktablarning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o'z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko'r yoki aqli

zall bolaning asosiy e'tiborini o'zida mavjud bo'lgan kamchiligiga qaratib, barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo'yadi. Bo'larning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o'rniga odatda shunday ko'nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmliги ko'chayib, bola o'z dunyosiga yanada chuqurroq sho'ng'ib ketadi».

Shuning uchun rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani tarbiyalash vazifasini L.S. Vigotskiy bolani hayotga integratsiya qilib uning nuqsonini o'zga yo'l bilan kompensatsiyasini tashkil qilish lozim, deb hisoblagan. Bu o'rinda u, kompensatsiyani biologik emas, balki ijtimoiy aspekt deb tushungan, chunki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bola bilan ishlash jarayonida tarbiyachi biologik jihatlari (faktorlari) bilan emas, uning ijtimoiy oqibatlari bilan ro'baru keladi. Sog'lom bolani imkoniyati cheklangan bola bilan uyg'unlashtirilishi maxsus ta'limni keng doirada qayta qurishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qilishi kerak¹⁵.

Uzoq yillar davomida maxsus ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatuvchi turli millat olimlari va amaliyotchilari rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablarida emas, aksincha, maxsus maktablarda o'qitish yaxshi deb kelganlar. XX asrning 60-yillarigacha bunday bolalar uchun maxsus maktablar tizimi rivojlanib kelgan. Ayrim mamlakatlarda 12-15 turdagi tabaqal ashtirilgan maktablar tashkillashtirilib kelingan. Masalan, Bel'giyada, Qozog'iston, O'zbekiston, Tojikiston, Rossiya va Qirg'iziston davlatlarida 8 turdagi, Niderlandiyada esa 15 turdagi maxsus maktablar mavjud.

O'zbekistonda ta'lim islohotlarining ustuvor yo'nalishi barcha sog'lom bolalar qatori imkoniyati cheklangan bolalar ta'limiga demokratiy yondashuv asosida tarbiyalash, ta'lim berish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga optimal darajada sharoit yaratish, kasbiy maxoratini rivojlantirish, shuningdek

iqtidorini ruyobga chiqarishdan iborat. Vigotskiyning muhit va shaxsning uyg'unligi to'g'risidagi ta'limotiga ko'ra, ijtimoiy muhit imkoniyati cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir.

Turli xil davlatlar integratsiyaga o'tishda ko'p bahs-munozara yuritib, maxsus pedagogikada integratsiyani qo'llash foydali deb bilmogda (Saulle M.R. 1996). O'zbekistonda ham maxsus ta'lim integratsiyaning rivojlanishini o'ziga xos xususiyati mavjud.

AQSHda va Janubiy Yevropa mamlakatlarida integratsiyani rivojlanishi va bu jarayonni boshqarish uchun qonuniy normativ baza yaratilgan. Keyingi yillarda O'zbekistonda ham integratsiya va inklyuziv ta'limni joriy qilish bo'yicha qator chora-tadbirlar ko'rilmogda.

Respublikada umumta'lim maktablari va inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalarga korreksion yordam berish ularning alohida ehtiyojlarini qondirish, rag'batlantirish va kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish, shuningdek ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalari bo'yicha ilmiy va metodologik tadqiqotlar olib borishga ehtiyoj mavjud. Vaholanki, har bir bolaning ta'lim olish huquqiga ega ekanligi «SHaxs huquqlari Deklaratsiyasi» va «Ta'lim hamma uchun» Umumjahon Deklaratsiyasida (Tailand, 1990) 16 tasdiqlangan.

Maxsus maktab o'quvchilari, o'qituvchilari, ota-onalar orasida olib borilgan so'rovnomalarning tahlili imkoniyati cheklangan bolalarning muayyan qismi o'z tengdoshlari bilan birga umumta'lim maktablarida o'qish istagini bildirayotganlarini ko'rsatmogda (xalqaro ekspert Noelb Xibbertning 2008 yildagi «Imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun asosiy ta'lim» loyihasini amalga oshirish bo'yicha hisoboti).

Tajriba shuni ko'rsatdiki, har qanday ta'lim tizimida bolalarning bir qismi ta'limdan chetda qolib ketadi, chunki bunday bolalarning individual ta'limini qondirishga umumta'lim tizimi tayyor emas. SHu sababli xalqaro miqyosda bolalarning umumiy sonidan 15 foizi maktabga jalb

qilinmasdan qolish yoki umumta'lim tizimidan chetda qolish hollarini kuzatish mumkin. Bunga sabab maxsus maktablarning o'quvchilar turar joyidan ancha uzoqda bo'lganidir. SHuni esda tutish kerakki, bunda bolalar emas, aksincha tizim inqirozga uchraydi.

Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi. 1970-1980 yillarga kelib jahon miqyosida insonparvarlik va nogironlarni kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi. Maxsus ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida qondirib bo'lmaydi, degan taxminlar asosiga qurilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach, ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. SHuningdek ularni o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida ham ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida o'qitish, tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilmogda.

Shuningdek jahon miqyosida qo'llanib, targ'ibot-tashviqot qilinib kelinayotgan integratsiya va inklyuziv ta'lim O'zbekistonda ham xalqaro tashkilotlarning hamkorlik loyihalari asosida bosqichma-bosqich amalga tatbiq etilmogda. Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish va ular uchun qulay sharoitlar yaratish masalasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va «Bola huquqlarini kafolati to'g'risida»gi Qonunning 29-moddasida alohida qayd etilgan.

Tajriba shuni ko'rsatdiki, mamlakatimizda inklyuziv ta'limni

joriy qilishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Respublikamizni ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanishini, milliy qadriyatlarimizni e'tiborga olgan holda hamda tarixiy shakllangan maxsus ta'lim tizimidan voz kechmasdan, qishartirmasdan, aksincha umumta'lim bilan uzviy bog'lanib hamkorlikda inklyuziv integratsiya ta'limiga bosqichma-bosqich o'tib borishning milliy modulini yaratish maqsadga muvofiqdir. Kelajakda maxsus ta'lim muassasalari umumta'lim muassasalari uchun korreksion fanlar uslublari bo'yicha maslahat beruvchi markaz vazifasini bajarishi lozim. Maxsus ta'lim pedagoglari va defektologlari umumta'lim muassasalarida ta'lim oluvchi imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish bo'yicha umumta'lim fan o'qituvchisiga zaruriyat tug'ilganda korreksion ta'lim metodikasidan maslahat beruvchi resurs pedagog vazifasini o'taydi. Bunday yordamlar maxsus ta'lim muassasalarining tibbiyot xodimlari, psixologlari tomonidan ham ko'rsatiladi.

Hozirgi kunda Respublikamiz miqyosida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni inklyuziv ta'limga jalb etishning huquqiy asosini mustahkamlash bilan bir qatorda ko'plab ilmiy- amaliy tajribalar olib borilmoqda.

3. Respublikamizda olib borilayotga barcha islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustaxkam poydevor qurishdan iborat. Bu poydevor sog'lom, yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazish natijasida yaratiladi. Shuning uchun ham «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi. Ta'lim sohasidagi bu islohotlar bugungi kunda o'z samarasini bermoqda. Mazkur huquqiy me'yoriy hujjatlar doirasi maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim-tarbiyasini ham qamrab olgan.

Maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda.

Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida qondirib bulmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek

umumta'lim maktablarining katta bo'lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi.

Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. SHuningdek, ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Biroq inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. «Inklyuziv» va «Integratsiyalashgan» atamaları ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. SHunga qaramasdan falsafada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq bor.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir.

Integratsiyalashgan ta'lim bu-diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir.

Integratsiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi. Bu ta'lim tizimining quyidagicha shakllari mavjud:

A) Jismoniy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi jismoniy farqni kamaytirishga qaratilgan. Oddiy maktab bilan yonma-yon joyda nogiron bolalar uchun maxsus bo'lim yoki sinf tashkil qilish mumkin.

B) Funktsional integratsiya. Bu shakl nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi funktsional muammolarni kamaytirishga qaratilgan.

V) Ijtimoiy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan va u nogiron hamda

nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi o'zaro aloqani qo'llab - quvvatlaydi.

G) Jamiyatga integratsiya qilish kabilar.

Integratsilashgan talim tizimining bir qator quyidagicha chegaralangan tomonlari mavjud:

Umumta'lim muassasalarda kompleks tibbiy-pedagogik yordam olish imkoniyati bo'lmaydi.

Umumta'lim maktab pedagogi maxsus metodikani bilmaganligi sababli imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ehtiyojlarini qondirmaydi. Umumta'lim maktablarida tiflo, surdotexnik vositalar, maxsus tibbiyot uskunalar bo'lmaydi.

Sinfda o'quvchilar soni 25 tadan-35 gacha yetadi va oqibatda ularning barchasiga ko'p vaqt ajrata olmaydi.

Umumta'lim maktablarda o'quvchilarda maxsus malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun mutaxassislar bo'lmaganligi sababli, imkoniyat topish qiyin.

Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsilashgan ta'lim tizimidan o'zinig mazmun - mohiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi.

Inklyuziv ta'lim bu - davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muxtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng xuquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini taminlaydi. SHuning uchun ham ahamiyatlidir.

Oliy ta'lim tizimiga kiritilgan «Inklyuziv ta'lim tizimida rivojlanishda kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim berish xususiyatlari» kursi inklyuziv ta'lim tizimig mohiyati, mazmuni, maqsadi va jabxalarini ochib beradi va bu haqidagi nazariy ma'lumotlar bilan talabalarni qurollantiradi.

«Inklyuziv ta'lim tizimida rivojlanishda kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim berish xususiyatlari» kursining predmeti inklyuziv ta'lim tizimi va uning mazmunidan iborat.

Bu kurs o'zinig mazkur predmetiga asoslangan holda maqsad qo'yadi. Mavjud maqsadlari shundan iboratki, bu kurs inklyuziv ta'limnig mazmun mohiyatini ochib berish bilan bir qatorda kerakli tavsiyalar ham ishlab chiqadi. Tavsiyalarda barcha bolalarning ta'lim olish muhitini o'rganib maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limiy ehtiyojlariga umumiy baho beriladi. Asosiy ma'no shundaki, sog'ligining yomonlashuvi yoki rivojlanishining orqada qolishi sababli alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni ham umumiy ta'lim jarayoniga kushish mumkin. Inklyuziv ta'lim ta'lim berishning diqqat markazida bola turadi (o'quv rejasi emas) deb bu jarayonga yondashadi. Ushbu yondashuvlar bolalar xar xil sharoitda o'qiydi, rivojlanadi, ma'lumotni xar xil tezlikda qabul qiladi degan e'tirofga asoslanadi. Ular xar bir bolaning shu qatorda maxsus ehtiyojli bolalarning ham ehtiyojlarini qondiradigan ta'lim muhitini yaratib berishga qaratilgan.

Mazkur tavsiyalarning maqsadi - maktablarni maxsus ehtiyojli bolalarnig ehtiyojlariga javob beradigan qilib moslashtiradigan jarayonni qo'llab-quvvatlash. «Moslashtirish» deganda nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga bemalol borib kelishi, balki shu qatnashdan qdligidir. Maktab muxiti moslashuvchan bo'lib, bola ta'limdagi tartibga moslashishi kerak deb taxmin qilinmasdan, alohida xar bir bolaning ehtiyojlarini qondirishi kerak.

«Inklyuziv ta'lim» kursi o'z maqsadidan kelib chiqqan holda bir qator quyidagi vazifalarni hal etadi:

- talabalarga inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim tizimi haqida ma'lumot berish;

-inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini ochib berish;

-inklyuziv ta'limni joriy etish oldida turgan muammolarni o'rganish va bu muammolarni xal etish yullarini izlab topish;

-inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashnig asoslarini o'rganish;

-inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish tamoyillarini taxlil qilish;

-O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish borasidagi nazariy, amliy va huquqiy axvolni o'rganish;

-inklyuziv ta'lim muassasalarining maqsad va vazifalarini belgilash;

- resurs o'qituvchinig ish faoliyati va maqsadi bilan tanishish;

-inklyuziv ta'lim muassasalarining xodimlari vazifalari bilan tanishish;

-inklyuziv ta'lim muassasalari mutaxassislarining ota-onalar bilan hamkorligining yo'lga qo'yilganlik darajasini aniqlash;

-inklyuziv ta'lim muassasalarida olib borilayotgan isloxlarni o'rganish;

-inklyuziv ta'limga jalb qilish boskichlarini, amaliyotga joriy etish yo'llarini o'rganish, ish tajribalarini taxlil qilish kabilardan iborat.

SHunday qilib «Inklyuziv ta'lim» kursi o'zining mavzu doirasida maqsad va vazifalarini hal qilish asosida talabalarni inklyuziv ta'lim bo'yicha mukammal bilimlar bilan qurollantiradi. Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion— uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) nogiron va sog'lom bolalar O'rtasidagi to'siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishini ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta'lim olishini qo'llaydi hamda yaxshi hayot ko'rishiga imkon yaratadi.

Inklyuziv ta'lim - davlat siyosati bo'lib, nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli maxsus yordamga muhtoj, tarbiyasi og'ir, yetim bolalar, VICH OITS bilan kasallangan bolalar uchun moslashuvchan, individuallashtirgan yordam tizimi va barcha bolalarni teng ko'rishni ko'zda tutadigan ta'lim turidir. Millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining

jamiyatda tutgan o'rni, moddiy va ma'naviy ahvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo'lishidan qat'iy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko'zda tutadigan ta'lim, hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim umumta'lim jarayonini rivojlantiradi na barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim olishiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib, nogiron bolalarning ta'lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'lim turli xil ehtiyojli bolalarning ta'lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi. Inklyuziv ta'lim turli ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta'lim turini amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta'limni tatbiq etishda dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa, unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar, balki barcha bolalar yutadi.

Inklyuziv ta'lim maktablarni bolalarning bilim olishi uchun shaxsiy huquqlarini ximoyalandi. Bunday yondashuv diskriminatsiyani bartaraf etadi, chunki bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish, o'qish jarayonida o'zlarining turli ehtiyojlarga ega individum ekanliklarini anglaydilar.

Sharqning mashhur allomalari Abu Ali ibn Sino, Imom Al-Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning tarbiyadan ko'zlangan maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishida ta'limning o'rni to'g'risidagi qarashlari inklyuziv ta'limga ham taalluqli, deb o'ylaymiz.

Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni mas'uliyatni his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib etishishlariga katta umid bilan qaraladi. Dunyoga "O'zbek modeli" deb nom olgan rivojlanish yo'li bilan tobora ko'proq tanilayotgan O'zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilishga juda katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda maktab, litsey, gimnaziya, kollej kabi bilim dargohlari bilan birgalikda turli maxsus maktab internatlar, mehribonlik uylari faoliyat ko'rsatayotganligi ham fikrimizning isbotidir. Ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham

imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tashkillangan maktablar bor. Ularning vazifasi bolalarni maxsus o'quv yurtlariga tayyorlashdir. Bolalarni himoya qilish xalqaro tashkiloti Konvensiya tizimiga o'zining asosiy maqsadi etib bola huquqlarini asos etib oladi. Bola huquqlari xalqaro Konvensiya hamma bolalarning ehtiyojini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan ta'lim tizimini yaratish g'oyasini ilgari surdi. Chunki har bir bolada – u sog'lommi yoki nogironmi – takrorlanmaydigan xarakter, qiziqish, imkoniyat va bilimga ehtiyoj bor.

Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'lim tizimi inklyuziv ta'lim deyiladi.

Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.

Inklyuziv ta'lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta'lim tizimiga ba'zi bir o'zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o'quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog'liq tomonlari to'g'ri yo'lga qo'yiladi. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bolaning nogiron bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, uning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart.

Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan kelib chiqib, yaxshi maktab ta'limini uch xil ibora bilan ta'riflash mumkin, ya'ni:

- mos keluvchi;
- rivojlantiruvchi;
- inklyuziv;

Konvensiyaning 6-moddasida shunday satrlar bor: "Tirik qolish va rivojlanish". Bu modda mos keluvchi ta'limga taalluqli.

Rivojlantiruvchi ta'lim 29-moddada ko'rsatilgan: "Ta'lim shaxsning yuqori darajada rivojlanishiga, iqtidorli, aqliy va jismoniy qobiliyatlarini o'stirishga yo'naltirilgan bo'lishi, bolani erkin jamiyatda faol yashashga tayyorlash kerak".

2-va 28-moddalar inklyuziv ta'limga tegishli bo'lib, ularda kamsitishning olsini olish, ta'lim hamma uchun qobiliyatiga yarasha ekanligi belgilab qo'yilgan.

Maxsus ehtiyojli bolalar, boshqa bolalar, o'qituvchi va tarbiyachilar faoliyati inklyuziv ta'limda o'ziga xos o'rin tutadi. Bunday ta'lim tufayli maxsus ehtiyojli bolalar:

- jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar;
- ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini yaratadilar;
- ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv materiallarini o'zlashtiradilar;
- tengqurlari bilan turli o'yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar;
- jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o'yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtni kuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo'lishlari mumkin;
- do'stona muhitda do'st orttiradilar;
- turli ko'ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar. Boshqa bolalar esa;
- do'stona muhitni yaratadilar;
- maxsus ehtiyojli bolalarga g'amho'rlik qiladilar, ularni turli o'yinlarga jalb qiladilar;
- sinf tadbirlarida ishtirok etadilar;
- tozalik va ozodalikni ta'minlaydilar;
- jamoa oldida ma'suliyat hissini rivojlantiradilar;
- didaktik va o'yin vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar;
- o'qituvchi va tarbiyachilar bolalarni bir-birlarining ichki dunyolarini tushunishga o'rgatadilar;
- har bir bolaning qobiliyati va imkoniyatini hisobga oladilar;
- har bir bolada hayotiy malaka va mustaqillikni shakllantiradilar;

- ishlarni tahlil qiladilar va baholaydilar;
- ota-onalarga amaliy yordam ko'rsatadilar;
- barcha bolalarga birdek bilim berib, tarbiyalaydilar;

Demak; inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog'lom bolalar o'qiydigan umumta'lim maktablarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi. Buning uchun esa maktab ham, o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi kerak.

Maktab darajasida integratsiyani muvaffaqiyatli kiritishga bir necha o'zaro bog'liq omillar ta'sir ko'rsatadi. Markaziy omil o'quv dasturiga kiritish imkoniyatidir. Shuningdek, binolarning jismoniy joylashuvi, o'qish uchun imkoniyat va moliyalashgan imkon ham asosiy omillardandir.

Inklyuziv ta'limda maktabdagi jismoniy sharoit ham katta o'rin tutadi. Oddiy qilib aytadigan bo'lsak, barcha maktablar eshigiga o'quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko'tarila olmaydilar, hatto qo'ltiqayoqda yuradigan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham, eshiklardan ham sog'lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bemalol o'tishlari uchun qulay sharoit yaratilishi shart. Bundan tashqari, sinf xonalari va laboratoriyalardagi maxsus o'rindiqlar hamda moslamalar ham nogiron bolalarga mos bo'lishi kerak.

O'qishga imkon yaratish ham juda muhimdir. Yozish qobiliyatlarida buzilish mavjud bo'lgan bolalarga tovush va tasvirni kattalashtirish etarli bo'lmaydi. Bunda o'quvchilar imo-ishora yoki Brayl xatini puxta o'rganishlari kerak.

Aqliy nuqsoni bor bolalar soddalashtirilgan yozma yoki og'zaki informatsiyani olishlari kerak. O'quv rejasini bunday differensiyalash o'qituvchilarda o'z ishlariga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Maktab ma'muriyati buning uchun o'qituvchilarga imkon yaratib berishi kerak. Bunday ijodiy

yondashuv o'quv rejasiga qattiq talab qo'yilgan joylarda birmuncha qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

"Bolalarni qutqaring" (Buyuk Britaniya) tashkiloti, uning boshqa mamlakatlardagi tashkilotlari inklyuziv ta'limdagi asosiy to'siqlarni xalq ta'limi tizimi va maktablarga qo'yadi. Bizning fuqarolik jamiyatiga qadam qo'yayotgan davlatimizda bunday to'siqlarni o'z-o'zini boshqarishning milliy modeli bo'lgan mahallalarda hal etish mumkin. E'tiborsizlik (1), yashirish (2), mablag' masalasi (3), sharoitga moslashmaslik (4), kambag'allik (5), sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi (6), kamsitish (7), qaramlilik (8), kutilmagan holatlar (9) kabi to'siqlarni mahallalarda bemalol bartaraf etsa bo'ladi, yoki bu muammolarni hal etishni quyidagi jadval asosida shunday taqsimlash mumkin (sxemaga qarang).

Bir qancha davlatlar tajribasi, jumladan, Norin (Qirg'iziston) va Qo'qon shaxarlaridagi inklyuziv ta'lim loyihasining tajribasi maxsus ehtiyojli bolalarni sog'lom tengqurlari bilan birgalikda o'quv-tarbiya ishlarida har tomonlama faol ishtirok etishlari mumkinligini tasdiqladi.

«Salamanka deklaratsiyasi»ga har bir o'quvchining tafovut xususiyatlarini qo'llab-quvvatlovchi va ma'kullovchi islohot sifatida qaraladi. Uning maqsadlari, jinsi, irqi, madaniyati, ijtimoiy ahvoli, millati, dini, individual imkoniyati va qobiliyatidagi tafovutlar oqibatida yuzaga keladigan ijtimoiy segregatsiyaga yo'l qo'ymaslikdan iborat edi. Biroq bu kontsepsiya universal foydalanish uchun yaroqsiz bo'lib chikdi. Dunyo bo'yicha maktablarda inklyuziv ta'limga ko'pincha umumta'lim maktablarida nogironlarni o'zlarining tengdoshlari bilan birga ta'lim olishi deb qaraladi» (Judi Kugelmas).

Biroq inklyuziv ta'limning mazmui-mohiyatni to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. «Inklyuziv» va «integratsiyalashgan» atamaları ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Falsafada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq bor. Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir. Imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassasalari tarkibiga

qamrab olinishi jahon miqyosida «inklyuziv» yoki «integratsion» ta'lim atamallari bilan ataladi. «Integratsiya» atamasini aniqlash maqsadida ushbu tushunchaning ta'rifini bergan G.M.Kajdasparovning «Pedagogicheskiy slovar» lug'atiga murojaat qilamiz. Unda «guruhlar integratsiyasiga», «guruhda shaxslararo munosabatlarni tartibga solish» sifatida qaraladi. Kamda jamoada faqatgina insonparvarlik munosabatlarni va ijobiy jamoatchilik fikrini yaratilishi bilan integratsiyani amalga tatbiq etish mumkin, deb ta'kydlanadi. Keyingi yillarda imkoniyati cheklangan bolalarni barcha tengdoshlari qatori umumta'lim tizimida ta'lim olishiga jiddiy e'tibor berilmokda va inklyuziv ta'lim matbuot va axborot vositalari irtsalari ommaga keng targib qilinmokda. Bu borada ota-onalar ham farzandlarini umumta'lim tizimidagi integratsiyalashgan, inklyuziv guruh va sinflarda ta'lim-tarbiya olishiga hoxish bildirishmoqda.

- Jamiyatga integratsiya qilish.

- Inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalari

Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal qilinishi talab etiladi:

- ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologo - pedagogiq korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;

- o'quvchilarning ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash;

- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va

Sog'lom bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta

- moslashtirish;

- imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajralmagan holda yashash huquqini ruyobga chiqarish;

- jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muxabbatli munosabatni shakllantirish.

Bola - bu qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'iy nazar

har doim kattalar yordamiga muhtoj farzanddir. Uni alohidalash yoki alohida nom bilan «anomal bolalar», «ko'r bolalar», «kar bolalar», «aqli zaif bolalar», «tayanch-harakat a'zolari falajlangan bolalar» va d. k. tushunchalar bilan ajratib ko'rsatish insonparvarlik nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Ushbu tushunchalar imkoniyati cheklangan bolalarning huquqlarini kamsitish bilan bir qatorda ota-onalarga ham salbiy ta'sir etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. SHuning uchun ham taxqirlashlarga yo'l qo'ymaslik bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo'lish tarbiyalashning muhim usulidir.

Yuqoridagi vazifalarni to'laqonli amalga oshirishda eng birinchi galda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

Imkoniyati cheklangan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo'lishga haqli, shuning uchun ularni nuqsoni bilan atalishi pomaqbul holat hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim muammolari

Ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish davlat normativ hujjatlarmda qayd qilinmaganligi;

- Nogiron bolalarga nisbatan salbiy munosabat;

- Imkoniyati cheklangan bolalarning jamoalarda ko'rinmaslik muammosi;

- Imkoniyati cheklangan bolalarning maktabda ko'rinmaslik muammosi;

- Moddiy mablag' yetishmasligi muammolari;

- Ta'lim muassasalarini inklyuziv ta'limga moslashtirish muammolari;

- Sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi;

- Kambag'allik

- Jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish;

- Imkoniyati cheklangan bolalarning boshqalarga qaramligi;

- Favqulodda vaziyatlar, mojarolar, qochoqlar muammolari;

- Kadrlar masalasidagi muammolar.

- Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal

etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining foydali jihati juda ko'p. Ular sirasiga quyidagilar kiradi:

- Inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi;

Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;

- Kamsitishlarning oldini oladi;

- Inklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikka olib keladi. (Maktablar hamma uchun - Save the children., 2002. 20-23 b.)¹⁷

Inklyuziv ta'limning qoidalar:

Insonning qadr-qimmatini uning qobiliyati va yutug'iga bog'liq emas.

Har bir inson o'ylash va his qilish qobiliyatiga ega.

Har bir kishi eshitish va muloqot qilish qobiliyatiga ega.

Har bir kishi bir-biriga muhtoj.

SHaxsning to'liq va xaqiqiy ta'lim olishi faqat real hamkorlikda amalga oshadi.

Hamma kishilar o'z tengdoshlarining qo'llab-quvvatlashiga muhtoj.

Hamma ta'lim oluvchilarning yutuqqa erishishiga ularning nimadir qila olmasligi emas, balki nimanidir qila olishi sabab bo'ladi.

Hamkorlik qilish kishi hayotini har tomonlama kuchaytiradi.

Inklyuziv ta'lim tizimi quyidagi ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi: maktabgacha ta'lim, o'rta ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim.

Bu ta'lim muassasalarning maqsadi bolalarning ta'lim olishi va kasb-hunarga tayyorlashda ularning o'rtasidagi to'siqni bartaraf etib ochiq ta'lim muhitini yaratishdan iborat.

Umumta'lim maktablarida alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan o'zining mazmun-mohiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 14 apreldagi "Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika unistituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi 213-sonli sonli qarorida belgilangan ta'lim sifatini oshirish bilan bog'liq vazifalarning ijrosini ta'minlash maqsadida Chirchiq davlat pedagogika universitetining markaziy ilmiy tadqiqot faoliyati Pedagogik ta'lim innovatsion klasterini amaliyot tadbiq etishning maqsadli, manzilli joriy etilishiga yo'naltirildi. Natijada innovatsion klaster muhitida oliy ta'limda modullarni o'qitish sifatini, kasbiy malakalarni shakllantirishga mo'ljallangan o'quv-amaliy mashg'ulotlarni tegishli tashkilotlarda tashkil etish orqali oshirish, bo'lajak defektologlarni inklyuziv ta'limga erta va samarali tayyorlash, maxsus ta'lim muassasalarida bolalar bilan ish jarayonining moddiy texnik, didaktik ta'minotini yaratishga keng imkoniyatlar amalga oshirildi.[]

F.U.Qodirova tomonidan shu kunga qadar chop etilgan 50 ga yaqin xalqaro, Respublika jurnallari, turli-tuman tashkillashtirilgan konferensiyalardagi maqolalari orqali innovatsion ta'lim klasterining ta'lim jarayonidagi o'rni, shu bilan birga inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida pedagogik ta'lim innovatsion klasteri muhitini yaratish nechog'lik muhim ekanligi bayon etilgan.

1.2 Inklyuziv ta'lim- imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali omili sifatida

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida fanlarni o'qitish jarayoniga jahonning ilg'or tajribalarini joriy etish, uzluksiz ta'lim tizimida o'zaro manfaatdor hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha, maqsadlarni integratsiyalashtirish, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning me'yoriy asoslari yaratildi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "Fan, ta'lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta'lim xizmatlari sifatini takomillashtirish, ta'lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish" ustuvor vazifalar sifatida belgilab olindi.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yilning 1 dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan

takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli farmonida Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarga muvofiq, imkoniyati cheklangan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan ishlarning samarali yechimlari nazarda tutilgan bo'lsa, 2019 yil 29 apreldagi "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-sonli farmoniga ko'ra ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, o'qitish metodikalarini takomillashtirish, alohida yordamga muhtoj bolalarga ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash hamda mazkur toifa har bir bolaning inklyuziv ta'lim olishiga bo'lgan huquqlarini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash kabi vazifalar belgilab olindi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasining rivojlanishi davlat siyosati umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi tamoyillari, inson huquqlari yuqori darajada ekanligi, ta'limning gumanistik mazmun mohiyati, har bir insonning bilim olishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlarining ta'minlab berilganligi, ta'lim olishdagi teng huquqlilikning kafolatlanishiga tayanadi [O'zb. Resp. Ta'lim]. Ta'lim sohasini rivojlantirish ustuvor yo'nalishlari quyidagilar hisoblanadi: ta'lim sohasidagi fuqarolarning huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining kafolatlanganligi; ta'lim olishdagi tenglik, shu bilan birga, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarga, ularning sog'lig'i hamda bilim qobiliyatlariga asosan, asosiy ta'limning barcha jabhalarida va qo'shimcha ta'lim olishda shart-sharoitlar yaratilganligi; ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarga maxsus ta'lim olish uchun shart-sharoitlar yaratish va ularga pedagogik-psixologik hamda korreksion ko'mak berish; shaxsning ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlarini, shuningdek shaxsni kamol topishida, yetuk kadrlarni tayyorlashda jamiyat bilan birga davlatning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish [O'zb. Resp. ta'lim].

Ta'lim, tibbiy va ijtimoiy xizmat bilan birgalikda olib boriladi. Oila va mahallada ota-onalar uchun profilaktika hamda reabilitasiya ishlari bo'yicha o'quv mashg'ulotlari tashkil

etiladi. Ota-onalar nogiron bolalarini tarbiyalash va ularning aqliy rivojlanishlarini rag'batlantirish bo'yicha pedagogik usullar, shuningdek ularning mustaqil bo'lishlari uchun tengdosh sog'lom bolalar bilan muloqot qilishlari bo'yicha o'qitiladilar.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, hoh u maxsus maktab, maktabgacha muassasalar bo'lsin, hoh umumta'lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo'lsin, hoh uyda ta'lim olish bo'lsin - o'qitishning barcha shakllari-ta'lim sohasiga jalb qilinishi ma'lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o'qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta'lim muassasalarda ta'lim olayotgan bolalar bilan o'zaro muloqotda bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg'unlashuvi ta'minlanadi. Biroq, ta'lim olish uchun mos shart-sharoitlarni tanlash har bir bolaning va ota-onasining huquqi hisoblanadi. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya mutaxassislari zimmasiga bolaning ruhiy-jismoniy holatini o'rganish va tashxis qilish vazifasi yuklangan bo'lib, bolani har tomonlama tekshirish natijasida bolalarni o'qitish va ularga mos keladigan ta'lim sharoitini aniqlashga doir tavsiyalar beriladi.

Shunday qilib, o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolaning umumta'lim sohasiga samarali jalb qilinishi uchun quyidagilar zarur: bolaning rivojlanishida ijobiy natijalarga erishishga imkon beradigan korreksion tadbirlarni erta yoshdan boshlash, umumiy ta'limga jalb qilingan har bir bola uchun tibbiy-psixologik-pedagogik kuzatuvni, ya'ni mutaxassislarning doimiy yordamini tashkil etish.

Ruhiy-jismoniy rivojlanishi va ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, imkoniyatlari cheklangan har bir bolaning sog'lom bolalar bilan birgalikda tarbiya va ta'lim olishining zarur shakllarini tanlashni ta'minlash.

Bolaning ta'lim tizimiga jalb qilinishining biror ko'rinishi u uchun oddiy va foydali bo'lishi darkor, ayni paytda bu inklyuziv ta'lim maromida rivojlanayotgan tengdoshlarining sifatli ta'lim olishiga halaqit bermasligi lozim.

Inklyuziv ta'limning barqarorligini ta'minlash maqsadida "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahririga imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim jarayoniga integratsiyalash maqsadida umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv guruh va sinflarning tashkil qilinishini tartibga soluvchi moddalar kiritilgan. Inklyuziv ta'lim nima?

Tengdoshlaringiz, sinfdoshlaringiz orasida imkoniyati cheklangan (nogiron) bolalar ham bor, to'g'rimi? Siz ular bilan do'stlashib, birga dars tayyorlaysizmi, birga o'ynaysizmi?

Axir ular ham siz kabi jamiyatda baxtli bo'lishga haqli, shunday emasmi?

Inklyuziv ta'lim hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinfxonada – bir xil sharoitda ta'lim olishini anglatadi. Ya'ni imkoniyati cheklangan bola sog'lom bolalar bilan bir xil e'tiborda o'qiy olishi kerak. O'zbekistonda oilaviy sharoitidan qat'i nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Xo'sh nega inklyuziv ta'lim zarur?

Ba'zan tengdoshlarimiz, maktabdoshlarimiz orasida yoki mahallada imkoniyati cheklangan bolalarni ko'rib qolsak, tushunib-tushunmasdan uni ajratib qo'yishga, u bilan muloqot qilmaslikka harakat qilamiz. Bu noto'g'ri, aslida ular bilan o'rtoq bo'lib, bir jamoa bo'lib yashasak, ularning baxtli hayot kechirishlariga hissa qo'shishimiz mumkin. Jamiyatda har bir bola baxtli bo'lishga haqli!

Ma'lumot uchun: Respublikamizda imkoniyati cheklangan bolalarga mo'ljallangan ixtisoslashtirilgan 86 ta maktabda 22 mingdan ortiq, sanatoriy turdagi maktab-internatlarda 6 mingdan ortiq o'quvchi, uy sharoitida esa 13 mingdan ortiq o'quvchi ta'lim oladi. Hozirda O'zbekistonda 3 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan. 2025-yilgacha 40% imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limga jalb etilishi rejalashtirilmoqda.

Davlatimiz tomonidan qabul qilingan "Ta'lim to'g'risidagi Qonunning II

bobi 9-moddasida jismoniy, aqliy, sensor(sezgi) ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlariga inklyuziv shaklda yoki uy sharoitida yakka tartibda ta'lim oladi".

Inklyuziv ta'lim haqida so'z yuritilganda, uning asl mohiyatini nimaga qaratilayotgani haqida so'z boradi. O'zi „Inklyuziv ta'lim“ nima? „Inklyuziv ta'lim“ bu (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq,qamrab olish ma'nolarini bildiradi). Nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar (ayrim sabablarga ko'ra imkoniyati chelangan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'i nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Sharqning mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning tarbiyasining maqsadlari har birbola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri to'g'risidagi qarashlari inklyuziv ta'lim rivojlanishining metodologik bazasi hisoblanadi.

Imkoniyati cheklangan bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir. Imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassalari tarkibiga qarab olinishi jahon miqyosida „inklyuziv“ yoki “integratsion” ta'lim atamalari bilan ataladi. Integratsiyalashgan ta'lim bu-diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir. Inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalari:

Inklyuziv ta'lim tizimida qo'yidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

• ta'lim muassasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim

olishlari uchun zaruriy psixolo-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish;

- o'quvchilarning ta'limdagi tenglik xuquqini kafolatlash;
- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalarning ixtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;
- imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oiladan ajramagan holda yashash xuquqini ro'yobga chiqarish;
- jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirishdir.

Inklyuziv ta'limga kiritishning asosiy tamoyillari.

- 1) Inklyuziv ta'limning Ta'lim tizimini joriy etish har doim ma'lum bir qonun qoidalarga, tamoyillarga asoslanishini talab etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishda esa quyidagi tamoyillarga asoslaniladi:
- 2) Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili.
- 3) Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.
- 4) Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.
- 5) Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili.
- 6) Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.
- 7) Malakaviylik tamoyili.

1) Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundaki, 1990yildan buyon maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida bir qancha jahon miqyosida deklaratsiyalar va qarorlar qabul qilindi. Ular jahonning ko'plab davlatlari e'tirof etdilar. Ammo bugungi kunga qadar ularni xayotga joriy qilish borasida ko'plab muammolar mavjud. Ba'zi davlatlarda esa umumiy ta'lim borasida qonun yoki qarorlar qabul qilinganda nogiron bolalarning ta'lim masalasi unga kiritilmaydi. Ammo inklyuziv ta'limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog'liq bo'lmaydi. Diskriminatsiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto'g'ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim

narsadir. Ya'ni inklyuziv ta'limni e'tirof etgan holda, aholi o'rtasida targ'ibottashviqot ishlarini olib boorish eng birinchi galdagi masaladir.

2) Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili. O'tgan o'ttiz bir yil davomida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta'limni tizimida joriy qilish asosan shaharlar miqyosida bo'lib qishloqlardagi hududlarda hali-hamon maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda yoki qishloqlardagi otaonalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham maxsus ihtiyojli bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish barcha hududlarda barcha maxsus ihtiyojli bolalarni qamrab olgan bo'lishi ta'minlanishi lozim.

3) Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili. „Bog'lanish“ bu so'zning zaminida ommaviy binolarning sifati, ayniqsa nogiron bolalar uchun maktabga kirishning oson bo'lishi kabilar yotadi. Jismonan bog'lanishlarni yaratish inklyuziv ta'limning asosiy muammatini hal etishga xizmat qiladi

4) Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundan iboratki quyidagi ikkita aspekt yordamida ifodalanadi:

A) Inklyuziv ta'lim xizmatlari umumiy ta'lim tizimining integratsiya qilingan qismi bo'lishi kerak.

B) Inklyuziv ta'lim tizimidagi vazifalar maxalliy ta'lim organlari javobgarlik va boshqaruvni yuklash uchun markazlashmagan holda olib borilishi kerak va imkoniyatlar maxalliy sharoitlarga moslashtirishlari lozim.

Optimal integratsiya erishish uchun markazlashtirilmagan bo'lishi muhimdir. Bu ayniqsa qishloq sharoitlaida ayni muddao bo'ladi. Inklyuziv ta'limning vazifalari nogiron bolalarga o'z ota-onalari bilan birga bo'lish ularga xuddi tengdoshlari kabi

o'zlariga yaqin bo'lgan maktablarda ta'lim olish imkonini beradi. Nogiron bolaning normal rivojlanishiga halaqit berish nogironlikdan ham og'irroq holatlarga olib kelishi mumkin.

5) Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili. Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashish emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda tuzishni talab etadi. Bundan tashqari inklyuziv ta'limda nogiron boladagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensatsiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb-hunarga o'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etadi. Nogiron bolalarning kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limi ham amalga oshirilishi talab etiladi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimining vazifalardan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta'minkashdan iboratdir.

6) Inklyuziv Ta'limda moslashuvchanlik tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundan iboratki, o'quv reja, dastur va darsliklar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga moslashuvchan bo'lishi kerak. Bolaning maxsus ta'limga bo'lgan ehtiyojlari har qanday integratsiya faoliyatining asosini tashkil etishi kerak. Shaxs ehtiyojlarining darajalari va turlari har xil bo'lganligi tufayli bunday faoliyatlar moslashuvchan bo'lishi talab etiladi.

7) Malakaviylik tamoyili. Maxsus ehtiyojli bolalar inklyuziv tarzda o'qitilayotgan sinflarda yuqori malakali o'qituvchilarning dars berishi talab etiladi.

Bundan tashqari inklyuziv sinf o'qituvchisi defektologiya sohasi bo'yicha ham malaka oshirgan bo'lishi kerak. Inklyuziv ta'lim joriy qilingan maktablarga (muassasalarda) ta'lim jarayonini tashkil etish tamoyillari.

*Maxsus ta'lim tamoyillari

*Korreksion yo'naltirilganligi

*Nuqsonlarni aniqlash, ta'lim berishda kompleks(klinik-genetik,

neyrofiziologik, psixolo-pedagogik) yondashish

*Umumiy o'rta ma'limot berish, kasbga yo'naltirish va ijtimoiy hayotga

tayyorlashga moslashtirish

*Defferensial tabaqalashtirish va alohida yondashish

*Ta'limning usluksizligini ta'minlash

1990 yilda Tailandda o'ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo'lib o'tdi. Bu konferensiyada "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Deklaratsiyani dunyoning 155ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to'laqonli va mukammal ta'lim olishini kafolatlaydi. "Ta'lim hamma uchun" shiori deganda nogiron bo'lgan yoki jamiyat ichida ajratib qo'yilgan guruhlardan kelib chiqqan bolalarning ham tenghuquqlik asosida ta'lim olishlari tushuniladi.

"Ta'lim hamma uchun"Umumjahon Deklaratsiyasi quyidagicha bayonet qabul qilingan: „Maktablar bolalarning imkoniyatiga qarab emas, ish sifati va maktab ta'limiga javob berishi bilan xarakterlanadi.Ular quyidagilardan iborat:

-har bir bolaning huquqi ommaviy maktabda ta'lim-tarbiya olishini talab etadi;

-o'qitishning metod va metodikalari bolaning nuqsoniga qarab tanaladi;

-maktabda to'laqonli korreksion pedagogik yordam tashkil etadi;

-bolalar to'g'risidagi qaror kompleks tarzda qabul qilinadi;

-bolalar har bir shaxsiy huquqi kafolatlanadi;

-inklyuziv maktablarning moddi ta'minoti yaxshilanadi;

-maktabda integratsiya tamoyiliga o'quv rejaning asosi sifatida qaraladi;

Juda ko'plab davlatlarda maxsus yordamga muhtoj bolalarni yuqori natijali kamol toptirishda kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirishni to'laqonli yo'lga qo'yish maqsadida umumta'lim maktablarida ta'lim berish ilmiy va amaliy davlat siyosati rejasiga kiritildi.

„Ta’lim tizimi shunday bo’lishi kerakki deb yozadi L.S.Vigotskiy fikricha nuqsonli bolani tarbiyalashning vazifasi boladagi nuqsonlarni kompensatsiya qilish va uning integratsiyasini ta’minlash deb hisoblaydi va buning uchun shunday ta’lim tizimini yaratish kerakki maxsus yordamga muhtoj bola o’qish jarayonida har tomonlama rivojlansin. Ya’niy L.S.Vigotskiy umumiy va maxsus ta’limni uyg’unlashtiradigan ta’lim tizimini tashkil etish maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim tizimida o’qitishni e’tirof etgan.

2003 yilda Respublikamizda „Ta’lim hamma uchun“ Milliy dasturi ishlab chiqildi. „Ta’lim hamma uchun“ dasturining Milliy rejasi YUNESKO ning maslahatlari va moddiy ko’magi bilan 2000 yilgi Dakar shartnomalariga mos bo’lib, siyosatchilar, ta’lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O’zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo’ljallangan. Mazkur rejada O’zbekiston Respublikasida uzluksiz ta’lim tizimini „Kadrlar tayyorlash milliy dasturi-„Ta’lim hamma uchun“ Milliy Rejasining konseptual o’zagi asosida isloh etish muammolari va istiqbollari tahlil qilingan. XTB ta’lim markazi YUNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda 2001-2003 yillarda „inklyuziv ta’lim“ mavzusida seminar o’tkazib, uning tavsiyalariga asosan „Inklyuziv ta’lim resurs markazi“ tashkil etildi.

Hozirgi kunga kelib respublikamiz tomonidan viloyatlardagi maktablarda tashkil etilgan inklyuziv sinflar tajriba, sinov tariqasida o’z ish faoliyatlarini olib bormoqdalar. Inklyuziv ta’lim g’oyasini O’zbekistonda joriy qilish va undagi muammolarni hal qilish maqsadida turli xil chora-tadbirlar uyushtirish, matbuotaxborot vositalari orqali targ’ibot-tashviqot ishlari bir muncha faollashdi.

O’zbekistonning integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim sohasidagi siyosati yosh fuqarolarning ta’lim olishlari uchun optimal sharoitlar yaratilishiga qaratiladi va quyidagi maqsadlar bajarilishiga yo’naltiriladi:

- bolaning o’ziga xos ta’limga ehtiyojlarini mumkin qadar erta (hayotining dastlabki oylaridan) aniqlash;
 - o’ziga xos ta’lim ehtiyojlari mavjud bolalarning barchasini ta’limga jalb etish;
 - imkoniyatlari cheklangan bolalarni sog’lom tengdoshlari qatoriga integratsiyalash uchun sharoitlar yaratish;
 - imkoniyatlari cheklangan shaxslarning o’ziga xos ta’lim ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;
 - uyg’un rivojlangan avlodni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosatini ta’lim vositalari yordamida qo’llab-quvvatlash;
- Mazkur maqsadlarga erishish, quyidagi vazifalar majmuasining amalga oshirilishini taqozo etadi:
- imkoniyatlari cheklangan bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim mazmunini ilmiy-uslubiy jihatdan ishlab chiqish;
 - maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’limni uning barcha pog’onalari tashkil etish, boshqarish va muvofiqlashtirish prinsiplari va mexanizmlarini ishlab chiqish;
 - maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’limning huquqiy asoslarini takomillashtirish, uning me’yoriy huquqiy jihatdan ta’minotini ta’lim siyosatining maqsad va vazifalariga moslashtirish;
 - bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda sifatli ta’lim olishda teng imkoniyatlarga ega bo’lishning davlat tomonidan kafolatining amalga oshirilishini ta’minlaydigan tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini yaratish;
 - maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim muassasalari uchun pedagogik kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish ishlarini takomillashtirish;
 - maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta’lim muammolarini ilmiy-nazariy va ilmiy-uslubiy nuqtai nazardan ishlab chiqilishini ta’minlaydigan ilmiy-pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi va malakasini oshirish;

"Inklyuziv ta'lim" ingliz tilidan, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olish, ma'nolarini bildiradi.

R.Sh.Shomaxmudova tadqiqotlari asosida "Nogiron va alohida ehtiyojli ta'lim oluvchilar o'rtasidagi to'siqlarni olib tashlash, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi kamchiliklar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar, oilaning faol ishtirokchisi sifatida qaralishi, xususan bolaning ehtiyojini qondirish va ijtimoiy hayotga moslashtirishga hamda umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir"- deb ta'rif bergan [ink ta'lim].

Buyuk Britaniyaning "Bolalarni qutqaring" ("Save the children"-2002 yil) jamg'armasi tomonidan nashr etilgan o'quv qo'llanmada inklyuziv va integratsion tushunchalari bir xil ma'noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan, ushbu tushunchalar orasida farq mavjud bo'li, bu farqlarni quyidagicha ifodalash mumkin:

-integratsion ta'lim: maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim maktabiga qatnashi;

-inklyuziv ta'lim: maxsus ehtiyojli bolalarni sifatli ta'lim tarbiya olishi.

Bu ikkala tushuncha o'rtasidagi tafovut yanada tushunarliroq bayon etilgan bo'lib, quyidagicha ta'kidlanadi:

Integratsiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi.

Nogiron bolaning individual yoki tibbiy holatda maktabga yoki jamiyatga moslashishi kerak. Masalan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bola umumta'lim sharoitiga moslashishi uchun eshituv apparatidan foydalanib gapirishni o'rganishi kerak. Sog'lom boladan esa imo-ishora tilini va muloqotning boshqa shakllarini o'rganish talab qilinmaydi. O'qishda muammo bo'lsa, bola standart talablarni bajarishi kerak. Aks holda o'qituvchi qo'shimcha mashhulotlar o'tilishi lozim. Inklyuziv ta'lim bolani emas tizimni o'zgartirishni taqozo qiladi. Nazariy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida integratsion va inklyuzivlik tushunchalarining o'rtasida umumiylik ham mavjudligi o'ganildi, bu umumiylik zahirida maxsus ehtiyojli bolalarni

umumta'lim tizimi sharoitiga kiritish yotadi. Xorijiy davlatlarda inklyuziv ta'lim tizimining joriy qilinishini o'rganar ekanmiz, bu ta'lim tizimini joriy etish uchun uzoq vaqtni talab etishini va juda ko'p miqdordagi moddiy mablag' zarurligi aniqlandi. Shuning uchun ham jahon miqyosida inklyuziv ta'lim tizimining oldida quyidagicha juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud:

- ota-onalar uchun o'quv qo'llanmalarining yo'qligi;
- ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha davlat normativ hujjatlarida qayd qilinmaganligi;
- nogiron bolalarga nisbatan salbiy munosabat;
- maxsus ehtiyojli bolalarning hamjamiyatda ko'rinmaslik muammosi;
- maxsus ehtiyojli bolalarning maktabda ko'rinmaslik muammosi;
- moddiy mablag' muammolari;
- ta'lim muassasalarini jismoniy moslashtirish;
- sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi;
- kambag'allik;
- jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish;
- maxsus ehtiyojli bolalarning boshqalarga qaramligi;
- favqulodda vaziyatlar mojarolar qochoqlar;
- kadrlar masalasidagi muammolar.

Haqli savol tug'iladi, nima uchun maxsus ehtiyojli bolalarni inklyuziv ta'lim tizimiga jalb etish kerak? Yuqorida keltirilgan muammolarni hal etib, inklyuziv ta'lim tizimiga o'tishga qanday zaruriyat bor? Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining naflari jihati juda ko'p bo'lib ular sirasiga quyidagilar kiradi:

- inklyuziv ta'lim qashshoqlik va ajratish iskanjasidan qutulishga imkon beradi;
- inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishga imkon beradi;
- inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;
- kamsitishlarni oldini oladi;

Umumta'lim muassasalari sharoitida maxsus ehtiyojli bolalarga ta'lim tarbiya berishning o'zigina samarali natija bermaydi. Buning uchun maktabda pedagoglar, defektologlar, psixologlar tomonidan do'stona munosabat muxitini yaratish lozim. Sinfda do'stona munosabat muhitining shakllanishi sog'lom va maxsus ehtiyojli bolalarning bir-birlariga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lishlariga, bir birlariga doimo yordam berishlariga zamin yaratadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bu esa korreksion-pedagogik ishni samarali va osonroq kechishini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassasalarida ta'lim olishlari uchun qo'shimcha moslamalarning yaratilishini va shu yo'l bilan nogiron bolalar uchun qulay shart-sharoitlarni talab qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta'lim-tarbiyasini amalga oshirishga, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirishga qaratilgan ishlarni samarali olib borish uchun maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga inklyuziv ta'limning mohiyati, ahamiyati, ijtimoiy zarurligini tushuntirish ham mas'uliyatli ishlar jumlasiga kiradi. Zero maxsus yordamga muhtoj bolalarning asosiy muammolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim-tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Imkoniyatlari cheklangan jamiyat a'zolari sog'lom jamiyat a'zolari bilan teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish mushkul vazifa.

Maxsus ehtiyojli bolalarning ta'lim-tarbiyasida tenghuquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xil sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolmoqdalar. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy masalalarini ko'rib chiqish, mutaxassislarni tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili mavjud.

Birinchidan, imkoniyati cheklangan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus

ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalana dilar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari asosida tarbiyalanadilar, nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribonroq va e'tiborliroq, nisbatan sezgirroq bo'ladilar, ularga g'amxo'rlik ko'rsatishni tabiiy hol deb biladilar.

Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligini his qiladilar va ijtimoiy hayotga osonroq va ertaroq moslasha boshlaydilar. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiyasida ota-onalar, pedagoglar, mutaxassislar, mahalla hamkorligida ish olib borishni talab qiladi.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga o'ziga xos tarzda joriy qilish uchun pedagogik, tashkiliy va uslubiy ishlar zarur. Maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim sharoitida o'qitilishi ularning o'ziga xos xususiyatlari, nuqson turi, darajasi va sinfdagi bolalar sonini e'tiborga olgan holda tashkil qilinadi. Avvalo shuni ta'kidlash joizki, o'quvchilarning yoshlari bir xil bo'lsa-da, lekin ular bir-birlariga o'xshamaydilar. Barcha bolalarning individual psixologik, shaxs xususiyatlari, idrok qilish darajasi, zehn va idroki turlichadir. Shu bois maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bola ta'lim olayotgan inklyuziv sinflardagi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish masalasi yanada murakkabroq muammolarni hal etishni talab etadi. Inklyuziv sinfda o'qituvchi bolalarning imkoniyatini e'tiborga olib, darslarni shunga muvofiq rejalashtira olsa, bolalarning nogironligi bilim olishiga ta'sir qilish va qiyinchiliklarni bartaraf etishning samarali yo'llaridan foydalansa, maktab va oila hamkorligini to'la yo'lga qo'ya olsa, nogiron bolaning kelajagiga ishonch bilan qarasagina dars jarayonining muvaffaqiyatli kechishiga erishish mumkin. Har bir bola o'z imkoniyat darajasida rivojlanadi. Atoqli psixolog olim L.S.Vigotskiy aytganidek: «Har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi».

Inklyuziv ta'limning joriy etilishi milliy, tashkiliy va uslubiy islohotlarni talab etadi. «Umumta'lim» va «Maxsus ta'lim» o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak. Inklyuziv ta'limda ilmiy tadqiqotlar olib borish va ularni amaliyotga tadbqiq qilish murakkab bo'lib, ko'pchilik amaliyotchi

olimlarning fikricha bu jarayon bir necha yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan- inklyuziv ta'lim jarayonida bolaning ishtiroki to'la huquqiy ta'minlanishi kerak. Bunga ta'lim muassasasi ma'suliyatli hisoblanadi. Ikkinchidan-maxsus pedagogikaga oid adabiyotlar va tadqiqotlarda inklyuziv ta'lim bilan bog'liq muammolar muhokamasini yoki metodik ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishda uni qadrli fenomen shaklida ko'rib chiqish kerak. Chunki inklyuziv ta'lim rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy-madaniy xususiyatlaridan kelib chiqib ta'lim jarayonidagi barcha ishtirokchilarning fikriga asoslanib, doimiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi lozim. Uchinchidan- inklyuziv ta'limni ko'rib chiqishda ta'lim muassasalari holatini yaxshilovchi inklyuziv madaniyatni hosil qilish, inklyuziv siyosatni rivojlantirish va inklyuziv amaliyotni kiritish yo'nalishlarini tahlil qilish kerak. To'rtinchidan- inklyuziv ta'limning muammosi uning tashkil etishning turli shakllarini o'rganishda o'z aksini topadi va ishtirokchilarning ijtimoiy, iqtisodiy, ruhiy, sog'lig'i kabi turli xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Biz dastlab inklyuziv ta'lim haqidagi olimlar fikrlariga to'xtaldik.

Pedagogik atamalar lug'atida "inklyuziv ta'lim o'quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ma'sus ta'lim jarayonidir" deb ta'rif berilgan [94].

Inklyuziv ta'lim (inglizcha "inclusion - uyg'unlashgan, jalb qilingan") "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda "barcha o'quvchilar uchun maxsus o'quv ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda ta'lim olish imkoniyatini teng ravishda ta'minlash" deb belgilangan.

Inklyuziv ta'lim haqida gapirganda, ta'lim ehtiyojlarining turli-tuman yo'nalishlariga alohida urg'u berish zarur. Shu bilan birga, psixofiziologik rivojlanishida alohida xususiyatlarga va sog'lig'ining imkoniyatlari cheklangan bolalarni o'qitishga alohida e'tibor va tadqiq etish lozim. (bir xil bolalar guruhini belgilaydigan turli xil atamalar normativ hujjatlarida

tasdiqlangan. Prezidentimizning «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq, 2021/2022 o'quv yilida: tajriba-sinov tariqasida shaharlarda hamda Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilinadi; Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan umumta'lim maktabida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun boshlang'ich tayanch korreksion sinflar ochiladi; Qashqadaryo, Farg'ona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktabida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari hamda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan guruhlar tashkil etiladi. Bundan tashqari "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarining farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni shakllantirishdir deyiladi.

Yangi Zenlandiyadagi Vaykato Universiteti doktoranti Galina Namning ta'kidlashicha nogironligi bo'lgan bolalar uchun maxsus maktab internatlarda yoki uyda emas balki umumiy ta'lim muassasalarida ta'lim olish ustuvor bo'lishi kerak. Respublikamizda ham inklyuziv ta'lim borasida D.S.Qaxarova "Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik jihatlarini takomillashtirish" buyicha ilmiy izlanishlar oli borgan. Butun jahon bolalariga xos bo'lgan bolalar huquqi haqidagi Konvensiya (20.11.1989) va boshqa me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilishicha, barcha bolalar, shu jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar ham mehnat qilish, ta'lim olish, hayotda o'z o'rnini topib ketish huquqlariga egadirlar. Konvensiyaning 19- moddasiga ko'ra "Bola ota-ona yoki har qanday boshqa shaxs tomonidan haqoratlanishi, qo'pol muomalada bo'lishdan himoyalaniishi huquqiga egaligini inobatga olib, ayrim mamlakatlarda ishlatiladigan atamalardan "korreksion pedagogika", "anomal

bolalar", "aqlan zaif" kabi va boshqalardan voz kechmoqdalar. XIX asrning 20 yillaridan beri Defektologiya fani - jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar ta'lim tarbiyasini o'rganilib kelinmoqda. Hozirgi kunda bu fan «korreksion pedagogika» deb ham yuritilmoqda. Inson xuquqlari deklaratsiyasi, bolalar konvensiyasi talablaridan kelib chiqqan xolda jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor kishilarni kamsitmaslik, xaqoratlamaslik uchun masalan, Moskva shahridagi Defektologiya ilmiy-tadqiqot instituti "Korreksion pedagogika ilmiy tadqiqot instituti" deb nomlanmoqda. Defektologiya fani ko'p mamlakatlarda korreksion pedagogika deb yuritilmoqda. Korreksion pedagogika fanining predmeti-anomal bolalar, ya'ni jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarga (yunoncha anomalos - odatdan tashqari), ta'lim va tarbiya berishni nazarda tutadi. Hozirgi kunda O'zbekistonda korreksion pedagogika alohida yordamga muhtoj jismoniy yoki ruhiy kamchiliklari bor bolalarning psixofiziologik rivojlanishidagi xususiyatlari va ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fandir. Korreksion pedagogika so'zi lotincha tuzatish, bartaraf etish, pedagogika- ta'lim-tarbiya, o'rganish degan so'zlardan olingan. Korreksion pedagogika fanining mavzu bahsi anomal, alohida yordamga muxtoj bolalardir. Korreksion pedagogikaning vazifasi - anomaliyalarning kelib chiqish sabablari, turlarini, anomal bolalarning psixofiziologik rivojlanishdagi xususiyatlarini o'rganish asosida integratsiyalashgan, inklyuziv yoki differensial ta'limni tashkil etish, ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanishdir. Korreksion pedagogika fanining maqsadi - anomal bolalarga integratsiyalashgan-inklyuziv xamda differensial ta'limni tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlarni o'rganish, ulardagi psixofiziologik kamchiliklarni iloji boricha bartaraf etish, tuzatish yoki bilinmaydigan holga keltirish usullarini belgilash va amaliyotda tatbiq etish yo'llarini tarbiyachi hamda o'qituvchilarga ko'rsatib berishdan iborat. Anomaliyalar har xil bo'ladi, ularning ba'zilari batamom bartaraf etiladi, ba'zilari bir qadar tuzatiladi, korreksiyalanadi, boshqalari esa bilinmaydigan holga keltiriladi, ba'zilari esa

kompensatsiyalanadi. Bola nutqida qo'pol kamchiliklar bo'lsa, to'g'ri tashkil etilgan logopedik choralarni o'z vaqtida ko'rish yo'li bilan ularni to'liq bartaraf etish mumkin. Boladagi nuqson organik kamchiliklar natijasida paydo bo'lgan bo'lsa (masalan, oligofreniya shunday nuqson jumlasiga kiradi), uni to'liq bartaraf etib bo'lmasa ham qisman tuzatish mumkin. Korreksion pedagogika amaliyotida yana shunday anomaliyalar uchraydiki, ularni tuzatib ham, korreksiyalab ham bo'lmaydi, masalan, tug'ma ko'rlik yoki karlik shular jumlasidandir. Bunda ko'rish analizatorining vazifasini sezgi organlariga, eshitish analizatorining vazifasini esa ko'rish analizatoriga yuklash, ya'ni kompensatsiyalash, o'rnini bosish mumkin. Ko'rish qobiliyati zaif bolalar sezgi organlariga tayangan holda barmoqlari bilan Brayl shriftidan foydalanadilar. Bunda harf olti nuqta kombinatsiyasi bilan belgilanadi. Eshitish qobiliyati zaif bolalar esa imo-ishora, ya'ni daktil nutqdan, barmoqlar harakati bilan anglatiladigan nutqdan foydalanishlari mumkin.

Birinchi bob yuzasidan xulosa

Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy va amaliy yechimini topishni o'zining asosiy strategik tadqiqot yo'nalishlarini ishlab chiqish zarur. Bu vazifalar pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Inklyuziv ta'lim haqida gapirganda, ta'lim ehtiyojlarining turli-tuman yo'nalishlariga alohida urg'u berish zarur. Shu bilan birga, psixofiziologik rivojlanishida alohida xususiyatlarga va sog'lig'ining imkoniyatlari cheklangan bolalarni o'qitishga alohida e'tibor va tadqiq etish lozim.

Dissertatsiya ishining birinchi bobida innovatsion ta'lim klasterining ilmiy-nazariy asoslari, inklyuziv ta'limning hozirgi kundagi holati hamda inklyuziv ta'limni samaradorligini oshirishda klaster muhitini yaratib olishimiz haqida so'z borgan.

II BOB TA'LIM KLASTERI SHAROITIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK – PSIXOLOGIK, METODIK SHART-SHAROITLARINI O'RGANISH

2.1 Sharq mutafakkirlarining imkoniyati cheklangan bolalar ta'limiga oid pedagogik nazariyalari

Markaziy Osiyoda bu masala ancha yillardan buyon tadqiqotchilarni qiziqtirib keladi. Olimlar ham, siyosat va jamiyat arboblari, pedagog va talabalar, jamoat uyushmalarining faollari va oddiy fuqarolar ham bu masalaga tobora ko'proq e'tibor bermoqdalar. O'zbekistonda yanada demokratiyani chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishdagi manfaatdor bo'lgan har bir kishi O'zbekiston xalqlarining falsafiy-siyosiy va huquqiy merosini yaxshi bilishi, hamda mutafakkirlar ilgari surgan g'oyalarga murojaat qilishi kerak.

Ko'pgina mashhur olimlar bu ta'limotning tarkibiy qismlariga murojaat etib, mazkur muammoning turli-tuman ma'nolarini ilgari surganlar. Bu esa, o'z navbatida, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga olib keldi va ming yillik falsafaning tarixiga qiziqisni borgan sari oshirib, uni o'rganuvchilar doirasini kengaytirib kelmoqda.

"Avesto"da tug'ilgan va tug'ilmagan bolalar huquqlari qat'iy muhofaza qilinganligiga guvoh bo'lamiz. Voyaga yetmagan bolalarni ota-onalardan judo qilish, vasiysiz qoldirish og'ir jinoyat hisoblanadi. Bolalarni yoshligidan fanlarga o'qitish, harbiy ishlarga va kasb-hunarga o'rgatish tavsiya etilgan.

Ma'lumki, "Avesto"ning bizgacha yetib kelgan qismi to'rt kitobni o'z ichiga oladi:

- birinchi kitob - "Yashna" (duolar yoki qurbonlik keltirish);
- ikkinchi kitob - "Visparad" (ibodat qo'shiqlari);
- uchinchi kitob - "Yastlar" (ma'budalarga madhiyalar);
- to'rtinchi kitob - "Vendidot" (devlarga qarshi qonun).

"Avesto"dagi g'oyalar ezgulikni ulug'lashni ifodalash bilan bir qatorda ular mohiyatan bir-biri bilan bog'liqdir.

"Avesto"dan ma'lum bo'lishicha, o'sha paytdagi ijtimoiy-siyosiy tizim bir-biriga bog'liq ierarxik pog'ona-davlat, so ("kavi"), jamoa boshlig'i ("vis"), harbiy boshliq ("dax'yu sastar"), oliy sud'ya ("Zaratustroema"), oqsoqollar kengashi ("varzanapati")dan iborat bo'lgan¹⁸. Ko'rinib turibdiki, jamoa-ahlining asosiy qismi davlat boshqaruvida istirok etgan. Tom ma'nodagi, biroq o'sha oddiy sakldagi fuqarolik jamiyati belgilarini urug' va qabilaga birlashgan jamoa hayotida umumiy ijtimoiy-foydali menat bilan shug'ullanishida, erkin jamoa a'zolarining asosiy mulki chorva va yerlardan teng foydalanishganligida, erkaklar bilan xotin-qizlar teng huquqqa ega bo'lganligida, qabilaning umumiy manfaati bilan bog'liq bo'lgan turli masalalar oqsoqollar Kengashida muhokama etilganligini ko'rish mumkin.

O'rta Osiyo xalqlari ilg'or mutafakkirlarining siyosiy-falsafiy qarashlarida odil hukmdor g'oyasi markaziy o'rinni egallaydi. Ular davlat tepasida turgan hukmdor adolatli, xulq atvori pok, fuqarolarga rahm-shafqatli, g'amxo'r bo'lsa, davlat qudratli, jamiyat faravon bo'ladi, deb tushunadilar. Shundan kelib chiqqan holda ular insonni ma'naviy kamolatga erishishga chaqiradilar va shu orqali adolatsizlik, xulqiy buzuvchiliklarni bartaraf qilish mumkin, deb hisoblaydilar.

Qadimgi Sharq falsafasi, sotsiologiyasi uning eteologik asoslari qadimgi Movarounnahr hududida yashovchi xalqlarning ijtimoiy jarayonlarga munosabatlari va fikrlash tarziga bevosita o'z ta'sirini ko'rsatgan. Xususan, o'zbek xalqi va uning boy ma'naviyatining shakllanishiga islom dinining kirib kelishi va uning xalq tomonidan qabul qilinishi o'ziga xos hodisa bo'ldi, deb hisoblash mumkin. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, o'zbek xalqi Islom diniga o'z milliy xususiyatlari, urf-odatlarini, turmush tarzi, an'analari bilan kirib keldi. Bu esa qabul qilingan islom eteologiyasi nazariyasiga tegishli aniqliklar va tadriijiy o'zgartirishlar kiritilishini taqozo eta bosladi.

Sharq mutafakkirlari tomonidan XI-XII asrlardayoq milliy pedagogikaning ilmiy didaktik asoslari yaratildi, shaxsning biologik va ijtimoiy mavjudot ekanligining mohiyati tadqiq

¹⁸ Бобоев Х., Қасанов С. "Авесто" - маънавиятимиз сарчашмаси. -Т.: Адолат, 2001. 51-6.

etildi hamda asoslab berildi. Bunga ayniqsa o'rta asrning buyuk mutafakkirlari Abu Rayon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiyning ilmiy ijodiy faoliyatlarining ijodiy ta'siri tufayli erishildi. Sharqning buyuk mutafakkir bobokalonlari ilm rivojining hech bir tomonini chetlab o'tmaganlar. Jumladan ularning ta'lim tarbiyaga oid qarashlari bugungi kunda ham pedagogikaning boy metodologik asosi bo'lib kelmoqda. Ularning nuqtai nazaridan maxsus pedagogikaga oid fikrlar ham chetlab o'tmagan.

Insoniyat ijtimoiy taraqqiyotining turli davrlarida maxsus yordamga mutoj bolalalarga nisbatan munosabat o'ziga xos ravishda amalga oshirib kelingan. O'tmishda bobakalonlarimiz o'zlarining munosib nomlariga ega bo'lgan mutafakkirlar yurtida jamiyatda hech bir insoniyat qatlami nazardan chetda qolmagan. Sharq mutafakkirlarining bola ta'lim tarbiyasi va pedagogikaga oid qarashlari maxsus pedagogikaning mustahkam metodologik asosi bo'la olishi bugungi kunga kelib o'z isbotini topmoqda.

O'rta asrning tabiiy-ilmiy, ijtimoiy yo'nalishlarining qarib barcha sohalarida 160 dan ortiq asar yaratgan va ikkinchi muallim nomi bilan mashhur bo'lgan mutafakkir Abu Nasr Forobiy (875-950)dir. Abu Nasr Forobiy yaratgan ilmlarni ikkita katta guruhga ajratish mumkin:

1). Qadimgi Yunon olimlari, asosan Aristotel asarlariga sharh sifatida yozilgan risolalar.

2). O'rta asr tabiatshunosligi va ijtimoiy falsafiy fikrlarining dolzarb muammolariga bag'ishlangan asarlar.

Forobiyning fikricha, insonning bilis qobiliyatini miya boshqaradi, yurak esa barcha a'zolari ayot uchun zarur bo'lgan qon bilan ta'minlovchi markazdir. Inson barcha bilimlarini tashqaridan oladi. Buning uchun u ko'plab vosita va imkoniyatlarga ega. Bular: sezgi, xotira, tasavvur va ayniqsa matiqiy fikrlash, aql bilan nutq bo'lib, mazkur vositalar yordamida u ilmni yaratadi.

Forobiyning "Aql ma'nolari aqida" asarida aql masalalari cuqur talqin qilinadi. U aql bir tomondan ruhiy jarayon, ikkinchi

tomondan tasqi ta'sir ta'lim-tarbiyaning natijasi ekanligini uqtiradi.

Forobiy o'z asarlarida ta'lim tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim tarbiyaning usullari haqida fikr yuritadi. "Fozillar shahri aholisining fikrlari", "Baxt va saodatga erishuv to'g'risida", "Ixso alg'ulum", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Aql ma'nolari to'g'risida" kabi asarlarida ijtimoiy tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Forobiy o'zining "Fozillar shahri aholisining fikrlari" nomli risolasida har bir inson jamiyatsdan ajramagan holda bir butun faoliyat yuritishi lozimligini ta'kidlashi maxsus ta'lim va maxsus pedagogikadagi hozirgi kundagi inklyuziv ta'lim muammosidagi ilg'or qarashlarni tasdiqlaydi. "Har bir inson-, deb yozadi u-shunday tuzilganki, yashashi va oliy drajadagi yetuklikka erishmog'i uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi." Sunday ekan Forobiy o'z qarashlari bilan barcha insonlarni jamiyatsdan ajralmagan holda faoliyat yuritishi zaruriyat ekanligini ta'kidlaydi. Demak, bu fikrlarning mazmunidan maxsus ehtiyojli bolalar ham umumjamiyat orasida, barcha qatori yashashi, faoliyat yuritishi va ta'lim tarbiya olisi kerak degan ma'noni anglash mumkin.

Yana bir yirik adib, jahon miqiyosida o'zining nodir va bebaho ilmiy falsafiy va ta'lim tarbiyaga oid asarlari bilan tanilgan va tan olingan, G'arbda Avetsenna nomi bilan mashhur bo'lgan buyuk Sharq mutafakkirlaridan biri Abu Ali ibn Sinodir. Ibn Sino o'zining tibbiyotga, inson tafakkuri va ta'lim tarbiyasiga oid qarashlari bilan maxsus ehtiyojli bolalar va ularning ta'lim tarbiyasi tizimiga ham juda katta hissa qo'shdi.

Ibn Sino, ayniqsa, miya faoliyatiga muhim o'rin ajratadi, chunki, olimning fikricha, miya insonning bosh tafakkur organidir, u his etilayotgan obrazlarni idrok etadi, saqlaydi, ularni boshqaradi. Bu jarayon tana a'zolari o'rtasidagi sezgilar va harakatlarni o'zaro birlashtirib turuvchi vosita sifatida amalga oshiriladi.

Ibn Sino birinchi bo'lib psixik funktsiyalar miyadagi ma'lum markazlar faoliyatiga bog'liq degan fikrni ilgari surdi va uni isbotlashga urindi. Ibn Sino "Tib qonunlari" asarining 3-kitobida tafakkurga yetkaziladigan zararli ta'sirlar, uning natijasida kelib chiqadigan kasalliklar xususida keng to'xtalib o'tadi. U tafakkurning zararlanishiga miya shishlari sabab bo'ladi, deb hisoblaydi. Allomaning bu ta'limotlari hozirgi kunda bolalarning imkoniyati cheklanganlik sabablari, uning oldini olish va davolashh, korrektsiyalash yo'llari, yechimlarini topishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Ibn Sinoning inson temperamentining psixologik asoslari haqidagi mulohazalari qiziqarli bo'lib, u insonning ruhiy holati, ko'p kasalliklarning keltirib chiqaruvchi sabablarini uning temperamenti bilan bog'laydi.

Ibn Sino insonning ruhiy faoliyatini uning moddiy ildizlari va buzilishhining sabablarini ko'rsatish bilan cheklanmaydi, balki ruhiy kasalliklarni keltirib chiqaruvchi bu buzilishhlari muvaffaqiyatli davolashh yo'llarni izlab topadi. Olimning fikricha nutq a'zolarining kasallanishi tufayli nutq buzilishhlariga olib keladigan sabablardan biri sifatida til kasalligini ko'rsatadi.

"Ayrin vaqtda soqovlik va nutqning boshqa buzilishhlari-, deb yozadi buyuk tabib-miyaning tilga boruvchi va uni harakatga keltiruvchi nervlarni chiqish joyining jarohatlanishi oqibatida kelib chiqadi"

Ibn Sino kishilar va ayniqsa bemorlarga tabib sifatida qaramasdan balki ularning ta'lim tarbiyasi masalalarini ham o'rganishga urindi. Uning bu qarashlari va ta'limoti har qanday buzilish holatlarida tibbiy davolashh bilan bir qatorda ta'limiy, tarbiyaviy ta'sirning ahamiyatining beqiyosligini tasdiqlaydi.

Ushbu masalaga olim o'zining bir qator asarlarida to'xtalib o'tgan bo'lib, bolaning tarbiyasi, salomatligi, eng muhimi uning ruhiyatini o'rganish va ta'lim tarbiyada individual tipologik xususiyatlarni e'tiborga olish zarurligi haqidagi fikrlari olimning pedagogik qarashlari asosini tashkil etadi.

Ibn Sinoning bu mavzularga bag'ishlangan asarlari sirasiga "Donishnoma", "Xayy Ibn Yaqzon", "Salmon Ibn Ibsol", "Kitob tadbir al-manzil" va boshqalar kiradi.

Ibn Sinoning o'z asarlarida: "Ko'pcilik tentak aqli zaif bolalar mayga tobe bo'lgan ota-onalarning zurriyotlaridir" - deb ta'kidlaydi.

Uning ta'lim tarbiyaga oid ta'limotida yosh avlod tarbiyasiga qaratilgan majmuaviy dastur quyidagi qismlarni o'z ichiga oladi: aqliy tarbiya, jismoniy sog'lomlastirish, estetik tarbiya, axloqiy tarbiya va kasbga o'rgatish.

Ibn Sino maktabdagi ta'lim tarbiya jarayoniga katta e'tibor beradi. Ushbu masalaga "Kitob tadbir al-manzil" kitobida "Bolalarga madrasada ta'lim-tarbiya berish" nomli alohida bo'lim bag'ishlangan. Ibn Sino unda birinchi o'rinda bolalarni maktabga qamrab olish haqidagi ijtimoiy muammoga to'xtalib o'tadi. U o'zining bu asarida maktabga hamma odamlarning bolalari olinishi shart, hamma bolalar bir joyda jam bo'lib ta'lim-tarbiya olishlari kerakligini alohida ta'kidlangan.

Ibn Sino bolalarni alohida o'qitilishi ma'qullamagan. Uning fikricha bolalarni maktabda jamoa bo'lib o'qitilishining ma'lum foydalari borligini ta'kidlab shular qatorida quyidagilarga alohida urg'u berib o'tgan:

Agar barcha o'quvchilar birgalikda o'qisa, ular zerikmaydi, ilm o'rganishga qiziqadilar. Ularda bola tabiatiga xos o'zaro musobaqalashish hohishi kuchayadi.

O'zaro suhbatlarda bolalar bir birlariga kitobdan o'qigan yoki eshitgan qiziqarli hikoyalarni aytib beradilar.

Bolalar birga to'planganda bir-birlarini hurmat qilisni, do'st bo'lishni o'rganadilar, ular nafaqat musobaqalashadilar, balki o'qiganlarini o'zlashtirishda bir-birlariga yordam beradilar. Bolalar bu bilan g'ururlanadilar, bir birlaridan yaxshi odatlarni o'rganadilar. Allomaning ko'p asrlar davomida biz uchun sirliciga qolib kelgan yuqoridagi ta'limoti va pedagogik, tibbiy-pedagogik qarashlari Markaziy Osiyo ududida XI-XII asrlardayoq imkoniyati cheklangan bolalar ta'limiga o'ziga xos yondosuvlar va katta tajribalar bo'lganligidan dalolat beradi.

Shunday qilib, Ibn Sino insoniyat madaniyatiga, jahon fanining xazinasiga beqiyos katta hissa qo'shgan, o'sha davr ilmlarining deyarli barcha sohalari bilan shug'ullangan, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini O'rta asr sharoitida dunyo madaniyatining oldingi qatoriga olib chiqqan qomusiy olimdir.

Sharqning eng yorqin mutafakkir yulduzi, g'azal mulking sultoni Alisher Navoiydir. Alisher Navoiy 1441 yil 9 fevralda Amir Temurning o'g'li Shoxrux Mirzo hukmronligi davrida Hirotda tug'ildi. Uning otasi G'iyosiddin Muammad temuriylar saroyining amaldorlaridan, xonadonining ishonchli kishilaridan edi.

Navoiy asarlari ko'pqirralilik xususiyatiga ega bo'lib, ularning mazmunini tasavvuf ta'limoti, axloq-odobga oid pand-nasixatlar, nazm qoidalari, tarixiy voqealar tafsiloti tashkil etadi. Mir Alisher Navoiy o'zining xalqparvarligi bilan doimo xalq farovonligini o'ylab tashvishlangan. Bu kechinmalarini o'z ijodida ham ifodalagan. Jamiyatdagi barcha insonlarni bir xil, teng deb hisoblaganlar. "Maxbub ul-qulub" asarida shunday yozadi:

"Sarvu gulu lola xaridori bor, O'tinnig dog'i, bozori bor".

Ya'ni, sarvi guli chiroyli bo'lganligi uchun uning xaridorlari ko'p, ammo o'tin ko'rimsiz bo'lsada unga ham zaruriy ehtiyoj bor. Mana shu misralarga maxsus pedagogika nuqtai nazari bilan qaraydigan bo'lsak, sog'lom bolalar va insonlarning jamiyatda o'rni ma'lum, ammo sunday bo'lsada nogiron-maxsus ehtiyojli bolalar va shaxslarning ham o'z o'rinlari bor. Ular ham jamiyat uchun nafli. Shuning uchun ham barcha insonlarni tenglikda qaramoq lozim, degan ma'no anglashiladi. Bundan tashqari Alisher Navoiy butun umr o'z xalqiing savodli bo'lishiga uringan, ko'p asarlarida o'zining bu g'oyasini ilgari surgan va yurtning kelajagi xalqning ilmli, savodli bo'lishida deb bilgan. Barcha bolalar uchun savod o'rganish kitobi yaratilishiga asos solgan. Shunday qilib, g'azal mulking sultoni xazrat Mir Alisher Navoiy ham o'z nuqtai nazari bilan ta'limdagi teglikni ilgari surganlar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi buyuk

mutafakkirlarimizning barchasi jamiyatni bir butun deb qarab, barcha insonlarni teng deb hisoblaganlar, jumladan, bizning tadqiqot ishimizga oid bo'lgan barcha bolalarni birgalikda o'qitish lozimligiga oid ta'kidlari maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tizimida juda qimmatlidir. Demak, maxsus ehtiyojli bolalarga ham jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida ta'lim tarbiya berish buyuk Sharq mutafakkirlarining ham diqqat markazidan chetda qolmagan.

Sharqda "Shayx ar-Rais" taxallusi bilan, G'arbda esa Avitsenna nomi bilan shuhrat qozongan ulug' mutafakkir Abu Ali ibn Sino (980-1037) Buxoro yaqinidagi Afsona qishlog'ida (hozirgi Peshku tumani) dunyoga keldi. U buyuk tabiatshunos, faylasuf, astronom, matematik, huquqshunos, musiqashunos, tabib va shoir bo'lgan. O'zining o'lmas asarlari bilan O'rta Osiyo fani va madaniyatini jahonga tanitgan. Ibn Sino falsafiy va sotsial-siyosiy bilimlar sohasida ham katta meros qoldirdi.

Ibn Sinoning sotsiologik qarashlari X asr oxiri - XI asr boshlaridagi murakkab sotsial-tarixiy voqealar - Abbosiylar xalifaligi siyosiy tushkunlikka uchragan hamda xonliklar, bekliklar o'rtasida o'zaro urushlar kuchaygan bir zamonda shakllandi va rivojlandi. Platon, Aristotel, Forobiy singari qomusiy olim va faylasuflarning asarlari Ibn Sino falsafiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarining nazariy manbai bo'lib xizmat qildi. Ibn Sino jamiyatning rivojlanishida hunarmandchilikning katta ahamiyatga ega ekanligini alohida ta'kidladi. Bu sohaning turli sohalarini ajratib, ularning o'rni va rolini ko'rsatdi. Mehnatning jamiyatdagi o'rni va roliga alohida to'xtaldi, uning jamiyat, davlat va shaxs hayotidagi rolini bayon etdi.

Ibn Sino Platon, Aristotel, Forobiyning ideal davlat haqidagi g'oyalarini rivojlantirib, o'z asarlarida uning ideal xususiyatlarini ko'rsatdi:

mehnat organizm chiniqishining zarur shartidir, bu - inson qobiliyati, iste'dodi namoyon bo'lishining muhim yo'lidir. Uning uchun ideal davlatda hamma o'z foydasini hisobga olib mehnat qilishi shart;

bu davlatda barcha moddiy boyliklar bab-baravar taqsimlanishi kerak, misli ko'rilmagan katta boylik ham, qashshoq ham bo'lmasin;

qachonki hamma odamlar halol mehnat va savdo bilan shug'ullanar ekanlar urush qilish hech kimga kerak bo'lmaydi; urushlar yo'qoladi, davlatlar o'rtasidagi ixtiloflar esa tinch yo'l bilan hal etiladi;

ideal davlatdagi odamlar jamiyatdagi tartiblar va tarbiya vositasida o'zlarining axloqiy tabiatlarini o'zgartirib va uzoq umr ko'radilar: hozir muhtojlik va boylik bo'lganligi uchun g'azabnok odamlar bir-birlariga qarshi harakat qilmoqdalar. Ideal davlatda esa odamlar hamma narsa bilan ta'minlanadilar, shuning uchun bir-birlariga zid harakatlar to'xtaydi. Kishilar hayotbaxsh qo'shiq va kuylarni yoqtirib qoladilar.

Ibn Sino o'z davridagi tabiiy fanlarning rivojiga ham ulkan hissa qo'shgan olimdir. Uning tabiiy-ilmiy qarashlari «Kitob ashifo»ning tabiiy fanlarga oid qismida bayon qilingan. Ibn Sinoning tabobatda qilgan ishlari uning nomini bir necha asrlarga shu fan sohasi bilan chambarchas bog'ladi. Olimning tabobat taraqqiyotidagi buyuk xizmati shundaki, u o'zigacha o'tgan turli xalq namoyandalari tomonidan asrlar davomida tib ilmi sohasida to'plangan ma'lumotlarni saralab, muayyan bir tartibga soldi va ularni o'z tajribalari bilan boyitgan holda ma'lum nazariya va qonun-qoida asosida umumlantirdi. Bunga uning «Tib qonunlari» va bu asarning jahon tib ilmi tarixida tutgan mavqei va qozongan surati yorqin dalildir. Ibn Sinoning tabobat sohasida qilgan ishlari o'sha davr tabobatini bir necha asrlarga ilgarilatdi va ayrim sohalarda hatto hozirgi zamon tibbiyotiga yaqinlashtirdi ham. Olim yashagan davrda bu sohada antik olimlarning, xususan Gippokrat, Galen, Dioskorid va boshqaning ta'limoti ustuvor edi. Ibn Sino ham o'z tibbiy faoliyatida ularning nazariy qarashlari va amaliy ko'rsatmalariga tayandi, lekin ularni Hindiston, Xitoy, O'rta Osiyo, Sharq olimlarining hamda o'z tajribalari va bilimlari asosida rivojlantirdi va boyitdi. Ibn Sinoning daho tabib sifatida surat qozonishining asosiy omillaridan biri — uning tib nazariyasini, xususan, anatomiya — inson gavdasi tuzilishini

mukammal bilishligidir. Bosh suyagining tuzilishi, tishlarning tuzilishi to'g'risida u Galenga ergashgan holda to'g'ri fikrlagan. Uning ko'zning anatomiyasi, ko'rish jarayonining qanday sodir bo'lishi va unda ko'z qorachig'ining roli, ko'z muskullarining joylashishi xususida yozganlari zamonaviy oftalmologiyaga yaqindir. Asablar, qon tomirlar, mushaklarning tuzilishi va funktsiyalari to'g'risida yozganlari anatomiyaning amaliyot bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Bu esa amaliy anatomiyaning asoschisi deb tan olingan rus olimi N.I.Pirogovni Ibn Sinoning izdoshi deyishga asos beradi. Ibn Sino o'tkir diagnost edi. Uning ba'zi tashhis usullari hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Perkussiya (a'zoga urish orqali diagnostik qo'yish)ni, xususan, astsi va meteorizmni farqlashda, istisqoni aniqlashda (qoringa sekin urish orqali) qo'llagan. Bu usul 600 yildan keyin venalik tabib Leopold Auenbrugger (1722—1809) tomonidan qayta kashf qilinib, yana 50 yildan so'ng amaliyotga kirgan. Olim qon tufllash olatlari va nafas olish turlarini chuqur o'rganib, ulardan tashhisda foydalangan. Ibn Sino turli kasalliklarning differentsial diagnostikasida va gavdaning umumiy holatini aniqlashda tomir urishi, siydik va najasga qarab olinadigan belgilarga katta e'tibor beradi. Masalan, diabet (qand) kasalligini u siydikning olati, shu jumladan, undagi shirinlik moddasiga qarab tashhis qiladi. Diabet kasalligida siydikda qand moddasi bo'lishini 1775 yilda ingliz olimi Dobson aniqlagan. Tabobat tarixida birinchi bo'lib Ibn Sino vabo bilan o'latni farqlagan, yuqumli kasalliklar bilan og'riq bemorlarni boshqalardan ajratgan holda saqlash kerakligini ta'kidlagan, meningit, oshqozon yarasi, sariq kasalligi, plevrit, moxov, zaxm, qizamiq, suvchechak, kuydirgi kabi kasalliklarning belgilari va kechishi jarayonini to'g'ri tasvirlab bergan. Quturish kasalligining ko'rinishlari, uning yuqumli xarakteri, bemorning bu kasallikdagi holatlarini juda to'g'ri aniqlagan. 1804 yilda yevropalik olim Tsinke quturgan hayvonlarning so'lagi yuqumliligini tasdiqlagan. Psixik va asab kasalliklarini tavsiflash va davolashga ham olim ko'p yangiliklarni kiritgan. Bu kasalliklarni davolashda u atrof muhitning, iqlimning, parhez va jismoniy mashqlarning ta'siriga hamda bemor

kayfiyatini yaxshilashga qaratilgan tadbirlarga katta ahamiyat beradi.

Bemorlarni davolashda olim 3 narsaga — tartib (parhez), dorilar bilan davolash va turli tibbiy tadbirlarni qo'llash (qon olish, banka qo'yish, zuluk solish, uqna va.hk.)ga ahamiyat berish kerakligini aytadi. Kasallikni davolashda ovqatlanish, ya'ni parhezni muhim omillardan deb hisoblaydi va har bir kasallik uchun o'z ovqatlanish tartibini beradi. Chunonchi, jigar kasalliklarida ko'proq mayiz, anjir, anor suvi iste'mol qilishni buyuradi. Bu esa bunday kasalliklarni hozirgi glyukoza va insulin bilan davolash usullarining qadimiy ko'rinishidir.

Ibn Sinoning jarrohlik sohasini rivojlantirishdagi xizmatlari ham ulkandir. U o'z tibbiy asarlarida zamonaviy jarrohlikda qo'llanib kelayotgan ayrim usullarni bayon qiladi. Yiringli shishlarni kuydirish yoki pichoq bilan yorish, bavo sir shishlarini tikish, tampon, o'tkir modda yoki tikish bilan qon to'xtatish, tomoqni kesib, nay qo'yish (traxeotomiya) shular jumlasidandir. Yelka suyagining chiqishini oddiy bosish bilan davolash usuli hozirgacha «Avitsenna usuli» deb ataladi. Umurtqaning qiyshayishini Ibn Sino o'zi ixtiro qilgan yog'och moslama yordamida tuzatgan. Bu usulni 15-asrda fransuz tabibi Kalo qayta kashf etgan. Suyaklarni gipslash usuli ham Ibn Sino tomonidan keng qo'llangan, lekin u ham keyinchalik unutilib, yevropalik tabiblar tomonidan 1852 yilda amaliyotga yangi ixtiro sifatida qaytarilgan. Hozir ko'z jarrohligida qo'llanayotgan usullarning qariyb barchasi Ibn Sinoga ma'lum bo'lgan. Yomon sifatli saraton (rak) shishlari, qovuq toshlarini olish, istisqo, bavo sirning operatsiyalari, bosh suyagining operatsiyasi va boshqalar Ibn Sino qo'llagan muolaja usullaridandir. Jarrohlikda anesteziya (og'riqni sezdirmaslik) masalasiga ham Ibn Sino katta e'tibor bergan. Buning uchun u afyun, mingdevona, nasha va hk. narkotik ta'sirga ega bo'lgan dorilardan foydalangan. Kasallikni davolashda Ibn Sino shaxsiy gigiena, uyqu va jismoniy mashqlarning ahamiyati kattaligini uqtirgan. Uning bir kasallikni boshqa bir kasallikni chaqirish yo'li bilan davolash usuli diqqatga sazovordir. Masalan, u tutqanoqni davolashda to'rt kunlik isitma bilan og'rishni foydali

deb biladi. Avstriyalik psixiatr Yu.Vagner-Yaureg (1857—1940) shunday usulni qo'llab, zaxm kasalligini bezgakni yuqtirish orqali davolagani uchun 1927 yilda Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan.

Ibn Sino o'z asarlarida jismoniy mashqlarining sog'lomlashtiruvchi va davolovchi tajribadagi o'rni va roli haqida yozadi. Jismoniy mashqlarga to'xtovsiz, chuqur nafas olishga olib keluvchi erkin harakatlar, deya ta'rif bergan.

Agar inson mo'tadil va o'z vaqtida jismoniy mashqlar bilan shug'ullansa va tartibga rioya qilsa, u davoga ham, dorilarga ham muhtoj bo'lmaydi, deya tasdiqlagan. Mashqlarni to'xtatar ekan, u so'nadi. Jismoniy mashqlar mushaklarni, bo'g'imlarni, asabni mustakam qiladi. Shuningdek, u mashqlarni bajarishda yoshni ham inobatga olishni maslahat bergan. Uqalash, sovuq va issiq suvda chiniqish kabi muolajalarda to'xtalgan.

Sharq sotsiologiyasida, tabiat va jamiyatni sotsiologik anglash va o'rganishda ma'naviy taraqqiyot jarayonida so'nmas iz qoldirgan, o'rta asrning siyosiy va huquqiy qarashlarini chuqur tahlil qilib, o'zining adolatli jamiyat to'g'risidagi qarashlarini to'la asoslab bergan, qomusiy aql egasi, donishmand mutafakkirlaridan yana biri Abu Nasr Forobiydir (873-950).

Abu Nasr ibn Muammad ibn O'zlug' ibn Tarxon Forobiy Toshkent shahrining shimolida, undan 150-200 km uzoqlikda joylashgan Turkiston o'lkasida, Aris suvi Sirdaryoga quyiladigan yeridagi Farob (O'tror) degan joyda tug'ilgan¹⁹. Tadqiqotlarga tayanib qayd etish lozimki, O'rta Osiyoda (Movarounnarda) bolalarni 5 yoshdan boshlab savod chiqarish va ilmga o'rganishga berganlar. Shubhasiz, Abu Nasr iste'dodli, zehni o'tkir bo'lgani bois uning ilmga qiziqishi juda kuchli bo'lgan. Bu ishtiyoqni qondirish maqsadida dastlab Forob, Toshkent, Samarqand va Buxoro shaharlarida tahsil olgan, keyinchalik u o'z yurtini tark etib, ilm-fan bilan bog'liq hayot qaynab-toshgan shaharlar (Bog'dod, Qohira, Damashq, Aleppo

¹⁹ Хайруллаев М. Фаробийнинг илмий меросида давлатчилик ва ҳуқуқ масаласи. Қонун ҳимоясида. 1997. №4. 40-6.

va boshqa joylar)ga safar qiladi. U juda ko'p xorijiy tillar bilan shug'ullanib, riyoziyot, tibbiyot, falsafa mantiq kabi fanlarni o'rgandi va bir qancha ilmiy asarlar yozdi. Shular bilan bir qatorda siyosat va davlat haqidagi ijtimoiy fanlar bilan ham shug'ullangan. Uning bu sohadagi ijtimoiy, siyosiy, huquqiy mavzudagi merosi juda boy bo'lib, o'zining qator asarlarini jamiyat, davlat, huquq, siyosat, adolat kabi masalalarga bag'ishlangan. Forobiy o'zga yurtlarda odamlar va jamiyat hayoti bilan tanishadi, turli millat va diniy e'tiqodga mansub olimu-fuzalolardan ilmning turli sohalari (falsafa, tib, musiqa va boshqalar) bo'yicha ta'lim oladi, o'zi uchun juda muhim bo'lgan ilmiy va, ayniqsa, hayotiy xulosalarni chiqaradi. Bu uning qator ilmiy risolalari va falsafiy-huquqiy qarashlarida o'z aksini topadi.

Forobiyning merosi nioyatda boy, u entsiklopedist olim sifatida 160dan ortiq ilmiy asarlar sohibi. Uning arab va fors tillarida she'rlar yozganligi, zo'r musiqachiligi, o'zi yaratgan musiqa asbobida ajoyib kuylar ijro etganligi manbalardan ma'lum. Forobiy ko'pgina yunon olimlari (Fales, Gippokrat, Ptolemey, Evklid)ning asarlarini o'rganib, ularga sarlar yozdi. Uni o'z davrida "Muallimi as-Soniy", ikkinchi muallim (Aristoteldan so'ng), "Sharq Aristoteli" degan buyuk nomga sazovor bo'lisiga asosiy sabab, Forobiy Aristotelning barcha asarlarini talil etib ularga sarlar yozadi.

Forobiyning inson va jamiyat, ularning o'zaro ta'siri, davlat, siyosat, urus va tinclik, adolat kabi masalalarga bag'islangan asarlari sirasiga "Fozil odamlar sari", "Shaharni o'rganish aqida", "Urush va tinch turmush aqida", "Baxt-saodatga erishish haqida risola", "Davlat arboblari haqida hikmatlar" nomli asarlarida inson, jamiyat, siyosat, adolat, odob-axloq, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlari bayon etilgan.

Forobiyning sotsiologik qarashlari uning mashhur "Fozil odamlar shahri" nomli yirik asarida bayon etilgandir. Bu asar 37 bobdan iborat bo'lib, unda jamiyat, davlat, jamoa, shaxs, fuqarolik masalalari keng yoritilgan. Forobiyning ijtimoiy-siyosiy hayot va davlat to'g'risidagi g'oyalari qisqacha "ilm al-

madaniya", ya'ni shahar-davlat to'g'risidagi ta'limotlar deb yuritilgan.

"Har bir inson tabiatan shunday tuzilgan, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi. U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi. Ularga ega bo'lish uchun insonlar fuqarolik jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... Shu sababli yashash uchun zarur bo'lgan, kishiarni bir-biriga yetkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishiarning birlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan yetuklikka erisyuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun oila, ularning har biriga yashash va yetuklikka yetishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi. Shuning uchun inson shaxslari ko'paydilar va yerning aholi yashaydigan qismiga o'rnashdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi", -deb yozadi Forobiy.

Forobiy barcha shaharlarni, davlatlarni fozil va johilga ajratadi. Fozil shahar shunday shaharki, -deb ta'kidlaydi u, -unda odamlar, ularni baxt-saodatga eltuvchi ishlarda bir-birlariga yordam berishni maqsad qilib qo'yadilar. Haqiqiy baxtga erishish niyatida bir-birlariga yordam berish uchun birlashgan jamoa fozil jamoa hisoblanadi. Barcha shaharlari baxt-saodatga erishish maqsadida bir-birlariga yordam beruvchi xalq fozil xalqdir. Shunday qilib, barcha xalqlar haqiqiy baxt saodatga erishish yo'lida bir-birlariga yordam bersalar, yer yuzi fozillikka erishadi, baxt-saodatga olib boradi. Baxt-saodat ilmida, hunarda yetuk va erkin bo'lish moddiy va ma'naviy boyliklarga ega bo'lish orqali qo'lga kiritiladi.

Forobiyning fikricha, fozil davlat o'z maqsadiga erishmoq uchun qator vazifalarni amalga osirmog'i joiz:

- birinchidan u o'z aholisini moddiy jihatdan ta'minlashi lozim;
- ikkinchidan aholiga ta'lim-tarbiya berish ma'naviy jihatdan yuksaklikka yetishishi uchun tinmay ish olib borishi zarur;
- uchinchidan davlatni idora etib turish, u o'z yo'lidan adashib ketmasligi uchun qonunchilik faoliyatini yaxshi

yo'lga qo'yish, zarur hollarda kerakli qonunlar qabul qilib tartibni saqlab turish kerak;

➤ to'rtinchidan o'z aholisini tashqi dushmanlardan, johil shaharlar xujum va ta'siridan saqlay olish, buning uchun kerakli choralarni amalga oshirishi zarur.

Forobiy davlat va jamiyatni boshqarishda o'n ikki xislatga (Yusuf Xos Hojib ham suncha xislatni ko'rsatgan) ega bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi²⁰.

Bunday boshliq sog'-salomat, farosatli, tezda masalani aniqlab oluvchi, xotirasi, zehni o'tkir, notiq, ilm olishga qiziqqan va o'z bilimini doimo oshirib boradigan, turli hayot lazratlaridan o'zini tiya oladigan, adolatparvar, aql o'y, yolg'on va xushomadni yomon ko'radigan, nomusli, oriyatli, bu dunyo boyliklariga qiziqmagan, qat'iyatli, sabotli, eng muhimi donishmand inson bo'lishi lozim.

Forobiy davlat rahbari uchun zarur 12 xislat bir kishida mujassam bo'lishi amri mahol ekanligini biladi²¹. Shu bois ana shu xislatlarga ega bo'lgan ikki yoki undan ham ko'p kishiarni shahar hokimligiga qo'yishni taklif etadi²².

Forobiy o'rta asr sharoitida ilm-fan, insonparvarlik g'oyalarining tantanasi uchun kurashib, butun insoniyat madaniyati uchun katta xizmat qildi. Shu bilan birga Forobiyning eng katta xizmati, Aflotun va Arastu asarlarini o'rganishi, ularga yozgan asarlaridir.

Mutafakkir nazaridagi saxovatli shaharda san'at, fan turlarini, kasb-korni, ko'ngil ochar tadbirlarni erkin tanlash imkoniyati mavjud; yaxshi xulq-atvorlar, odat va an'analar hukmron; aholi har qanday zo'ravonlikni rad etadi, eng iste'dodli, yuksak ma'naviyatli va eng maqbul kishilarni hukmdorlikka ko'taradi; fuqarolar o'z vatanini dushmandan himoya qilishga o'z yurtida tinchlik, osoyishtalik va barqarorlikni ta'minlashga tayyor va qodir. Forobiy mashur

²⁰ Абу Наср Фаробий. Фазилат, бахт-саодат ва камолат хақида. -Тошкент., 2002. Б-26-27.

²¹ Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шаҳри. -Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. 160-б.

²² Ўша асар. 161-б.

iborani boshqacha tarzda ifodalab, qanday va qay tarzda yashashni bilmoq uchun, dunyoning butun majmuasini idrok etish va tadqiq qilish, insonning undagi o'rnini aniqlash, uning yashash ma'nosini belgilash, o'zgarishlarning nazariy asosini ta'riflash, faqat shundan keyingina barcha fuqarolarning kuchi bilan saxovatli shahar qurishga kirishishi kerak, deb hisoblagan edi. "O'z tabiatiga ko'ra har bir inson shunday yaratilgandirki, - deydi Forobiy, - u o'z hayotini ta'minlash va oliy kamolotga erishish uchun ko'pgina buyumlarga muhtoj bo'ladi, bu buyumlarni u bir o'zi yarata olmaydi va ularga erishmog'i uchun har biri umumiy xazinadan o'z ehtiyojiga kerakli qandaydir buyumni yetkazib beradigan odamlarning muayyan hamjamiyatiga muhtoj bo'ladi. Ravshanki, Forobiy nazarida shaxs - ijtimoiy mavjudotdir; u "ko'p kishiarning bitta yashash joyida birlashuvi orqali shu uchun zarur imkoniyat olishi va oliy kamolotga erishishi mumkin".

Forobiy olamni anglasda vorisiylik omilini juda katta kuchga ega ekanligini alohida qayd etadi. Uning fikriga ko'ra, inson barcha haqiqatlarni o'zining qisqa umri davomida anglashga, tabiat va jamiyatning barcha siru- asrorlarini tushunib, idrok eta olishga qodir emas. Shu boisdan u o'zidan oldingi ajdodlari tomonidan bildirilgan fikr-xulosalarni boricha shubhalanmay o'zlashtirishi zarurligi, ilm-ma'rifat bobida yetuk donishmandlar fikrlariga ergashishi lozimligini alohida ta'kidlaydi.

Abu Rayon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy (973-1048) o'sha davrlarda Xorazm poytaxti bo'lgan Kat (Qiyot) sari yaqinidagi Berun qishlog'ida dunyoga keldi. Bolaligidanoq ilm-fanga qiziqdi, hukmdorlarning o'zaro qonli urushlaridan keskin norozi bo'ldi. Beruniy ma'lum muddat xorazmshoh Ma'mun ibn Ma'mun saroyida muhim davlat ishlarini bajardi, biroq keyinchalik o'zini butunlay ilmiy-ijodiy ishlarga bag'ishlab, siyosiy faoliyatdan yuz o'girdi. Beruniy xorazmshoh va g'aznaviylar o'rtasidagi ziddiyatlar mohiyatini iste'dodli va mohir siyosatchi sifatida to'g'ri tavsiflab berdi.

Beruniyning fikricha, kishiar o'zlarining zaruriy etiyojlarini qondirish uchun uyushgan olda yashash va

ishlashga majburlarlar. U odamlarning jamoa bo'lib, ishlashning asosiy qoidalari o'zaro yordam, bir-birlari bilan tinch-totuv yashash, umumiy manfaat uchun ishlashga asoslangan bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Turli millatga mansub kishilar o'zaro totuvlikda yashaganlaridagina ularning hayoti mazmunli va barakali bo'lishi haqida fikr bildiradi. Beruniy o'zi qarashlarida insonni, uning tafakkurini ulug'lab, shohlar va qonunlar anashu hazrati inson uchun xizmat qilishi hamda uni bosqinchilardan himoya qilishi kerak, degan g'oyalarni ilgari suradi. Shu bilan birga insoniy yashamoqning vositalaridan biri haq va huquqqa rioya qilmoqdir, deb hisoblaydi.

Beruniy sotsiologiyadagi muhim soha ijtimoiy tabaqalashuv haqida ham fikr yuritib, shunday deydi: "Tillarning turlicha bo'lishiga sabab odamlarning guruhlariga ajralib ketishi, bir-biridan uzoq turishi, ularning har birida turli xohishlarni ifodalash uchun (zarur) bo'lgan so'zlarga ehtiyoj tug'ilishidir. Uzoq zamonlar o'tishi bilan haligi iboralar ko'payib, yodda saqlanishi va takrorlanishi natijasida tarkib topib, tartibga tusgan"²³.

Beruniyning fikricha, inson hayvonot olamidan o'zining aqli bilan farqlanadi. Aql insonga Alloh tomonidan ato qilingandir.

Olim insonning olam va jamiyatdagi o'rniga, rolga alohida e'tibor berdi. Jamiyat odamlarning birgalikda faoliyat ko'rsatish ehtiyojidan vujudga kelgan ekan, ular o'zaro yordam asosida faoliyat ko'rsatishlari kerak. Insonning jamiyatdagi faoliyatini ifodalab, ularning mijoz (temperament) va qobiliyatlari turlicha bo'lganligi tufayli, ularning o'z oldilariga qo'yadigan maqsadlari ham turlicha bo'ladi, - ana shundan mehnat taqsimoti kelib chiqqan, deb tushuntirdi. Jamiyatda qaror topgan turli qoida va tartib-intizom va nizom odamlarning o'zaro kelishuvlari natijasida paydo bo'lgandir. Uning fikricha, har qanday olimning faoliyati faqat bir maqsadga - jamiyatga foyda keltirishga qaratilishi kerak. Ilm-fan boylik, shon-shuhrat va soxta hurmat orttirish uchun emas, balki kishiarga tabiat va

²³ Ўша асар. 231-6.

jamiyatni bilishlari uchun yordam berishi, ularning muskullarini osonlashtirish uchun xizmat qilishi kerak.

2.2. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va umumiy o'rta ta'lim maktablari hamkorligini eksperimental o'rganish metodikasi

Barcha bolalarni. Bizning modelimizda esa, barcha bolalarni, agar u og'ir muammoga ega bo'lmasa va o'z-o'ziga xizmat qilishda o'ta qiyinchilik kuzatilmasa hamda atrofdagilarga o'ta halal bermasa. Hozirgi sharoitimizda eng avval engilroq muammolarga ega bo'lgan bolalar - zaif ko'ruvchi, zaif eshituvchi, engil darajadagi aqli zaif - debil bolalar, tayanch-harakat tizimida (chuqur buzilishlari kuzatilmaydigan serebral falajligi bo'lgan) muammolari bo'lgan bolalar jalb qilishdan boshlanishi maqsadga muvofiq.

Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrda 638-son qarori bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida"gi Nizomda umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar) uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi belgilab berilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'lim sinfi — maktabdagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning boshqa (sog'lom) bolalar bilan teng huquqli va birgalikdagi ta'lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinf ekanligi e'tirof etilgan.

Mazkur Nizom o'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflariga va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish tartibi ko'rsatilgan bo'lib, o'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish hamda chiqarish hududiy xalq ta'limi boshqarmasi huzurida tashkil etilgan Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasiga ko'ra, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya yo'llanmasi o'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilinishiga asos hisoblanadi.

O'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflariga va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish o'quv yili boshlanguncha hamda o'quv yili davomida amalga oshiriladi va maktab direktorining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi.

Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga yo'llangan har bir o'quvchiga ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan shaxsiy hujjatlar yig'majildi rasmiylashtiriladi va maktab rahbariyatiga taqdim etiladi.

O'quvchining shaxsiy hujjatlar yig'majildida quyidagi hujjatlar bo'ladi:

ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning arizasi;

psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi;

ta'lim olganligi to'g'risidagi hujjatlar (ta'lim muassasalarida o'qiyotgan bolalar uchun);

o'qish joyidan ta'limning muddati, o'quv fanlarini o'zlashtirishi va xulq-atvori, o'quvchiga yakka tartibda ko'mak berish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarning batafsil tahlili aks ettirilgan ma'lumotnoma va tavsifnoma (ta'lim muassasalarida o'qiyotgan bolalar uchun);

o'quvchining yashash joyidagi shifoxona bosh vrachi tomonidan imzolangan, uning rivojlanishi tarixidan mufassal ko'chirma.

Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga quyidagi toifadagi bolalar qabul qilinadi:

eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar (eshitish qobiliyatining yo'qotilishi 60 Db gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);

ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar (ko'rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);

somatik kasalliklar (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar);

nutqida og'ir nuqsonlar bo'lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizatriya, psixik-nutqiy rivojidagi sustlik, duduqlanish);

tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar (bolalar serebral falaji, skolioz, poliomielit, miopatiya, osteomielit, amputatsiya, bo'y o'sishining etishmovchiligi — pakanalik);

aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-xarakat tizimidagi buzilishi bo'lgan bolalar;

aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar (o'zi harakat qila oladigan yoki qo'shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlana oladigan bolalar serebral falaji);

intellektual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar;

hulq-atvor va ruhiyatning qo'pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilgan bolalar;

intellektual rivojlanishi saqlanib qolgan, tutqanoq holatida bo'lgan bolalar (agar bola antikonvulsant dorisini qabul qilganda, tutqanoq 1 oyda 1 martadan oshmagan paytda).

Maktab ushbu toifadagi bolalarni qabul qilishdan bosh tortishga xaqli emas.

Quyidagi toifadagi bolalar qabul qilinmaydi:

aqli o'ta zaif bolalar (imbitsil, idiotiya darajasidagi oligofreniya);

xulq-atvorida og'ir buzilishlar, hissiy-irodaviy sohasida (organik) nuqsonlari bo'lgan bolalar;

tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan, mustaqil ravishda harakatlana olmaydigan va o'z-o'ziga xizmat ko'rsata olmaydigan bolalar;

ko'r-kar-soqov bolalar;

tez-tez takrorlanadigan epileptik tutqanoqdan aziyat chekadigan (epileptik demensiya, kunduzgi va tungi vaqtlarda tutqanog'i tez-tez takrorlanadigan) bolalar;

markaziy asab tizimiga shikast etganligi tufayli siydik va najasini ushlab tutolmaydigan bolalar.

Inklyuziv ta'limning samaradorligini o'rganish maqsadida tajriba-sinov ishlarini olib bordik. Tajriba-sinov ishlari 3 bosqichda olib borildi:

1-bosqich. Ta'lim shakli hisoblangan dars va yakka mashg'ulotlarning sifatini o'rganishga oid metodika: kuzatish, videotahlil, didaktik ta'minot tahlili orqali amalga oshirildi.

2-bosqich. O'qituvchining inklyuziv ta'limga qanchalik tayyorgarligini o'rganish: anketa, suhbat va intervyular olish usullaridan foydalangan holda bajarildi.

3-bosqich. O'quvchilarning fanlarni o'zlashtirish holatini o'rganish: chorak baholar qiyosiy tahlili, "SMART sensorika" texnologiyasidan foydalanildi.

Asosiy tajriba ish sinovining birinchi bosqichida - ta'lim shakllari o'rganildi. Dars va yakka mashg'ulotlarning sifatini o'rganishga oid quyidagi metodlardan foydalaniladi.

- Kuzatish
- Videotahlil
- Didaktik ta'minot tahlili

A) Kuzatish metodi - dars jarayoniga ta'sir etmagan holda olib borildi, unda quyidagi jarayonlar qayd etiladi:

- darsning sifati;
- davlat ta'lim standartiga mosligi;
- dars jarayoniga o'qituvchining tayyorgarligi;
- bolajonlarning mavzuni o'zlashtirilganlik darajasi;
- yangi mavzuga oid metodika va ko'rgazmali qurollardan samarali foydalana olganligi;
- dars o'tish jarayonining to'g'ri ketma - ketlikda tashkil etilganligi;
- o'quvchilar diqqatini jamlay olish qobiliyati;
- refleksiya usulidan moxirona foydalana olganligi;
- dars jarayonida o'quvchilarning faol qatnashganligi;
- vaqtni to'g'ri taqsimlay olganligi;
- pedagogning kiyin madaniyati;
- pedagogning muomala madaniyati;
- har qanday kutilgan va kutilmagan vaziyatlardan moxirona chiqish qobiliyati.

B) Videotahlil metodi - bunda dars jarayoni tasvirga olindi, undan so'ng talabalar bilan bu jarayon tahlil qilindi. Xato va kamchiliklar o'rganib chiqildi. Kutilgan va kutilmagan vaziyatlar tahlil qilindi.

C) Didaktik ta'minot tahlili - bunda quyidagilar inobatga olinadi:

- dars jarayonida qo'llanilgan metodikalar tahlil etildi;
 - tarqatma materiallarning davlat ta'lim standarti talabiga mosligi o'rganildi;
 - zamonaviy metodikalardan foydalanganligi tahlil etildi.
- Asosiy tajriba-sinov ishining ikkinchi bosqichida - o'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarlik darajasi o'rganildi va quyidagi usullardan foydalanildi:

- Anketa
- Suhbat
- Intervyu

Anketa metodi - maxsus tayyorlangan savollar asosida amalga oshirildi. Anketa savollarida quyidagilar keltirilgan.

1. Inklyuziv ta'lim haqida ma'lumotga egamisiz?

2. Sinfingizda (guruhingizda) imkoniyati cheklangan bolalar bormi? Agar bo'lsa soni nechta?

3. Ularning psixofiziologik xususiyatlari haqida bilimga egamisiz?

4. Inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim klasteri tizimi yaratilganmi?

5. Inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritish uchun ko'nikma va malakaga egamisiz?

6. Ta'lim klasteri haqida ma'lumotga egamisiz?

7. Inklyuziv ta'limga va ta'lim klasteriga oid qo'llanmalar mavjudmi?

8. Chirchiq shahrida inklyuziv ta'lim va ta'lim klasteri yo'nalishi bo'yicha bilim va malakangizni oshirish uchun sharoit mavjudmi?

9. Siz faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasasidada ta'lim klasteri sharoiti yaratilganmi?

10. Siz faoliyat yuritayotgan muassasada inklyuziv ta'lim uchun sharoit mavjudmi?

Suhbat metodi - aniq mavzu asosida maqsadli suhbat olib borildi. Maktab direktori, ma'naviy - ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari, psixolog hamda metod birlashma rahbarlari bilan birgalikda

o'tqazildi. Suhbatning birinchi bosqichida inklyuziv ta'limga oid taqdimot o'tkazildi, so'ng suhbat olib borildi, suhbat jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining aksariyati inklyuziv ta'limga qarshi ekanligi haqidagi fikrlar bildirildi, qarshilik sabablari o'rganildi. Ularning nigohida inklyuziv ta'limga jalb etilgan nogiron o'quvchilarning ustidan sog'lom bolalar tomonidan kamsitilish holatlari ustivorlik qilmoqda.

Intervyu olish metodi – ayrim o'qituvchilardan intervyular olindi. Bunda inklyuziv ta'lim mavzusi asosida savollar berildi. Intervyu savollari quyidagilar:

1. Inklyuziv ta'lim haqida bilasizmi?
2. Inklyuziv ta'limga o'zizgizni qanchalik tayyorman deb o'ylaysiz?
3. Imkoniyati cheklangan bolalar haqida bilimga egamisiz?
4. Sizning sinfingizda 3 ta imkoniyati cheklangan bola ta'lim olishiga qarshilik qilmaysizmi?
5. Darsni boshlash jarayonida imkoniyati cheklangan bolaning diqqatini o'zingizga qaratish uchun qanday usuldan foydalangan bo'lar edingiz?
6. Sog'lom o'quvchilarning ota-onalari tomonidan bildiriladigan qarshi fikrlarga qanday munosabat bildirasiz?
7. Nima deb o'ylaysiz imkoniyati cheklangan bola sog'lom tengdoshlari qatorida ta'lim olishi unga qanday ta'sir ko'rsatadi?
8. Ijtimoiylashuv jarayoni deganda nimani tushunasiz?
9. Dars jarayonida imkoniyati cheklangan bola birdan yig'lab yuborsa nima qilgan bo'lar edingiz?
10. Inklyuziv ta'limning ijobiy tomonlari haqida qanday fikrdasiz?

Asosiy tajriba ish sinovining uchinchi bosqichda – o'quvchilarning fanlarni o'zlashtirish darajalarini o'rganish uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy baholash tahlili - bunda imkoniyati cheklangan o'quvchilarning chorak baholar tahlili amalga oshirildi. Sog'lom bolalarga nisbatan, umumta'lim maktablardagi imkoniyati cheklangan bolalarning fanlarni o'zlashtirish darajasini qiyosiy tahlili o'rganildi.

"SMART" sensorika texnologiyasi- aqlli harakat degan ma'noni anglatadi. Erta va kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda motorika va sensorikaning shakllanishi hamda rivojlanishi "Sensorika" va "motorika" tushunchalarini ko'rib chiqib, ular o'rtasidagi munosabatni aniqlash maqsadida olib borildi. Shaxsning sezgi qobiliyati deganda individual sezgirlikka xos bo'lgan ba'zi bir tizimlarining individual rivojlanish darajasi va ularni majmualarga birlashishi tushuniladi. Sensor jarayonlarga sezgi va idrok (persepsiya) kiradi. Sezgi - bu inson atrofidagi dunyoni bilishni boshlaydigan eng oddiy aqliy (psixik) jarayon. U bizning barcha tasavvurlarimizning boshlang'ich manbai bo'lib, boshqa murakkabroq ruhiy jarayonlar - idrok, xotira, fikrlash uchun manba hisoblanadi. Sezgi - bu inson ongida uning his-tuyg'ulariga bevosita ta'sir ko'rsatadigan obyekt va hodisalarning individual xususiyatlari va fazilatlari aksidir.

Sezgining fiziologik asosi anatomik tuzilmalarning murakkab komplekslari - analizatorlarning faoliyati bo'lib, ularning har biri o'z navbatida uch qismdan iborat: retseptor deb ataladigan periferik (sirtqi) qism; asab yo'llarini o'tkazish; asab impulslarini qayta ishlash sodir bo'ladigan kortikal bo'limlar hisoblanadi. Aynan shu jarayonlarni inobatga olgan holda imkoniyati cheklangan bolalar o'zini o'yin faoliyatida turli narsalarni yasash jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlash maqsadida "SMART" sensorika texnologiyasidan foydalanildi. SMART sensorika texnologiyasi quyidagicha olib borildi. O'quvchilarga biror narsani yasash taklif etildi, yasash jarayonida ularga savollar berib borildi. Jarayon quyidagi tarzda amalga oshirildi.

Masalan: Qog'ozdan to'rtburchak shaklini yasa.

Uning nechta burchagi bor?

Nima qilsak to'rtburchak uchburchakga aylanadi?

Uchburchakdan doira shaklini hosil qilsa bo'ladimi?

Nima qilsak uchburchakdan doira shaklini hosil qila olamiz?

"O'quv motivini baholash" metodikasi

Mazkur metodika 6-8 yoshdagi bolalarning o'quv motivatsiyasi, maktabga bo'lgan munosabati, o'qish bilan

bog'liq vaziyatga nisbatan emotsional reaksiyasini aniqlashga qaratilgan. (metodika N.G.Luskanova tomonidan taklif etilgan). Anketa savollari.

1. Senga maktab yoqadimi yoki unchalik yoqmaydimi?
 - unchalik yoqmaydi.
 - yoqadi
 - hecham yoqmaydi.
2. Ertalab uyg'onib, doim xursandchilik bilan maktabga kelasanmi yoki ko'pincha uyda qolishni istaysanmi?
 - ko'pincha uyda qolishni istayman
 - ba'zida borishni, ba'zida qolishni istayman
 - xursandchilik bilan maktabga boraman
3. Agar o'qituvchi ertaga xohlaganlar kelib, xohlaganlar kelmasligi mumkin desa, sen maktabga borarmiding?
 - bilmadim
 - uyda qolardim
 - maktabga borardim
4. Biror bir dars bo'lmasligi senga yoqadimi?
 - yoqmaydi
 - ba'zida yoqadi, ba'zida yoqmaydi
 - yoqadi
5. Uy vazifalaring yo'q bo'lishini xohlarmiding?
 - xohlardim
 - xohlamasdim
 - bilmadim
6. Maktabda faqat tanaffus bo'lishini xohlarmiding?
 - bilmadim
 - xohlamasdim
 - xohlardim
7. Sen ota - onangga maktab hakida ko'p gapirib berasanmi?
 - ko'p gapirib beraman
 - kam gapirib beraman
 - umuman gapirib bermayman.
8. O'qituvching o'rniga boshqa mehribonroq o'qituvchi kelishini xohlarmiding?
 - bilmadim

- xohlardim
- xohlamasdim

9. Sinfda o'rtoqlaring ko'pmi?

- kam
- ko'p
- umuman yo'q

10. Senga sinfdoshlaring yoqadimi?

- yoqadi
- unchalik yoqmaydi
- yoqmaydi.

Eslatma: mazkur anketa individual tarzda hamda guruhda qo'llanilishi mumkin.

1-jadval

Savollar	1-javob uchun ball	2-javob uchun ball	3-javob uchun ball
1	1	3	0
2	0	1	3
3	1	0	3
4	3	1	0
5	0	3	1
6	1	3	0
7	3	1	0
8	1	0	3
9	1	3	0
10	3	1	0

25 - 30 ball. O'quv motivatsiyasi yuqori. Bunday bolalar o'zining bilish motivi kuchli ekanligi, barcha topshiriqlarni yaxshi bajarishga intilish bilan ajralib turadi.

2. 20 - 24 ball. O'quv motivatsiyasi o'rtacha. Bunday o'quvchilar guruhi o'quv faoliyatini ancha muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bolalardan tashkil topadi.

3. 15 - 19 ball. Maktabga munosabat ijobiy, ammo bolani ko'proq o'qish bilan bog'liq bo'lmagan tomonlar qiziqtiradi. Bunday o'quvchilar maktabda o'zlarini yaxshi his etadilar, biroq maktabga asosan o'rtoqlar, o'qituvchilar bilan suhbatlashish, chiroqli o'quv qurollariga ega bo'lish uchun boradilar.

4. 10 - 14 ball. O'quv motivatsiyasi past. Bunday bolalar maktabga borishni xohlamaydilar, darslarda bekorchi narsalar bilan shug'ullanib, o'ynab o'tiradilar.

5. 10 balldan past. Maktabga nisbatan salbiy munosabat, moslashmaganlik mavjud. Bunday o'quvchilar o'quv faoliyatini bajarishga qiynaladilar, tengdoshlari va o'qituvchilar bilan bo'lgan munosabatda muammolarga duch keladilar, ularda ayrim hollarda nerv - psixik salomatlikning buzilishi kuzatiladi.

Eslatma: Anketani ikki usulda qo'llash mumkin.

1 - usul. Savollar eksperimentator tomonidan o'qib eshittiriladi va javob variantlari taqdim etiladi, bolalar o'zi tanlagan javobni yozib qo'yadi.

2 - usul. Savollar har bir bolaga alohida - alohida yozma ko'rinishda tarqatiladi, bolalar tegishli javoblarni belgilaydilar.

Metodika haqida qo'shimcha ma'lumot: so'rovnomadagi savollar 200 nafar 6 - 8 yoshdagi o'quvchi bilan o'tkazilgan so'rov asosida bolalarning maktabga, o'qish jarayonida bo'lgan munosabatini to'liqroq aks ettiruvchi savollar sifatida ajratib olingan.²⁴

Anketa metodi natijalari tahlili

Maxsus tayyorlangan savollar asosida maktab o'qituvchilaridan quyidagi natijalarni oldik. Olingan natijalarni 2-jadvalda aks ettirdik.

2-jadval

№	Savollar	O'qituvchilarning (% hisobida) to'plagan ball ko'rsatkichlari			
		4 ball	3 ball	2 ball	1 ball
1	Inklyuziv ta'lim haqida ma'lumotga egamisiz?		20%	40%	40%
2	Sinfingizdagi (guruhingizdagi) imkoniyati cheklangan bolalar bilan dars o'tish jarayonida siz			20%	80%

	uchun tug'dirmaydimi?				
3	Ularning psixofiziologik xususiyatlari haqida bilimga egamisiz?		10%	20%	70%
4	Inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim klasteri tizimi yaratilganmi?				100%
5	Inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritish uchun ko'nikma va malakaga egamisiz?			20%	80%
6	Ta'lim klasteri haqida ma'lumotga egamisiz?		10%		90%
7	Inklyuziv ta'limga va ta'lim klasteriga oid qo'llanmalar mavjudmi?				100%
8	Chirchiq shahrida inklyuziv ta'lim va ta'lim klasteri yo'nalishi bo'yicha bilim va malakangizni oshirish uchun sharoit mavjudmi?			30%	70%
9	Siz faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasasida ta'lim klasteri sharoiti yaratilganmi?				100%
10	Siz faoliyat yuritayotgan muassasada inklyuziv ta'lim uchun sharoit mavjudmi?				100%

1-savolga 40% o'qituvchilar (4 nafar) javob bera olmadi. 40% o'qituvchilar (4 nafar) inklyuziv ta'lim haqida qisqacha ma'lumotga ega. 20% (2 nafar) o'qituvchi esa savolga yaxshi javob bera oldi ammo to'liq emas.

2-savolga 80% (8 nafar) o'qituvchi deyarli javob bera olmadi. 20% (2 nafar) o'qituvchi qiyinchiliklar haqida qisman so'zlab berdi.

²⁴S.N. Alimxo'jayeva, F.I. Haydarov. Psixologik tashxis metodikalari majmuasi. Toshkent 2008

3-savolga 70% (7 nafar) o'qituvchi psixofiziologik xususiyatlar haqida ma'lumotga ega emas. 20% (2 nafar) o'qituvchi savolga qisman javob bera oldi.

4-savolga 100% ya'ni (10 nafar) barcha o'qituvchilar ta'lim klasteri haqida ma'lumotga ega emas.

5-savolga 80% (8 nafar) o'qituvchilar inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolaga qanday yondashish kerakligi haqida gapirib bera olmadi. 20% ya'ni (2 nafar) o'qituvchi imkoniyati cheklangan bolaga qanday yondashish kerakligi haqida qisman so'zlab berdi.

6-savolga 90% (9 nafar) o'qituvchi javob bera olmadi. 10% (1 nafar) o'qituvchi qisman javob bera oldi. Ammo to'liq emas.

7-savolga 100% (10 nafar) ya'ni barcha o'qituvchilar inklyuziv ta'lim va ta'lim klasteriga oid qo'llanmalar haqida bilmasligi ma'lum bo'ldi.

8-savolga 70% (7 nafar) o'qituvchilar hech qanday sharoit yaratilmagan degan fikrni aytib o'tdilar. 30% (3 nafar) o'qituvchilar qisman javob bera oldilar.

9-savolga 100% ya'ni barcha o'qituvchilar ta'lim klasteri haqida ma'lumotga ega bo'lmaganliklari sababli javob bera olmadilar.

10-savolga 100 % (10 nafar) o'qituvchilar inklyuziv ta'limning mazmun mohiyatini to'laqonli bilmaganliklari sababli javob bera olmadilar.

"Intervyu olish" metodi natijalari tahlili

Inklyuziv ta'lim tizimi mazmun mohiyatini tushunmagan hamda bu ta'lim tizimiga o'z fikr, qarashlari bilan qarshilik qilgan o'qituvchilardan maxsus tuzilgan savollar asosida intervyu olindi. Intervyu natijalari quyidagi ball shkalasi orqali baholandi.

Oqituvchilarda inklyuziv ta'lim tizimi haqidagi fikrlarining qanday yakunlab berganliklari quyidagi ball tizimida izohlandi
4 ball- inklyuziv ta'lim qanday ta'lim shakli ekanligini to'liq ayta olsa, inklyuziv ta'limning afzalliklari va kamchiliklarini aniq faktlar asosida keltira olganligi uchun

3 ball- inklyuziv ta'lim qanday ta'lim shakli ekanligini to'liq ayta olsa

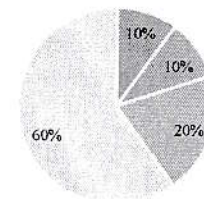
2 ball- inklyuziv ta'lim tizimining mazmun mohiyatini tushunmagan bo'lsa, bu ta'lim tizimining tadbiiq etilishi haqidagi fikrlarga qarshi bo'lsa

1 ball- inklyuziv ta'lim haqida hech qanday ma'lumotga ega bo'lmasa
3-jadval

№	O'qituvchilarda inklyuziv ta'lim tizimi fikrlarining ball tizimi	O'qituvchilarning (% hisobida) to'plagan ko'rsatkichlari
1	4 ball	10%
2	3 ball	10%
3	2 ball	20%
4	1 ball	60%

1-diagramma

"Intervyu olish" metodi natijalari tahlili

* 4 ball * 3 ball * 2 ball * 1 ball

"O'quv motivini baholash" metodikasi natijalari

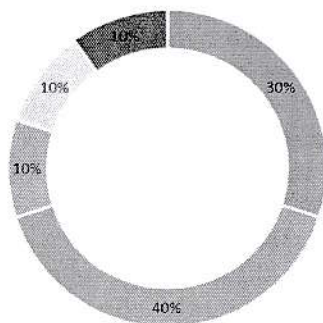
O'quvchilarning(% hisobida) to'plagan ko'rsatkichlarini quyidagi 5-jadvalda ifodaladik.

5-jadval

№	Natijalarni baholash	Bolalarning (% hisobida) to'plagan ko'rsatkichlari
1	25-30	30%
2	20-24	40%
3	15-19	10%
4	10-14	10%
5	10 balldan past	10%

Natijalarimiz quyidagi 2-diagrammada ham o'z aksini topgan.
2-diagramma

“O'quv motivini baholash” metodikasi natijalari

Ushbu metodika natijasida 30% ya'ni 3 ta o'quvchining o'quv motivatsiyasi yuqori. Bu bolalar o'zining bilish motivi kuchli ekanligi, barcha topshiriqlarni yaxshi bajarishga intilish bilan ajralib turadi.

40% ya'ni 4 ta o'quvchining o'quv motivatsiyasi o'rtacha. Bunday o'quvchilar guruhi o'quv faoliyatini ancha muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bolalardan tashkil topadi.

10% o'quvchi ya'ni 1 ta bolaning maktabga munosabati ijobiy, ammo bolani ko'proq o'qish bilan bog'liq bo'lmagan tomonlar qiziqtiradi. Bu o'quvchilar maktabda o'zlarini yaxshi his etadilar, biroq maktabga asosan o'rtoqlar, o'qituvchilar bilan suhbatlashish, chiroyli o'quv qurollariga ega bo'lish uchun boradilar.

10%, ya'ni 1 ta o'quvchida maktabga nisbatan salbiy munosabat, moslashmaganlik mavjud.

Tajriba-sinov metodikalari kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'quv jarayoniga bo'lgan motivlarini oshirish, ichki dunyosini boyitishga bo'lgan qiziqishlarini uyg'otishga qaratilgan.

Ikkinchi bob yuzasidan xulosa

Ikkinchi bobda biz inklyuziv sinflarda ta'lim olayotgan o'quvchilarni o'quv jarayoniga bo'lgan motivlarini oshirish, ichki dunyosini boyitishga bo'lgan qiziqishlarini uyg'otishga hamda amliyotdagi hozirgi holatini baholash yuzasidan, Toshkent viloyati Chirchiq shahar umumiy o'rta ta'lim maktabining maktab direktori, ma'naviy – ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari, psixolog hamda metod birlashma rahbarlari va boshlang'ich sinf o'quvchilarining inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati eksperimental o'rganish metodikalari orqali tekshirildi. Shu bilan birga, natijalarining taxlili yoritib berilgan.

III BOB TA'LIM KLASITERI SHAROITIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING SAMARALI MEXANIZMLARI

3.1 Inklyuziv ta'limga imkoniyati cheklangan bolalarni jalb etishda oila mahalla ishtirokini kuchaytirish ishlar mazmuni

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938-son Farmoni va "O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2020-yil 18-fevraldagi PQ-4602-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938-son Farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi hamda "Mahalla ziyosi" respublika o'quv-uslubiy markazi negizida O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi huzuridagi "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti (keyingi o'rinlarda — Institut) tashkil etilganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

Yosh avlodni yaxshi xulqli, davlat ramzlariga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, xarakteriga alohida ahamiyat berish lozim, chunki bularsiz tarbiyada ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi. Oila, mahalla, o'quv bilim yurti hamkorligida quyidagi tamoyillarga va bosqichlarga amal qilinganda samaradorlik yanada yuqori bo'ladi:

- ta'lim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatlarining ish birligi;
- tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg'unligi;

◦ hamkorlik jarayoni sub'ektlarining teng huquqliligi va yuksak mas'uliyati;

◦ faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlari ustuvorligi;

◦ hamkorlikning ilmiy asoslanganligi;

Inklyuziv ta'limga bolalarni jalb etishda mahalla ishtirokining o'rni juda katta, ma'lumki inklyuziv ta'lim samaradorligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy institutlardan biri bu mahalladir. Mahalla oilalarga ta'sir ko'rsatadi va ular bilan ishlashning turli shakllarini joriy etishga extiyoj borligi asosiy ish tajriba sinovida aniqlandi. Mahalla a'zolari bevosita inklyuziv ta'limni targib etishga daxldor hisoblanishadi.

Inklyuziv ta'lim ishtirokchilari kimlar: Kelajagimiz egalarining ma'nan yetuk, jismonan sog'lom, yuksak salohiyatli, hech kimdan kam bo'lmagan holda kamolga yetishida oila – mahalla – ta'lim muassasasi hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Farzandlarimizni ma'rifatli va ma'naviyatli qilish, kasb-hunar egallab, jamiyatga nafi tegadigan inson bo'lib kamol topishida ota-onalarga mahalla va ta'lim muassasasi eng yaqin yordamchi hisoblanadi. Yoshlarimiz ma'naviyatini shakllantirishda oiladagi muhit, ona tarbiyasi, otalar o'giti, keyinchalik mahallada, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida beriladigan ta'lim-tarbiya muhim o'rin tutadi.

Istiqlol yilarida oila, xotin-qizlar, onalik va bolalikni ijtimoiy muhofaza qilishga oid 50 dan ortiq qonunlar, qonunosti xujjatlari qabul qilinib, bir necha xalqaro konvensiyalar ratifikatsiya qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-iyundagi "Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bu borada muhim huquqiy asosdir. Mazkur qaror ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyatini kuchaytirish, o'quv muassasalarida ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini yaxshilashda muhim omil bo'layotir. "Oila – mahalla – ta'lim muassasasi" hamkorligi konsepsiyasining joriy etilishi qisqa muddatda o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatdi. Ushbu konsepsiya navqiron avlodni turli huquqbuzarliklar, ekstremizm, giyohvandlik,

“ommaviy madaniyat” kabi illatlardan asrab-avaylash, bo’sh vaqtini mazmunli o’tkazish, ularni kasbga yo’naltirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Inklyuziv ta’limni oiladan maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o’quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o’zgarayotgani ma’lum bo’ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo’lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta’lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko’rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo’ymaydi. Ular olgan ko’nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo’lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga rejali asosda joriy etilayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi o’qishning uzluksiz va muttasilligini ta’minlaydi. Oila – bolalar bog’chasi – maktab – kasbhunar kolleji – ish bilan ta’minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta’lim muassasalari va oliy o’quv yurtlariga bemalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Inklyuziv ta’lim – o’quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o’zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan inklyuziv ta’lim jarayoni²⁵.

Inklyuziv ta’lim jismoniy imkoniyatlari cheklangan o’quvchilarni sog’lom o’quvchilar bilan birgalikda o’qitishni anglatadi. Inklyuziv ta’lim bir qator muhim prinsiplarga tayanilgan holda amalga oshiriladi. Jumladan,

- inson qadri uning layoqatlari va yutuqlariga bog’liq emasligi prinsipi;
- har bir shaxsning his qilish va o’ylash layoqatiga egaligi prinsipi;
- har bir shaxsning muloqot qilish va tinglash huquqiga egaligi prinsipi;
- har bir shaxsning bir-biriga kerakligi prinsipi;

²⁵ Педагогик атамалар лугати. – Т.: “Фан”, 2008. –Б.47.

➤ shaxsga yo’naltirilgan ta’lim jarayonining aniq hamkorlik asosida amalga oshirilishi prinsipi;

➤ har bir o’quvchining o’z tengdoshlarining qo’llab-quvvatlovi va do’stona munosabatlariga ehtiyojmandligi prinsipi;

➤ turli-tumanlik o’quvchi hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishni ta’minlashi zarurligi prinsipi kabilar.

Inklyuziv ta’limning maqsadi – alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo’llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to’siqsiz moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to’laqonli uyg’unlashuviga xizmat qiladigan sifatli ta’lim berishni ta’minlashdan iborat²⁶.

Ta’lim muassasalari alohida ta’lim olish ehtiyoji bo’lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam olishida va kasbga yo’naltirishda har tomonlama yordam ko’rsatishi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12-oktyabrda 638-son qarori bilan tasdiqlangan “Umumiy o’rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to’g’risida”gi Nizomda belgilab berilgan.

Inklyuziv ta’limning vazifalari quyidagilardan iborat:

➤ rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo’lgan o’quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo’lishni ta’minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

➤ jamoatchilik hamda ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar muammolariga nisbatan bag’rikenglik munosabatini shakllantirish;

➤ ta’lim jarayonida sog’lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

²⁶ Umumiy o’rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to’g’risida. Nizom – T. “Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori bilan tasdiqlanishi”, 2021.

➤ barcha o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq maktabgacha, umumiy o'rta, kasb-hunar va oliy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

➤ o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko'nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

➤ alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta'lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta'lim-tarbiya metod va vositalarini qo'llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash.

Inklyuziv ta'lim jarayonida alohida ta'limiy ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilar odatiy sinfda sog'lom bolalar bilan birga o'qitiladilar. Imkoniyati cheklangan bolalar maktabga qadam qo'ygan kunlaridan boshlab alohida qo'llab-quvvatlovga muhtoj bo'ladilar. Bunday qo'llab-quvvatlash ularning butun hayotlari davomida zarur hisoblanadi. SHuning uchun ham maktab ta'limining dastlabki bo'g'inlaridan boshlab, bunday o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishlari uchun qulay shart-sharoit yaratish talab etiladi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan tashkil etiladigan ta'lim jarayoni inklyuziv ta'lim shakllarini aniqlash va uni umumiy ta'lim jarayoni bilan integratsiyalashni talab etmoqda. Bunday integratsiya ularning o'zlariga xos bo'lgan ta'limiy ehtiyojlariga mos kelishi lozim.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim muassasasida o'qishni davom ettirishlari va faqatgina o'zlari kabi imkoniyati cheklanganlar muhitida bo'lishlari ularning rivojlanishlari, ijtimoiylashishlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'quvchilar bir turda bo'lishi ularning muhitga moslashishlari uchun qulay sharoit yaratadi. Bunday o'quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'qitish metodlarini ularga moslashtirish, biroq aloqa o'rnatish sohasida muammolarga ega bo'lgan o'quvchilarni ular bilan uyg'unlashtirish ularning ijtimoiy rivojlanishlariga sharoit yaratmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar boshqa o'quvchilar bilan

bir xildagi xatti-harakatlarni amalga oshirish tajribasiga ega bo'lishlari kerak.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim berishning istiqbolli shakllaridan biri ularni guruhlar yoki sinflarga izchil tarzda asta-sekin uyg'unlashtirishdan iborat. Bunda o'quvchilarning sinfdoshlari yoki guruhdoshlari bilan aloqa o'rnatish olishlari va o'qish layoqatlarini hisobga olishlari talab etiladi. Bu odatiy sinflar yoki ruhiy-aqliy imkoniyati cheklangan o'quvchilardan tashkil topgan bo'lishi mumkin.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar taraqqiyotining ko'lami shu qadar kattaki, ular uchun bir xildagi ta'lim jarayonini tashkil etish imkonsizdir. Bunday sharoitda ko'plab o'quvchilar ta'lim jarayoniga qamrab olinmaydi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar tarkibining turli-tumanligi shuni ko'rsatadiki, ularga ta'lim berish jarayoni bir qator holatlarni mujassamlashtirishi kerak.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar ta'limining keng ko'lamliligi va serqirraliligini hisobga olgan holda umumiy o'rta ta'lim jarayonini tashkil etish talab qilinadi. Ularda me'yorda rivojlanuvchi tengdoshlari bilan qiyoslagan holda umumiy o'rta ta'lim jarayonida hayot uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. O'quv jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda bilimlarni taqdim etish asosida o'z tengdoshlari va yaqinlari bilan birgalikda hayotiy ko'nikmalarni egallashlari uchun sharoit yaratiladi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga turli variantlarda ta'lim berish uchun qulay sharoit yaratish kerak. Masalan:

O'quvchining bilimlarni egallash imkoniyatini hisobga olgan holda cheklangan ta'lim beriladi. Bunday ta'limning mazmuni umumiy o'rta ta'limning mazmuniga muvofiq kelishi kerak. Bunda tengdoshlari orasida hamda ular bilan umumiy tarzda muayyan vaqt davomida o'qitish amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilarni tizimli tarzda pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash talab etiladi.

Mazkur yo'nalishda o'quvchilar o'z tengdoshlari orasida bo'lib, ular uchun cheklangan ta'lim olish imkoniyati yaratiladi. Bunda ularning rivojlanishi bilan bog'liq holda kelib chiqqan muammolarni bartaraf etish nazarda tutiladi. O'quv jarayoni va sinf

xonasidagi shart-sharoitlar imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ehtiyojlariga muvofiq kelishi lozim. Bunday sharoitda ta'lim jarayoni individuallashtirilgan, uning muddatlari esa cho'zilgan bo'ladi. Jumladan, ko'zi ojiz o'quvchilar uchun to'qqiz yillik umumiy o'rta ta'lim jarayoni o'n yil davom etishi mumkin. Masalan, tayanch harakat a'zolarida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun boshlang'ich ta'limning maqbul varianti sifatida umumiy o'rta ta'lim dasturlari yoki ruhiy jihatdan cheklangan o'quvchilar uchun tuzilgan maxsus dasturlar yordamida amalga oshiriladi. Integratsiyaning bunday shakli samarali bo'lib, imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim berishda qiyoslash imkoniyati vujudga keladi. Bunda o'quvchilarning nutqi, muloqot imkoniyatlari, xatti-harakatlaridagi muammolar tengdoshlariniki bilan chog'ishtiriladi. Ruhiy jihatdan orqada qolayotgan imkoniyati cheklangan o'quvchilardagi murakkab holatlar bilan oddiy holatlar orasidagi darajalanish sog'lom sinfdoshlarinikiga ko'ra boshqacha ko'rinishga ega bo'ladi. Shuning uchun ham o'quv jarayonida bunday o'quvchilar sinfdoshlaridan orqada qolishi yoki ulardan o'zib ketishi mumkin. Bu o'z navbatida o'quv dasturlariga tuzatishlar kiritish, o'quvchilarga korreksion yordam ko'rsatish, intellektual yuklamalarni ko'paytirish, ularning imkoniyatlarini cheklamagan holda dastur doirasidan tashqariga chiqishni taqozo qiladi.

Imkoniyati cheklanmagan bolalar uchun inklyuziv ta'lim berish rivojlanishida muammolar mavjud bo'lgan o'quvchilarni o'z tengdoshlari bilan birgalikda o'qitishni nazarda tutadi. Mazkur yo'nalish aksariyat bolalar uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qish va aqliy rivojlanishda orqada qolgan o'quvchilar uchun maxsus sinflar ochish imkonini beradi. Bunday o'quvchilarga muvaffaqiyatli ta'lim berish uchun mohirlik bilan tashkil etilgan maxsus pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlov hamda ularni integrallashtirilgan sinflardagi o'quvchilar sonini keskin kamaytirish talab etiladi.

Inklyuziv ta'limning ushbu varianti individual tarzdagi yakuniy natijalarni qo'lga kiritishni taqozo qiladi.

Shuning uchun inklyuziv ta'limning sifatini aniqlash maqsadida muayyan parametrlar va ko'rsatkichlarni (indiktorlar) belgilab olish lozim.

Jahon ta'limi amaliyotida ta'lim oluvchilar ehtiyojlariga moslashuvchan o'quv muhitini yaratish, variativ o'quv dasturlaridan foydalanishga bo'lgan ehtiyoj kun sayin ortmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim sohasidagi siyosati yo'nalishlaridan biri bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlari xilma-xilligini hisobga olgan holda ta'lim berishni nazarda tutadigan inklyuziv ta'lim g'oyalarini ishtirokchi davlatlar tomonidan keng amalga oshirilishini ta'minlash hisoblanadi. YUNESKOning ijtimoiy fanlar sohasidagi dasturlari inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan bilimlar, standartlar hamda intellektual hamkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilmoqda. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qoidalarini amalga oshirishda gender tenglik, ta'lim olish huquqi kafolatlarini kuchaytirish mexanizmlarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Dunyoda kadrlar tayyorlash tizimining asosiy va hal qiluvchi bosqichi sifatida boshlang'ich ta'limni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish, ta'lim jarayonining tashkiliy, metodik komponentlarini, didaktik tizimini takomillashtirish bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. SHu jihatdan o'qituvchilarni ta'limda alohida ehtiyojlari bor bolalar bilan ishlashga kasbiy tayyorlashning nazariy-pedagogik jihatlarini aniqlashtirish orqali inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'limda sog'lom tengqurlari bilan birgalikda imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olish ehtiyojini jahon standartlari asosida ta'minlashda tashkilotlararo maqsadli va amaliy natijalarga yo'nalgan hamkorlik hamda integrativ chora-tadbirlar taqozo etiladi. Ta'lim klasteri sharoitida barcha bolaga birdek sifatli ta'limni tashkil etishda o'qituvchining roli va mavqei, ota-onalar va keng jamoatchilikning pedagogik savodxonligini oshirish taqozo etiladi.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy me'yorlari ishlab chiqilgan. "Sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash" kabi muhim vazifalar belgilandi. Boshlang'ich ta'limda o'qitish sifatini yaxshilash, o'quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat

ta'lim standartlari me'yorlari inobatga olingan o'quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini rivojlantirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarni hal etishda ta'lim, sog'liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli ta'lim xizmatlari bilan ta'minlash borasidagi o'zaro manfaatli hamkorligi talab etiladi. Bu esa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida metodik mahorat, psixologik bilimlar, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy omillari, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, inklyuziv sinflarda darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi.

Inklyuziv ta'lim bu - davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, inklyuziv ta'limga muhtoj bolalarni rivojlanishidagi nuqsonlari yoki iqtisodiy qiyinchiliklaridan qat'i nazar, ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Poytaxtimizdagi mavjud besh yuzdan ziyod fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida "Oila - mahalla - ta'lim muassasasi" jamoatchilik kengashlari tashkil etilib, ular otionalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyatini kuchaytirish, o'quvchilarning darslarga qatnashishini o'rganish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Mahallalarda qizlarning odob-axloq mezonlariga qat'iy rioya etishi, tafakkurini boyitish, salohiyatini yuzaga chiqarish maqsadida tajribali psixologlar, o'qituvchi va murabbiylar, onaxonlar ishtirokida turli tadbirlar, davra suhbatlari, uchrashuvlar muntazam o'tkazilmoqda. Maqsad - erta turmushning oldini olish, qizlarning salomatligini mustahkamlash, ularni ma'lumotli, kasb-hunarli qilish, jamiyatda munosib o'rinlarini topishiga ko'maklashishdir.

Mamlakatimizning Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek, qizlarimiz timsolida biz avvalambor bo'lg'usi onalarni, xalqimiz, millatimizning umidi va tayanchi hisoblangan kelajak avlodni dunyoga keltirib, voyaga yetkazadigan naslimiz davomchilarini ko'ramiz. Qiz bola sog'lom va baxtli bo'lsa, u quradigan oila ham, uning mevasi bo'lmish bola ham sog'lom va baxtli bo'ladi.

Mamlakatimizda qizlarimizning zamonaviy kasb-hunar o'rganishi, 12-yillik majburiy bepul ta'limdan foydalanib, o'z iqtidor va salohiyatlarini namoyon etishlari uchun barcha shart yaratilgan.

Poytaxtimizda bugungi kunda "Ayollar maslahat markazlari"ning faoliyat yuritayotgani, u yerda xotin-qizlarimizga huquqiy, tibbiy, psixologik xizmatlar ko'rsatilayotgani ham ma'naviy sog'lom oilalar kamol topishida muhim omil bo'lmoqda. Toshkent shahar va tumanlar xotin-qizlar qo'mitalari qoshida kasb-hunar kollejlarni bitirgan qizlarning bandligini ta'minlash bo'yicha shtablar tashkil etilgan. Mazkur shtablar orqali qizlarning hunar egallaganlaridan keyin o'zlari tanlagan yo'nalish bo'yicha bandligini ta'minlash, kelgusi hayotda o'z o'rnini topishida amaliy yordam ko'rsatilmoqda. Masalan, 2015-2016 o'quv yilida kasb-hunar kollejlarni bitirgan o'n ikki mingdan ziyod qizning bandligini ta'minlashga ko'mak berildi.

Qiz bolaning tarbiyasi qancha erta boshlansa, shuncha yaxshi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'tkazilayotgan «Zumradoylar davrasi» to'garagi jajji qizaloqlarni milliy urf-odat va qadriyatlarimiz ruhida tarbiyalash, iboli, xayoli va yuksak ma'naviyatli qilib voyaga yetkazishga xizmat qilmoqda.

Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda joriy etilgan "Orasta qizlar" to'garagi ularning jismonan sog'lom, har tomonlama bilimli va yuksak ma'naviyatli bo'lib voyaga yetishi, xalqimizga xos odob-axloq mezonlarini o'zlashtirishida muhim ahamiyat kasb etayotir. To'garaklarda qizlarimiz o'rtasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularning shaxsiy gigiyena qoidalariga muntazam amal qilib borishini ta'minlash maqsadida shifokorlar, huquqshunoslar, mehnat faxriylari ishtirokida turli tadbirlar o'tkazilmoqda.

"Sog'lom ona va bola yili" Davlat dasturi ijrosi doirasida oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligidagi ishlar ko'lamini yanada kengaydi.

"Sog'lom ona va bola yili" Davlat dasturi ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi bilan hamkorlikda "Mahallaning eng orasta qizlari" tanlovi o'tkazildi. Tanlovning mahalla, tuman va shahar bosqichlarida o'n mingdan ortiq qiz ishtirok etib, o'zlarining sog'lom turmush tarzi, 12-yillik ta'limning

ahamiyati, qizlarga xos ibo, kiyinish madaniyati borasidagi bilimlari haqida so'zlab berdi.

Har sohada faol va tashabbuskor o'zbek qizlari O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov orzu qilganidek, "... o'zbek ayoli ma'rifatli, ma'naviyati yuqori, tafakkuri teran, shu bilan birga, zamonamizga xos barcha ijobiy xislatlarni o'zida mujassamlashtirgan oqila va dono bo'lishi kerak. Chunki ayol jamiyatning negizi hisoblangan oilada farzandlar tarbiyasi bilan shug'ullanib qolmasdan, jamiyatda ham o'z o'rniga ega bo'lmog'i lozim", degan o'g'itlari asosida kamolga yetmoqda.

O'zi tug'ilib o'sgan joy inson uchun Vatan hisoblanadi. Mahalla esa Vatan ichra kichik Vatandır. Uning obodligi, go'zalligi va ko'rkamligi uchun jon koyitish har bir kishining muqaddas burchi hisoblanadi. Gohida ba'zi odamlarning o'zi yashab turgan mahalladagi ahvoldan ranjib gapirganini eshitib qolaman. Aslida noliish kerak emas, shu mahallaga o'zim nima hissa qo'shdim, deb o'ylab ko'rishi kerak. Agar mahallada hamjihatlik bo'lsa, obodlik va ko'rkamlikka hissa qo'shuvchilar safi ko'paysa, albatta, g'ururlanishga arzirli maskanga aylanadi. "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlari doirasida amalga oshiriladigan ishlar muhokamasi yuzasidan o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida davlatimiz rahbari mahallalarni obodligi uchun davlat tomonidan katta g'amxo'rliklar qilinayotgani haqida aytib o'tdi. Xususan, Prezidentimiz bugungi kunda yurtimizda sharoiti og'ir bo'lgan 796 ta qishloq va shaharlarda 188 ta mahalla mavjudligini, 4 mingdan ziyod mahallaning elektr ta'minoti qoniqarsiz ahvoldaligini ta'kidlab, qishloqlarga infratuzilma borsagina, hayot sifati o'zgarishi, tadbirkorlik rivojlanishini bildirdi.

Davlatimiz tomonidan mahallalarni rivojlantirish bo'yicha tegishli dasturlar doirasidagi ishlarga jami 21 trillion so'm yo'naltirilishi ma'lum qilindi. Og'ir inqirozdan chiqqan yilimiz, tashqi qarz jalb etmasdan, shuncha mablag' ajratyapmiz. Bunaqa imkoniyat O'zbekiston tarixida bo'lmagan. Lekin bu pulni loyiha bilan, halol-pok ishlatib, elga munosib sharoit yaratish lozimligini Prezidentimiz alohida ta'kidladi.

Shuningdek, mahallardagi infratuzilmani rivojlantirishda mahalliy Kengashlarning o'rni va roli

ham belgilab berildi. Xususan, endilikda "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlariga qaysi mahalla yoki qishloq kirishini mahalliy kengashlar belgilab beradi. Tuman va shahar hokimining iqtisod, qurilish va mahalla masalalari bo'yicha o'rinbosarlari zarur mablag'lar va amalga oshiriladigan ishlarni aniq hisob-kitob qilib, mahalla raisi bilan birga, hududiy kengashlarda himoya qiladi. Mahalliy kengashlar har bir mahalla kesimida ijtimoiy soha, ichimlik suvi, yo'l-transport va infratuzilma obyektlari manzilli dasturini tasdiqlaydi. Qurilish vazirligi hokimliklar bilan birga ularning loyiha-smeta hujjatlarini ishlab chiqishga mas'ul bo'ladi.

Maqsad Vatan ichra Vatan hisoblangan mahallarning gullab-yashnashi, obod va go'zal qiyofa kasb etishiga erishish ekan, bunda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va mahalliy Kengash deputatlari o'zlarini burchli ekanini doim his qilgan holda ish olib borishlari lozim. Zero, yurt ertasi, istiqboli va taraqqiyoti mahallalar obodligi hamda go'zalligi bilan chambarchas bog'liqdir.

"Mahalla" atamasining kelib chiqishi ham uzoq tarixga borib taqaladi va u arabcha so'z bo'lib o'zbek tilidagi "joy" ma'nosini bildiruvchi "mahallun" so'zidan kelib chiqqan.

U turli mintaqalarda mahallot (joy), guzar, jamoa, elat, elod nomlarida atalib kelingan. Ammo mahalla nafaqat tarix, balki bugungi va ertangi kunimizni ham tutashtirib turuvchi maskan hisoblanadi. Shu bilan birga mahalla milliyligimiz timsoli hamda qadryatlar va urf-odatlarini avloddan avlodga yetkazuvchi ijtimoiy makon sifatida, o'zligimizni anglashga, milliy g'urur va vataparvarlikni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Qadim zamonlardayoq yurtimizda mahallalar ijtimoiy hamkorlik maskani sifatida sharqona demokratiyaning yadrosi bo'lib xizmat qilgan. Mahalla ahli jamoaga oid masalalar hal etishdan tashqari, muhtojlarga yordam ko'rsatish, to'y va taziyalarda xonadon sohiblari bilan bir tanu bir jon bo'lib uning og'irini yengil, mushkulini oson qilishda ham ishtirok etgan. Mahalla ahli tomonidan qabul qilingan qarorlar barcha tomonidan birdek og'ishmay ijro etilgan. Nega deganda, bundan qarorlar shunday qabul qilinganki, uning odilona va to'g'ri ekanligi har qanday shubhaga o'rin qoldirmagan.

Bugun yurtimizda mahalla instituti rasmiy nom bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari deb ataladi.

O'zbekistonda fuqarolar o'zini o'zi boshqarishning noyob usuli – mahalla instituti azaldan chinakam milliy qadriyatlar, ezgu amallar maskani bo'lgan. Ushbu noyob ijtimoiy tuzilma Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, mustaqillik yillarida aholiga eng yaqin va xalqchil tuzilmaga aylandi. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasini hayotga tadbqiq etishda eng muhim tashkiliy-institutsional bo'g'inga aylandi.

Mahalla instituti juda qadim tarixga borib taqaladi. O'rta Osiyoda, jumladan, O'zbekistonda mahalla kabi o'zini o'zi boshqaruvchi ijtimoiy tashkilotning noyob shakli azaldan mavjud bo'lgan va shu kungacha ham saqlanib qolgan.

Yangi O'zbekistonda mahallalarga nisbatan munosabat tubdan o'zgardi. Mahallalarni qayta tiklash va rivojlantirish borasida tarixiy yangi davr boshlandi. Mahallaning nufuzini ko'tarish nafaqat iqtisodiy-ijtimoiy, balki siyosiy, tarbiyaviy, ulkan ma'naviy masala ekanligi ustuvor vazifa sifatida belgilanib, uni mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ishonchli tayanchi va ta'sirchan kuchi bo'lib xizmat qilishiga zarur shart-sharoitlar yaratish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Milliy davlatchiligimiz tarixida ilk bor shaharcha, qishloq, ovul va mahalla fuqarolar yig'inlari o'zini o'zi boshqarishning hududiy birliklari sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105-moddasida mustahkamlab qo'yildi. Asosiy Qomusimizda belgilangan qoida asosida fuqarolarning o'zini o'zini boshqarishini shakllantirish jarayonlariga oid normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilina boshlandi.

Ayni paytda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevralda qabul qilingan "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yana-da qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni fuqarolar yig'inlariga xos bo'lmagan funksiyalar yuklatilayotganligi, ularning boshqa quyi idoralar bilan hamkorligi tizimli yo'lga qo'yilmaganligi, oila, xotin-qizlar va keksalarga yordam ko'rsatishning yaxlit tizimi mavjud emasligi, huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olish bo'yicha ko'rilayotgan choralar samarali natija bermayotganligi jamiyatda

ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish va qonun ustuvorligini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligini inobatga olib, mazkur sohada maqsadli hamda manzilli chora-tadbirlarni belgilab berdi.

Xususan, aholi osoyishtaligini ta'minlash, oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish, nuroniylar ijtimoiy faolligini oshirish, mahallani jinoyatchilikdan xoli hududga aylantirishda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari roli va mavqeini yana-da mustahkamlash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida eng muhim yangiliklar quyidagilardan iborat ekanligini ta'kidlash o'tish joiz.

- birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi hamda uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) bo'linmalari tashkil etildi;

- ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi hamda "Mahalla" o'quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot markazi negizida "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etish taklifi kiritildi;

- uchinchidan, fuqarolar yig'ini raisi besh yil muddatga saylanishi haqidagi taklif ma'qullandi;

- to'rtinchidan, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga yuklatilgan, boshqa davlat organlari va tashkilotlarining vakolatlarini takrorlovchi, ortiqcha va xos bo'lmagan 46 ta hamda xuddi shunday profilaktika (katta) inspektorlariga yuklatilgan 13 ta vazifa hamda funksiyalari qisqartirildi.

- beshinchidan, mahalla institutining jamiyatimiz ijtimoiy-ma'naviy hayotida tutgan o'rnini hisobga olib, soha xodimlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida 22-mart sanasini "O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari kuni" deb e'lon qilish to'g'risidagi taklif ma'qullandi.

Bu esa 2020-yil 2-martdagi "Mahalla tizimi xodimlari kunini belgilash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni qabul qilinishiga asos bo'lib xizmat qildi.

Ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning samarali omillarini aniqlash yuzasidan shu

metodik tavsiya sifatida keltirishimiz mumkinki, inklyuziv ta'lim samaradorligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy institutlardan biri bu mahalladir. Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va xodimlarining ish tartibi qirq soatlik va olti kunlik ish haftasidan kelib chiqqan holda Fuqarolar yig'ini kengashi tomonidan tasdiqlanadigan ichki tartib qoidalariga ko'ra belgilanadi. Bundan namoyon bo'ladiki, mahalla oilalarga ta'sir ko'rsatadi. Mahallalarda oilalar bilan ishlashning turli masalari ko'rib chiqiladi. Mahalla faollari va ota-onalar inklyuziv ta'limga tayyorgarligini o'rganish maqsadida "Metodist ona-hamkor ota" deb nomlangan seminar trening dasturi ishlab chiqish lozim deb hisoblaymiz. Shuni ta'kidlash joizki, ushbu seminar trening dasturi o'z ichiga quyidagilarni qamrab olishi kerak deb hisoblaymiz. Bu seminar orqali mahalla faollari va ota - onalarning ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning samarali usullari bilan tanishtirib boriladi.

Ushbu dasturga muvofiq ma'lum bir mavzular ketma-ketligi asosida seminar treninglarni tashkil etish talab etiladi. Quyida mavzular ketma-ketligi ko'rsatilgan.

1-ilova

"Metodist ona-hamkor ota" deb nomlangan seminar trening mavzular ro'yxati

№	MAVZULAR	VAQTI
1	Inklyuziv ta'lim bu.....	30 daqiqa
2	Inklyuziv ta'lim ishtirokchilari kimlar?	30 daqiqa
3	Ta'lim klasterining mazmun mohiyati.	30 daqiqa
4	Inklyuziv ta'limning afzalliklari	30 daqiqa
5	Men bolamni qanchalik bilaman	30 daqiqa
6	Bolamning kelajak portreti	30 daqiqa
7	Keksalik bugundan boshlanadi	30 daqiqa
8	Erta uchun bugun dastur	30 daqiqa
9	Bolamning ertasi mening kelajagim	30 daqiqa
10	Eng yaxshi investitsiya bu- bolaga qilingan investitsiyadir	30 daqiqa

3.2 Ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning samarali omillarini aniqlashni maqsadli yo'lga qo'yish ish turlari va shakllari

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi bo'lgan avlodni tarbiyalash nozik, nihoyatda katta diqqat-e'tiborni talab qiladigan, ichki ziddiyatli jarayondir. Shunday ekan, o'qituvchi o'quvchi yoki talabaning shakllanish jarayonini zo'r havas va sinchkovlik bilan kuzatishi lozim. U pedagogik jarayonni boshqarar ekan, pedagogik bilim va mahorat egasi bo'lishi lozim. Shundagina o'qituvchi pedagogik hodisalarning mohiyatini va dialektikasini, pedagogik mehnat metodi, kasb va texnologiyasini va professional pedagogikani tushunib yetadi. Pedagogik bilim va mahorat egasi bo'lgan o'qituvchi, avvalo, pedagogika fanining metodologik asoslarini, shaxs rivojlanishining qonuniyatlari va omillarini, kadrlar tayyorlash milliy dasturining mohiyati, maqsad va vazifalarini bilishi kerak. Ta'lim tizimida mehnat qilayotgan pedagoglarning ko'pchiligi ta'lim va tarbiya jarayonida pedagogik mahoratning zaruriyati va ahamiyatini tobora chuqur anglab bormoqdalar. Yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liqdir. O'qituvchi jamiyatning ijtimoiy topshirig'ini bajaradi, har tomonlama yetuk mutaxassislarni tayyorlashda o'qituvchi muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim. Shunday ekan, o'qituvchi mustaqillik g'oyasiga e'tiqodli, har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkurga ega, kasbiga tegishli ma'lumoti bor, ya'ni o'z fanining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psixologik va uslubiy bilim hamda malakalarni egallagan bo'lishi hamda turli pedagogik vazifalarni tezda yechishi, vaziyatlarni sezishi, o'rganishi va baholay olishi kerak. U pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish qobiliyatiga ham ega bo'lishi lozim.

Ta'lim va tarbiyaga bu talabni aniqlab beruvchi omil - talaba (o'quvchi)larning ma'lum faoliyatni o'zlashtirish tezligi hisoblanadi. Ikkinchidan, o'quv-tarbiyaviy jarayonni shunday tashkil etish lozimki, bunda mumkin qadar talabalarning keng doirada tajriba egallashiga imkon tug'diradigan va ularning

aqliy malakasini rivojlantira oladigan mexanizm vujudga kelsin. Bu talabni aniqlab beruvchi omillar: talabalarining o'qishga bo'lgan xohishi, o'quv mehnatiga munosabati va sog'lom psixofiziologik faoliyati kabilardir. O'qituvchi didaktik jarayonni amalga oshirishda o'qitishning samarali shakllaridan foydalana olishi kerak. O'qitishning tashkiliy shakllari to'g'ri tanlanishi pedagogik tizim elementlarining ma'lum qonuniyat asosida birlari bilan bog'liq ekanligini bildiradi. Bu bog'lanishlardan foydalanish va eng maqbul bo'lgan tashkiliy shakllar topish – ta'limda rasmiyatchilikni yo'qotishga yo'l ochadi. O'qituvchi pedagogik tizimning ishtirokchisi bo'lgan talabaning ta'lim mazmuni va tarbiya ta'sirini qay darajada egallayotganligini eng maqbul usullar yordamida doimo nazorat qilib borishi lozim. Bu to'g'rida olingan axborotlar esa pedagogik tizimni maqsadga muvofiq tarzda boshqarish imkoniyatini beradi va tizimdagi qaysi elementning mazmuniga tuzatish kiritish kerak ekanligini aniqlaydi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgan davrda milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash eng muhim vazifalardan bo'lib qolmoqda. Chunki davlatning asosini ma'naviyat tashkil etadi, ma'naviyatiga e'tibor bermagan davlatning kelajagi ham bo'lmaydi. Milliy pedagogika tajribalariga murojaat qilish esa bunday maqsadlarga erishishning asosiy omillaridan biridir. Yoshlarni mustaqil bilim olishga o'rgatish – bugungi kunning eng muhim va dolzarb vazifalaridan biridir. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, bugungi kunda yoshlarni ma'naviy-intellektual rag'batlantirishning ahamiyati kattadir. Ma'naviy intellektual sifatlarni zamonaviy usullarda aniqlash tarbiyaviy jarayonga samarali o'zgarishlar kiritadi. O'quvchi yoshlarning, talabalarining ma'naviy-intellektual shakllanish sifatlaridagi yutuq va kamchiliklarni odilona baholash tizimi tarbiya mazmuni, usullari va uning tashkiliy shakllarini yaxshilashga doir tuzatishlar kiritishi lozim. O'quvchi va talabalarining bilimini, aqliy holatlarini nazorat qilish va baholash davlat miqyosidagi muhim ahamiyatga ega ishdir. Shu bilan birga,

nazorat va baholash jarayoni o'quvchi bilimining boyishiga, ular shaxsining rivojlanishiga hamda tarbiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

O'qish, o'qitish – inson faoliyatining boshqa sohalari singari ijtimoiy foydali faoliyatdir. Iqtisodiy tizimlar nima ishlab chiqarayotgani bilangina emas, balki qanday ishlab chiqarayotgani va qanaqa mehnat qurollari yordamida ishlab chiqarayotganligi bilan biri ikkinchisidan farq qiladi, degan g'oya o'qish-o'qitish faoliyatiga ham taalluqlidir.

Mustaqil shaxsni shakllantirish, uni jamiyat va davlat manfaatlari yo'lida ijtimoiy-foydali mehnatga layoqatli kadr darajasigacha tarbiyalash – ko'p qirrali va murakkab jarayondir. Darhaqiqat, bir tomondan, barcha davlat tuzilmalari hamda ijtimoiy tashkilotlar, ayniqsa, ta'lim tizimi mutasaddilarining zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklaydi. Bunda ta'lim tizimini takomillashtirish va uning mazmunini chuqurlashtirish hamda ko'pgina tashkiliy-tarbiyaviy ishlar nazarda tutiladi. Ikkinchi tomondan, bevosita ushbu masalani amalga oshirishga burchli bo'lgan pedagog kadrlar zaxirasini shakllantirish va ularni zamon talablari bilan hamnafas tarzda kasbiy faoliyat yuritishga tayyorlash davlat va jamiyat zimmasidagi ulkan ijtimoiy vazifadir.

Ta'lim-tarbiya jarayonining uch tarkibiy birligi – tarbiya, ta'lim, shaxsni rivojlantirish to'liq darajada amalga oshirilishiga erishish lozim. Ta'lim-tarbiya ishida rasmiyatchilik va beparvolik kabi illatlardan voz kechish kerak. Bu maqsadda mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilgan yangi uslub va vositalar ishlab chiqilishi va joriy etilishi zarur. Bugungi kunda pedagogikada o'quvchi-talabalarining ta'lim jarayonidagi faolligini oshirishga qaratilgan bir nechta o'qitish uslublari ishlab chiqilgan: muammoli o'qitish, ish faoliyatini ifodalovchi o'yinlar, rolli o'yinlar, mavzuli o'qitish va h.k. Ammo ularni oliy ta'lim tizimida keng qo'llaniladi, deb bo'lmaydi. Buning sababi har bir mashg'ulotga tayyorgarlik pedagogik izlanishni ko'zda tutishi, yuksak kasbiy bilim va mahoratni, ishda ijodiy yondashuv va ko'p vaqtni sarflashni talab qilishida bo'lsa kerak. Chunki har bir o'tiladigan mashg'ulot ishlanmasi o'ziga xos xususiyatga ega va takrorlanmasdir. Uning ustiga

ayrim pedagoglar konservativ fikrlash doirasida turib o'qitishning noan'anaviy usul va metodlariga, ko'pincha, bepisand munosabatda bo'ladilar. An'anaviy o'qitishning usul va metodlari respublikamizda keng tarqalgan va ular o'zining ma'lum tarixiga ham egadir. Biroq ta'lim sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda an'anaviy ta'limning imkoniyatlari cheklangan. Muhim ta'limiy muammolar o'z yechimini kutmoqda. Qator ilg'or pedagogik tajribalar to'liq ommalashgani yo'q. Yangi ta'limiy islohotlarning o'ziga xos jihati, o'quvchi-talabalarning ustaqilligi, ularni belgilangan maqsad sari yo'naltirish, o'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etish, biror bir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirish o'rniga pedagogic jarayonni samarali tashkil etish orqali talabalarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishni orttirish, ularning imkoniyatlarini chegaralamasdan bilim va hunar egallashning demokratik yo'llarini o'zlashtirishdan iborat.

O'quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati – o'quv jarayonining so'nggi natijalari bo'lgan o'quv maqsadiga erishishga yo'naltirilganligini ham kuzatish mumkin. Texnologik yondashuvni qo'llash qo'yilgan o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydi. Keng ko'lamda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ta'lim arayonining ilg'or texnologiyalarini o'rganish va ularning o'quv-tarbiya jarayoniga joriy etilishini taqozo qiladi. Bu esa, o'z navbatida, pedagoglardan ta'lim sohasiga texnologik yondashuvni, pedagogik texnologiya usulini egallashni va hududimizning milliy, ma'naviy-madaniy xususiyatlarini va an'analarini hisobga olgan holda pedagogik amaliyotda qo'llash va ularni rivojlantirishni talab etadi. Texnologik yondashuv doirasida yaratilgan didaktik loyihalash usullariga bo'lgan munosabat o'quv jarayonini samarali va ijodiy rejalashtirish, yangi fikrlar bilan boyitish, ularning natijalarini baholashga yordam beradi.

Ta'lim klasteri sharoitida ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida **"Pedagogik desantura"** professionallar klubi tashkil etildi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Pedagogika fakulteti" Maxsus pedagogika yo'nalishi 1-kurs

volontyor desant talabalar klub rahbari, biriktirilgan trener o'qituvchilar tomonidan saralab olindi. Ushbu klubni ochishdan ko'zlangan maqsad, o'quv jarayonini diversifikatsiyalash uchun talabalarning klaster obyektlarida dars o'tish tajribasini oshirishga qaratilgan bo'lib, ish samaradorligini oshirish uchun **"Pedagogik desantura"** professionallar klubi ish faoliyatining tamoyillari ishlab chiqildi:

- Ixtiyoriylik tamoyili
- O'ziga ishonch tamoyili
- O'zaro ishonch tamoyili
- Jamoaviy harakat tamoyili
- Tezkor diagnostika tamoyili
- Aybdor qidirmaslik tamoyili
- Manzilli zabt etish tamoyili
- Qulay pozitsiya tamoyili

Inklyuziv ta'lim tizimida innovatsion klasteri joriy etish natijasida biz ta'lim tizimida, maktab o'quvchilarining fanlarni o'zlashtirish yuzasidan har tomonlama sezilarli darajada natijalarni ko'rishimiz mumkin.

"Pedagogik desantura" professionallar klubi ish faoliyati o'z yo'l xaritasiga ega.

1. Talabalarni kuzatish
2. Diagnostika qilish
3. Amaliy mashg'ulotlarda imitatsion muhit yaratish
4. Maktab o'qituvchisiga biriktirish
5. Dars o'tish (feedback)

Desant talabalarimiz dars jarayonini avval kuzatib "Maxsus pedagogika" kafedra professor-o'qituvchilari bilan birgalikda tahlil qilib olishadi. Har bir desant talaba o'z didaktik sandig'iga ega bo'lib dars jarayonida tayyorlagan metodikalardan imkoniyati cheklangan bolalarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib foydalanishi talab etiladi. Sinfdagi barcha imkoniyati cheklangan hamda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar desant talaba nazaridan chetda qolmaydi. Chunki bu o'quvchilardagi kichik ijobiy o'zgarish ham bizni maqsad sari yetaklovchi kuch sanaladi. Biz qilgan ish alohida yordamga muhtoj o'quvchilarimiz oddiy, passiv ishtirokchi sifatida emas

balki faol o'quvchi bo'lib faol o'quvchi bo'lib ertangi ta'lim bosqichiga qiyinchiliklarsiz o'ta oladigan bo'lishi kerak. Mavzularni faol o'zlashtira olgan shaxs keyingi oliy ta'lim jarayonida birinchidan, akademik bilimlarga ega bo'la oladi. Ikkinchidan, o'ziga bo'lgan ishonch ortganligi sababli psixologik jihatdan ongini tayyorlab olgan bo'ladi. Uchinchidan, boqimandalik hissini yengib o'tib, hayotda o'z o'rnini topishga harakat qila oladi. Hozirgi kunda zamonaviy kadrlarga qo'yiladigan talablardan biri transformatsion faoliyat asosida o'quv jarayonlarini olib borish hisoblanadi.

Transformatsion faoliyatda mavzu yoki maqsadimiz o'zgarmaydi balki ma'lum bir elementi o'zgaradi xolos. Misol uchun, o'qituvchi darsni olib boorish uchun ma'lum bir metodikani tayyorlab keladi lekin o'quvchining beqaror holati bu metodikaning ishlaymay qolishiga olib kelishi mumkin. Bu holat dars maqsadiga ta'sir ko'rsatmasligi kerak ya'ni transformatsion faoliyat o'quvlari, ko'nikmalari talab etiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, shu usulning o'zida ma'lum bir elementni o'zgartirish kerak bo'ladi.

"Pedagogik desantura" professionallar klubi yana bir muhim jihat shundaki, talaba o'zini o'qituvchi o'rnida ko'ra oladi. O'tilishi kerak bo'lgan mavzu yuzasidan 1 hafta oldin tanishgan bo'lishi kerak, dars uchu kerak bo'lgan metodikalar va resurslarni tayyorlab oladi, harakat nuqtasini taqsimlab oladi, dars yakunlangandan so'ng talabalar o'zaro muhokama jarayonini olib boradi.

Uchinchi bob yuzasidan xulosa

Ushbu bobda inklyuziv ta'limga imkoniyati cheklangan bolalarni jalb etishda oila, mahalla ishtirokini kuchaytirish yuzasidan ishlar mazmuni, bola tarbiyasida mahallaning o'rnini hamda innovatsion ta'lim klasteri muhitida inklyuziv ta'lim tizimini samarali tashkil etishdagi muhim vazifalari yoritib berilgan.

Ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning samarali omillarini aniqlashni maqsadli yo'lga qo'yish ish turlari va shakllari sifatida "Pedagogik desantura" professionallar klubining joriy etilganligi hamda ishlari mazmuni, qiyosiy tahlil natijasida erishilgan natijalar va ijobiy o'zgarishlar haqida so'z borgan.

Umumiy xulosa

Uzluksiz ta'limning ilk bosqichi sifatida maktabgacha ta'limga e'tibor bevosita shaxs rivoji, kamolotiga, baxtli farzandlarni voyaga yetkazishga g'amxo'rlik sifatida ifodalanadi. Shunday ekan ushbu qaror asosida amalga oshirilishi kerek bo'lgan ishlar maktabgacha ta'lim tizimini, yanada takomillashtirib, samarali va zamonaviy ko'rinishga olib chiqadi. Zero taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan yetuk irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan, muayyan kasb hunarga ega bo'lgan yuksak salohiyatli kishilar hal etadi. Shu o'rinda alohida qayd etish zarurki, yurtimizda yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash voyaga yetkazish borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim-tarbiya islohoti haqida gapirar ekanmiz, uning mazmunini lo'nda qilib ifoda etish mumkin: bizga bitiruvchilar emas, maktab ta'limi va tarbiyasini ko'rgan shaxslar kerak. Barkamol avlod deganda, avvalo, sog'lom nasl tushuniladi. Shu bois o'tgan yillar mobaynida yoshlarimizda nafaqat yuksak intellektual salohiyat, mustaqil fikr, keng dunyoqarashni shakllantirishga, balki ularni jismonan chiniqtirishga, ommaviy sportni rivojlantirishga, mamlakatimizning barcha hududlarida, xususan chekka qishloqlarda ham zamonaviy sport majmualari bunyod etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Kelajagi buyuk davlatda yashayotgan xalqni har tomonlama komil insonlar bo'lishi talab etiladi. Shaxsning komilligi deyilganda aqliy, axloqiy, ruhiy, jismoniy va estetik jihatdan kamolotga erishgan kishilar tushuniladi. Bunday sifatlarga erishish uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, ko'pgina omillarga bog'liqdir.

Ruhiy-jismoniy rivojlanishi va ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, imkoniyatlari cheklangan har bir bolaning sog'lom bolalar bilan birgalikda tarbiya va ta'lim olishining zarur shakllarini tanlashni ta'minlash. Bolaning ta'lim tizimiga jalb qilinishining biror ko'rinishi u uchun oddiy va foydali bo'lishi darkor, ayni paytda bu inklyuziv ta'lim maromida rivojlanayotgan tengdoshlarining sifatli ta'lim olishiga halaqit bermasligi lozim. Inklyuziv ta'limning barqarorligini ta'minlash

maqsadida "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahririga imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim jarayoniga integratsiyalash maqsadida umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv guruh va sinflarning tashkil qilinishini tartibga soluvchi moddalar kiritilgan.

Nogiron bolaning individual yoki tibbiy holatda maktabga yoki jamiyatga moslashishi kerak. Masalan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bola umumta'lim sharoitiga moslashishi uchun eshituv apparatidan foydalanib gapirishni o'rganishi kerak. Sog'lom boladan esa imo-ishora tilini va muloqotning boshqa shakllarini o'rganish talab qilinmaydi. O'qishda muammo bo'lsa, bola standart talablarni bajarishi kerak. Aks holda o'qituvchi qo'shimcha mashhulotlar o'tilishi lozim. Inklyuziv ta'lim bolani emas tizimni o'zgartirishni taqozo qiladi. Nazariy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida integratsion va inklyuzivlik tushunchalarining o'rtasida umumiylik ham mavjudligi o'ganildi, bu umumiylik zahirida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimi sharoitiga kiritish yotadi.

Ta'lim klasteri sharoitida ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida "Pedagogik desantura" professionallar klubi tashkil etildi. "Pedagogik desantura" professionallar klubining muhim jihati shundaki, talaba o'zini o'qituvchi o'rnida ko'ra oladi. O'tilishi kerak bo'lgan mavzu yuzasidan 1 hafta oldin tanishgan bo'lishi kerak, dars uchu kerak bo'lgan metodikalar va resurslarni tayyorlab oladi, harakat nuqtasini taqsimlab oladi, dars yakunlangandan so'ng talabalar o'zaro muhokama jarayonini olib boradi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etishning me'yoriy asoslari yaratildi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "Fan, ta'lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta'lim xizmatlari sifatini takomillashtirish, ta'lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish" ustuvor vazifalar sifatida belgilab olindi.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, hoh u maxsus maktab, maktabgacha muassasalar bo'lsin, hoh umumta'lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo'lsin, hoh u yda

ta'lim olish bo'lsin - o'qitishning barcha shakllari-ta'lim sohasiga jalb qilinishi ma'lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o'qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta'lim muassasalarda ta'lim olayotgan bolalar bilan o'zaro muloqotda bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg'unlashuvi ta'minlanadi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida fanlarni o'qitish jarayoniga jahonning ilg'or tajribalarini joriy etish, uzluksiz ta'lim tizimida o'zaro manfaatdor hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha, maqsadlarni integratsiyalashtirish, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning me'yoriy asoslari yaratildi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "Fan, ta'lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta'lim xizmatlari sifatini takomillashtirish, ta'lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish" ustuvor vazifalar sifatida belgilab olindi.Imkoniyatlari cheklangan bolalar o'qitishning barcha shakllari-ta'lim sohasiga jalb qilinishi ma'lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o'qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta'lim muassasalarda ta'lim olayotgan bolalar bilan o'zaro muloqotda bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg'unlashuvi ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23-sentyabr.O'RQ-637-son <https://lex.uz/docs/5013007>
- 2.O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni,2008 yil 7-yanvar O'RQ-139-son <https://www.lex.uz/acts/1297315>
- 3.O'zbekiston Respublikasining "Keksalar, nogironlar va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi Qonuni 2016 yil 26 dekabrda PQ-415-son <https://www.lex.uz/docs/3083192>
- 4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/3107036>
- 5.O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli Farmoni. <https://www.lex.uz/acts/3436192>
- 6.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2007 yil 17 maydagi "Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari faoliyati to'g'risida" 2007 yil 17 maydagi PQ-100-son Qarori. <https://lex.uz/docs/1203085>
- 7.O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son Qarori. <https://lex.uz/docs/5044711>
- 8.2020-2025 yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'lim Inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi. O'z.Res.Prezidenti. 13.10.2020y PQ 4860-son
9. Ibadullayeva, Sh. N. (2023). BO'LAJAK MAXSUS PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA MALAKAVIY AMALIYOT DAVRI. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 14, 347-350.
10. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). INKLYUZIV TA'LIM-IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI IJTIMOYIY HAYOTGA

TAYYORLASH. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 9, 81-84.

11. Ibadullayeva, Sh. N., & Muvassarova, S. J. (2022). MENDAN KEYINGI 1000 QADAM SENIKI. Scientific Impulse, 1(5), 1663-1666.

12. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). PEDAGOGIK DESANTURA. Scientific Impulse, 1(5), 132-134.

13. Ibadullayeva, S. N., Xabibullayeva, S. F., & Otajonova, R. S. (2022). O 'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIM. Scientific Impulse, 1(5), 135-138.

14. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). INKLYUZIV TA'LIMNING MOHIYATI. Scientific Impulse, 1(5), 142-145.

15. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). O 'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INKLYUZIV TA 'LIMNING ILK BOSQICHLARI. Scientific Impulse, 1(5), 2334-2338.

16. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). ZAIF ESHITUVCHI BOLALARNI NUTQIY JIHATDAN TAYYORLASH FAOLIYATINING AHAMIYATI. Uzbek Scholar Journal, 10, 205-208.

17. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF PARENTS OF CHILDREN IN NEED OF SPECIAL HELP. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 739-742.

18. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). Eshitishida Nuqsoni Bo'lgan Shaxslarning Muloqoti Uchun Qilinayotgan Ishlar Amalda. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 12, 227-229.

19. Ibadullayeva, Sh. N. (2022). Inklyuziv ta'lim-imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 9, 81-84.

20. Qodirova, F., & Ibadullayeva, Sh. N. (2022). Barcha bolaga birdek sifatli ta'limni ta'minlash davr talabi. Inklyuziv ta'lim, 1(1), 243-246.

21. Пути кластеризации экономики с целью повышения конкурентоспособности Запорожской области / Соколенко С. И. [и др.]. //Международная Фундация содействия рынку;

Союз экономистов Украины; Торгово-промышленная палата Украины; ОАО «Укримпэкс»– Киев.–2010

22. Bagudina, Ye.G. Ekonomicheskiy slovar / Ye.G. Bagudina. - M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2006. - S. 597.

23. Bolshoy psixologicheskiy slovar / N.N. Avdeyeva i dr.; pod red. B.G. Мешуeryakova, V.P. Zinchenko. - 4-ye izd., rassh. - M.: AST; SPb.: Praym-Yevroznak, 2009. - 811 s.

24. Deklaratsiya o pravax umstvenno otstalykh lits (OON, 1971) [Elektron resurs]

25. Dushkov, B.A. Ensiklopedicheskiy slovar: Psixologiya truda, upravleniya, injenernaya psixologiya i ergonomika / B.A. Dushkov, A.V. Korolev, B.A. Smirnov. - 2005. - 463 s.

26. Federalniy zakon ob obrazovanii lits s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorovya (spetsialnom obrazovanii) ot 2 iyunya 1999 goda.

27. Федеральный закон от 24.07.1998 №124-FZ (red. ot 13.07.2015) "Obosnovnykh garantiyax prav rebenka v Rossiyskoy Federatsii"

28. frazeologicheskix vyrazeniy / S.I. Ojegov, N.Yu. Shvedova. Rossiyskaya akademiya nauk. Institut russkogo yazika im. V.V. Vinogradova. - 4-ye izd., dopolnennoye. - M. : OOO «Izdatelstvo ELPIS», 2003. - 944 s.

29. Maktablar hamma uchun"- "Bolalarni qutqaring jamg'armasi" -2002 yil.

30. Muminova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. T., 1995

31. Nazarov X.E. Matematika o'qitish metodikasi.Samarqand.: 2019-97 b.

32. Nazarova N.M. Maxsus pedagogika, II bo'lim. Maxsus ta'limga muhtoj shaxslar uchun maxsus ta'lim. 1-bob. Maxsus pedagogika didaktikasi asoslari 1.2. Maxsus ta'lim tamoyillari// ACADEMA - M, 2000 y.

33. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni

34. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni, 2008 yil 7-yanvar O'RQ-139-son

35. O'zbekiston Respublikasining "Keksalar, nogironlar va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi Qonuni 2016 yil 26 dekabrda PQ-415-son

36. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23-sentyabr. O'RQ-637-son

37. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli Farmoni. 6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2007 yil 17 mayda "Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari faoliyati to'g'risida" 2007 yil 17 mayda PQ-100-son Qarori

38. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son Qarori.

39. Ojegov, S.I. Tolkoviy slovar russkogo yazika: 8000 slov i

40. Psixologicheskiy slovar / avt.-sost. V.N. Koporulina, M.N. Smirnova, N.O. Gordeyeva, L.M. Balabanova; pod obshchey red. Yu.L. Neymera. - Rostov-na-Donu: Feniks, 2003. - 640 s.

41. Pulatova F., Oligfrenopedagogika .G'ofur G'ulom, 2006

42. Qaharova D.S Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik jihatlarini takomillashtirish.

43. Qodirova F.U. Maxsus ta'lim o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash omili sifatida. "Boshlang'ich ta'lim va jismoniy madaniyat yo'nalishida sifat va samaradorlikni oshirish: muammo va yechimlar". O'zbekiston res'ublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. ToshDU. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, ToshDTI. Xalqaro konferentsiya materiallari. Toshkent, 2017. -B. 157-159.

44. Qodirova F.U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash va jamiyatga uyg'unlashtirish muammolari va ularning samarali yechimlari.// "S'etsial'g'naya inklyuziya: novqe orientir q sotsializatsii detey". Res'ublika

bolalar ijtimoiy moslashuvi Markazi. Xalqaro konferentsiya materiallari to'lam. Toshkent, 2017. -B89-91.

45. Qodirova F.U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda innovatsion texnologiyalarning o'rni.// Maktab va hayot.-Toshkent, 2018. -№ 7. -B. 12-15. (13.00.00. № 2).

46. Raxmanova V.S Maxsus pedagogika G'ofur G'ulom nashriyoti, Toshkent, 2004

47. Roy Mark Konki "Inklyuziv sinflarda o'quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish" Toshkent-YUNESKO-2004yil. O'qituvchilar uchun qo'llanma.

48. Salamanskaya deklaratsiya o principax, politike i prakticheskoy deyatelnosti v sfere obrazovaniya lits s osobymi potrebnostyami:Prinyata Vsemirnoy konferensiyey po obrazovaniyu lits s osobymi potrebnostyami: dostup i kachestvo. Salamanka, Ispaniya, 7-10 iyunya 1994 g. // Psixologo-pedagogicheskoye konsultirovaniye i soprovojeniye razvitiya rebenka: posobiye dlya uchiteley- defektologov / pod red. L.M. Shipitsynoy. - M.: Gumanit. izd. sentr VLADOS, 2003.S. 159-162.

49. Sanbergskaya deklaratsiya (YUNE SKO, Torremolinos, Ispaniya, 1981)

50. Shomaxmudova R. Bolalar talaffuzidagi nuqsonlarni bartaraf etish. T., 2001

51. Sodiqova G.A., Nurkeldiyeva D.A. Rivojlanishi orqada qolgan bolalar diagnostikasi (ma'ruzalar matni) T., 2001

52. Standartniye pravila OON po obespecheniyu ravnix vozmojnostey dlya invalidov (OON, 1993)

53. Yefremova, T. F. Novyy slovar russkogo yazyka. Tolkovo-slovoobrazovatel'nyy / T.F. Yefremova. - Moskva: Drofa, 2000. - 465s.

54. Митенев В.В., Гулый И.М. Теоретико-методологические основы кластерных систем.

55. Намазбеков М. Кластерное развитие в условиях глобализации: опыт зарубежных стран.

56. Павлова Т.С. В образовательном кластере Москвы педагогов

научат учить детей поновому / Т. С. Павлова // Учебно-методический кабинет.

57. Портер М. Конкуренция. – СПб.,–М.,–Киев: Издат. дом «Вильямс», 2001.–С.208.

58. Решетникова М.В. Москве появится образовательный кластер на 5,5 тысяч учеников / М. Решетникова // M24.ru

59. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технологическая волна на Западе /Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 24.

60. Управление школой: теоретические основы и методы: Учебное пособие / Под ред. В.С.Лазарева. –М.: Центр социальных и экономических исследований, 1997. –336 с.

61. Vvedenskiy, V.N. Modelirovanie professionalnoy kompetentnosti pedagoga / V.N. Vvedenskiy // Pedagogika. — 2003. — № 10. — S. 51-55.

62. Verbitskiy, A.A. Kompetentnostnyy podkhod i teoriya kontekstnogo obucheniya / A.A. Verbitskiy // Materialy ko vtoromu zasedaniyu metodologicheskogo seminaru. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. — 85 s.

63. Vygot'skiy, L.S. Sobranie sochineniy : v 6 t. // L. S. Vygot'skiy. — M. : [b. i.], 1983. — T. 5.

64. Galkina, O.V. Rol i mesto ponyatiya "organizatsionno-pedagogicheskie usloviya" v terminologicheskoy apparate pedagogicheskoy nauki: dis. ... kand. ped. nauk. / O.V. Galkina. — Samara, 2009. — 187 s.

65. George, S.V. Teoreticheskie konsepsii i podkhody kak osnova modeli formirovaniya kompetentnosti v zdorovesberejenii spetsialistov neftegazovoy otrasli / S.V. George // Vysshee obrazovanie segodnya. — 2011. — № 8. — S. 23 — 25.

66. Goneev, A.D. Problema podgotovki budushix pedagogov k realizatsii inklyuzivnogo obrazovaniya detey s osobymi

obrazovatel'nymi potrebnyami / A.D. Goneev, E.G. Samarseva // Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye i sotsialnye nauki. — 2013. — № 4. — S. 341-345.

67. Gonobolin, F.M. Kniga ob uchitele. / F.M. Gonobolin. — M.: Prosveshchenie, 1965. — 172 s.

68. Gordenko, N.V. Formirovanie akademicheskikh kompetensiy u studentov vuzov: dis. ...kand. ped. nauk: 13.00.08 / Gordenko Natalya Vladimirovna. -Stavropol, 2006. — 168 s.

69. Grebneva, V.V. Psixologicheskaya gotovnost studentov k lichnostno- sentrirovannomu vzaimodeystviyu v protsesse obrazovaniya v vuze: dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Grebneva Valentina Viktorovna. — Belgorod, 2003. — 229 s.

70. Gudonis, V.P. Integrirovannoe obuchenie detey s narusheniyami zreniya /V.Gudonis, M. Barkauskayte // Defektologiya. — 2006. — № 3. — S. 78-82.

71. Daxin, A.N. Pedagogicheskoe modelirovanie: smysl, effektivnost i ... neopredelennost / A.N. Daxin // Standarty i monitoring v obrazovanii. — 2002. — № 4. — S. 22 — 26.

72. Denisova, O.A. Strategiya i taktika podgotovki pedagogov inklyuzivnogo obrazovaniya / O.A. Denisova, V. N. Ponikarova, O.L. Lexanova // Defektologiya : nauchno-metodicheskij jurnal. — 2012. — № 3. — S. 81-89.

73. Derkach, A.A. Gotovnost k deyatel'nosti kak akmeologicheskij fenomen / A.A. Derkach, E.V. Selezneva, O.V. Mixaylov. — M. : Izd-vo Ros. akademii gos. slujby, 2008. — 96 s.

74. Dmitrieva, O.B. Formirovanie psixologicheskoy gotovnosti molodykh spetsialistov k professionalnoy deyatel'nosti: dis. ... kand. psiol. nauk: 19.00.13 / Dmitrieva Olga Borisovna. — M., 1997. — 188 s.

75. Dryagina, I.S. Sozdanie professionalnogo pedagogicheskogo soobshchestva kak osnovnoy resurs razvitiya inklyuzivnogo obrazovaniya / I.S. Dryagina // Defektologiya : nauchno-metodicheskij jurnal. — 2013. — № 1. — S. 68 - 74.

76. Duray-Novakova, K.M. Formirovanie professionalnoy gotovnosti studentov k pedagogicheskoy deyatel'nosti: dis. ... d-ra ped. nauk : 13.00.08 / Duray- Novakova Kristina Mechislavovna. — M., 1983. — 356 s.

77. Dusha cheloveka / Pod red. E. Fromm; per. s angl. Izdatelstvo AST-LTD, 1998. — 664 s.
78. Dyachenko, M.I. Psixologicheskaya gotovnost / M.I. Dyachenko, L.A. Kandybovich. — M.: Nauka, 1986. — 122 s.
79. Dyachenko, M.I. Psixologicheskie problemy gotovnosti k deyatel'nosti / M.I. Dyachenko, L.A. Kandybovich. — Minsk: Izd-vo «Universitetskoe», 1976. — 165 s.
80. Ekjanova, E.A. Osnovy integririrovannogo obucheniya [Tekst] / E.A. Ekjanova, E.V. Reznikova. — M.: Drofa, 2008. — 208 s.
81. Elkanov, S.B. Osnovy professional'nogo samovospitaniya budushchego uchitelya / S.B. Elkanov. — M.: Prosveshchenie, 1989. — 189 s.
82. Enikeev, M.I. YUridicheskaya psixologiya s osnovami obshchey i sotsialnoy psixologii: uchebnyy dlya vuzov / M.I. Enikeev. — M.: Norma. — 2005. — 640.
83. Ermolaev, O.YU. Matematicheskaya statistika dlya psixologov: Uchebnyy / O.YU. Ermolaev. — 3-e izd., ispr. — M.: Flinta, 2004. — 336 s.
84. Jilina, A.I. Sistemnyy podkhod kak metodologiya pedagogicheskogo issledovaniya / A.I. Jilina // Chelovek i obrazovanie. — 2007. — № 10-11. — S. 15-20.
85. Juk, O.L. Pedagogika. Praktikum na osnove kompetentnostnogo podkhoda: ucheb. posobie / O.L. Juk, S.N. Sirenko; pod obshch. red. O.L. Juk. — Mn.: RIVSH, 2007. — 192 s.
86. Juk, O.L. Pedagogicheskaya podgotovka studentov: kompetentnostnyy podkhod / O.L. Juk. — Minsk: RIVSH, 2009. — 336 s.
87. Jukova, V.F. Psixologo-pedagogicheskiy analiz kategorii «psixologicheskaya gotovnost» / V.F. Jukova // Izvestiya Tomskogo politehnicheskogo universiteta. — 2012. — № 6. — S. 117-121.
88. Zeer, E.F. Modernizatsiya professional'nogo obrazovaniya: kompetentnostnyy podkhod / E.F. Zeer, A.M. Pavlova, E.E. Symanyuk. — M.: Izd-vo MPSI, 2005. — 216 s.
89. Zimnyaya, I.A. Klyuchevyye kompetentnosti kak rezul'tativno-selevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii / I.A. Zimnyaya. — M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. — 40 s.

90. Zimnyaya, I.A. Kompetentnost cheloveka - novoe kachestvo rezul'tata obrazovaniya / I.A. Zimnyaya. — Rejim dostupa: <http://www.bigpi.biysk.ru>.

91. Zimnyaya, I.A. Pedagogicheskaya psixologiya: uchebnyy dlya vuzov / I.A. Zimnyaya. M. Logos, 2000. — 367 s.

92. Zimnyaya, I.A. Sotsialno-professional'naya kompetentnost kak selostnyy rezul'tat professional'nogo obrazovaniya (idealizirovannaya model) / I.A. Zimnyaya // Problemy kachestva obrazovaniya. Kn. 2. — M., Ufa: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2005. — 40 s.

93. Ilin, S.S. Psixologicheskaya gotovnost spetsialista k upravlencheskim professiyam: soderzhanie, struktura, diagnostika: dis. ... kand. psix. Nauk: 19.00.03 / Ilin Sergey Sergeevich. — M., 1999. — 157 s.

94. Kalinina, I.A. Psixologicheskaya gotovnost studentov k professional'noy deyatel'nosti i ee vzaimosvyaz s uspezhnostyu obucheniya: dis. ... kand. ped. nauk: 19.00.07 / Kalinina Irina Anatolevna. — M., 2007. — 232 s.

95. Kashlach, I.F. Podgotovka budushchikh uchiteley k razvitiyu logicheskoy pamyati uchashchixsya obshchegoobrazovatel'nykh uchrejdeniy: dis. ... kand. ped. nauk.: 13.00.08 / Kashlach Irina Fedorovna. — SPb., 2006. — 187 s.

96. Klyueva, N.V. Sotsialno-psixologicheskoe obespechenie deyatel'nosti pedagoga (sennostno-refleksivnyy podkhod): dis. d-ra. psixol. nauk: 19.00.05 / Klyueva Nadejda Vladimirovna. — Yaroslavl, 2000. — 322 s.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I BOB Innovatsion ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'lim jarayonini tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslari.....	7
1.1 Ta'lim klasteri manfaatli hamkorlikning innovatsion mexanizmi sifatida.....	7
1.2 Inklyuziv ta'lim- imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali omili sifatida...	39
Birinchi bob yuzasidan xulosa.....	57
II BOB Ta'lim klasteri sharoitida inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik - psixologik, metodik shart-sharoitlarini o'rganish.....	58
2.1 Sharq mutafakkirlarining imkoniyati cheklangan bolalar ta'limiga oid pedagogik nazariyalari.....	58
2.2 Maktabgacha ta'lim tashkiloti va umumiy o'rta ta'lim maktablari hamkorligini eksperimental o'rganish metodikasi.....	75
Ikkinchi bob yuzasidan xulosa.....	89
III BOB Ta'lim klasteri sharoitida inklyuziv ta'limni tashkil etishning samarali mexanizmlari.....	90
3.1 Inklyuziv ta'limga imkoniyati cheklangan bolalarni jalb etishda oila mahalla ishtirokini kuchaytirish ishlar mazmuni.	90
3.2 Ta'lim klasteri asosida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning samarali omillarini aniqlashni maqsadli yo'lga qo'yish ish turlari va shakllari.....	105
Uchinchi bob yuzasidan xulosa.....	111
Umumiy xulosa.....	112
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	115

IBADULLAYEVA SHAROFAT NURULLAYEVNA

TA'LIM KLASTERI ASOSIDA INKLYUZIV TA'LIM

SAMARADORLIGINI OSHIRISH

mavzusidagi

MONOGRAFIYA

Muharrir:	X. Taxirov
Tehnik muharrir:	S. Melikuziva
Musahhih:	M. Yunusova
Sahifalovchi:	A.Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й

Bichimi 60x84¹/₁₆. "Cambria" garniturası, kegli 16.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 8. Adadi

100 dona. Buyurtma № 2118684

Osiyo tur MCHJda chop etildi.

QAYDLAR UCHUN

QAYDLAR UCHUN